

HERSTORY

**Zbirka historijskih ženskih
ličnosti u Italiji, Srbiji,
Danskoj, Češkoj i Bosni i
Hercegovini**

HERstory

Co-funded by
the European Union

“Finansirano od strane Evropske unije. Stavovi i mišljenja izraženi u ovom tekstu pripadaju isključivo autoru/autorima i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije niti Izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Evropska unija niti EACEA ne snose odgovornost za njih.”

Uvod

Beyond Borders iz Italije, zajedno sa Klubom za osnaživanje mladih 018 iz Srbije, Dream Colours iz Češke Republike, Obojenom Klapom iz Bosne i Hercegovine i Danish Youth Team-om iz Danske, implementira projekat „HERstory“ koristeći kreativne metode i umjetnost, posebno murale, u podizanju svijesti i vidljivosti značajnih ženskih ličnosti, čime se promoviše važnost rodne ravnopravnosti u partnerskim zemljama.

Opći cilj: Povećati vidljivost žena kroz umjetnost.

Specifični ciljevi:

1. Razviti alate za promociju historijskih ženskih ličnosti iz partnerskih zemalja u formi zbirke;
2. Razviti virtuelnu platformu za promociju ženskih ličnosti iz partnerskih zemalja;
3. Podizati svijest o važnim ženskim ličnostima iz pet zemalja kroz umjetnički izraz – murale;
4. Umrežiti umjetnike murala na evropskom nivou.

Ovaj projekat nudi konkretne alate i metode koji doprinose podizanju svijesti i povećanju vidljivosti žena koje su oblikovale društva kakva danas poznajemo.

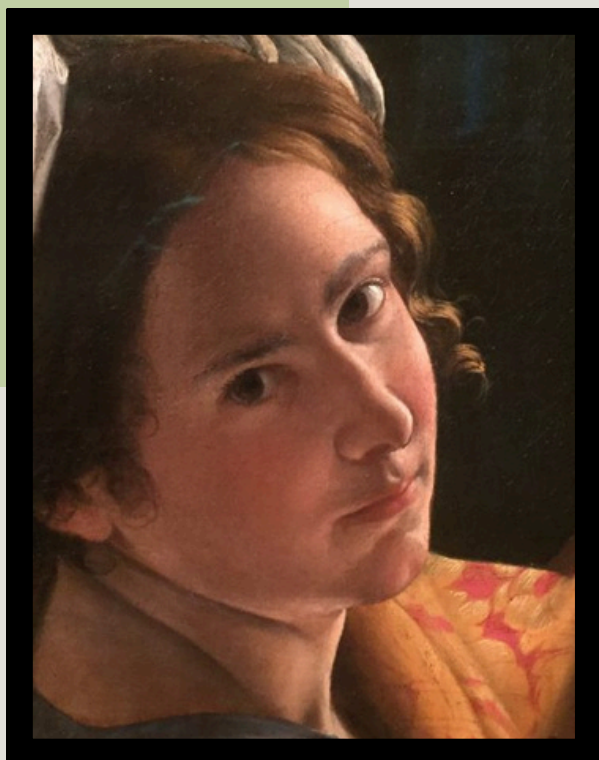
Projekat se realizira u Italiji, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Češkoj Republici i Danskoj u periodu od 01.11.2024. do 31.10.2026. godine i sufinansiran je od strane Evropske unije.

S ponosom predstavljamo HERstory, zbirku inspirativnih životnih priča žena iz Italije, Srbije, Češke, Bosne i Hercegovine i Danske. Ove izuzetne, a često zanemarene heroine, rušile su granice i dale značajan doprinos svojim društvima u oblastima poput obrazovanja, medicine, arhitekture, muzike i aktivizma. Kroz ovu zbirku nastojimo osvijetliti njihovo naslijeđe i osigurati da njihova imena ostanu živa u našem kolektivnom pamćenju.

Italija

ARTEMISIA GENTILESCHI

Artemisia Gentileschi (1593–1652) predstavlja jednu od najznačajnijih figura u historiji umjetnosti, posebno poznata po svom doprinosu baroknoj eri. Njena životna priča svjedoči o trijumfu nad nedaćama, jer je, uprkos izazovima s kojima se suočavala kao umjetnica u muškom dominiranom polju, ostavila neizbrisiv trag u svijetu umjetnosti. Artemisia Gentileschi rođena je 8. jula 1593. godine u Rimu, kao najstarije dijete Prudenzije Montoni i Orazija Gentileschija, cijenjenog slikara i sljedbenika Caravaggia.

Artemisijine umjetničke sklonosti bile su očite još u djetinjstvu, a njen otac, prepoznavši njen talenat, uzeo ju je pod svoje okrilje. Orazio Gentileschi bio je snažno pod uticajem Caravaggiovog korištenja chiaroscuro i naturalizma, tehnika koje je prenio na svoju kćerku. Ovo rano podučavanje postavilo je temelje za Artemisijin prepoznatljiv stil, koji će je kasnije izdvojiti u umjetničkoj zajednici. Artemisijina majka, Prudenzia Montoni, preminula je kada je Artemisia imala samo 12 godina. Ovaj gubitak duboko je pogodio Artemisiu, ali je istovremeno ojačao njenu odlučnost da slijedi svoje umjetničke strasti. Već sa 15 godina naslikala je značajno djelo Suzana i starješine (1610), koje je pokazalo njen izvanredan talenat i sposobnost da svojim slikama podari psihološku dubinu i narativnu napetost. Ovo rano djelo već je nagovještavalo teme ženske snage i otpornosti koje će postati obilježje njenog opusa.

Godine 1611. život Artemisije poprimio je mračan obrt kada ju je silovao Agostino Tassi, slikar koji je sarađivao s njenim ocem. Suđenje koje je uslijedilo 1612. bilo je brutalno: Artemisia je bila podvrgnuta invazivnim ginekološkim pregledima i mučenju pomoću škripca za palčeve kako bi se potvrdilo njeno svjedočenje. Uprkos traumi, Artemisijina nepokolebljivost tokom procesa dovela je do Tassijeve osude, iako kazna nikada nije izvršena. Ovo iskustvo imalo je dubok uticaj na njen život i umjetnost, unoseći u njena djela snažnu intenzivnost i fokus na teme pravde, odmazde i ženskog osnaživanja.

Slike poput Judita ubija Holoferna (1612–1613) najbolje ilustruju ovu promjenu u Artemisijinom umjetničkom izrazu. Djelo prikazuje biblijsku heroinu Juditu kako odrubljuje glavu asirskom vojskovođi Holofernu, u moćnoj i upečatljivoj interpretaciji ženskog djelovanja i osvete. Emocionalna snaga i tehnička briljantnost slike potvrdile su Artemisiu kao izuzetnu umjetnicu, sposobnu da obrađuje složene i provokativne teme s neuporedivom vještinom. Nakon suđenja, Artemisia se udala za Pietra Antonia di Vicenza Stiattesija, firentinskog umjetnika, i 1614. preselila se u Firencu. Ova selidba označila je prekretnicu u njenoj karijeri, jer je postala prva žena primljena u prestižnu Accademia delle Arti del Disegno.

ARTEMISIA GENTILESCHI

Ovo postignuće omogućilo joj je pristup važnim narudžbama i priliku da razvije odnose s utjecajnim pokroviteljima, među kojima je bio i Cosimo II de' Medici, veliki vojvoda Toskane.

Pod pokroviteljstvom Medici dvora, Artemisia je stvorila neka od svojih najpoznatijih djela, uključujući Judita i njena sluškinja (1625).

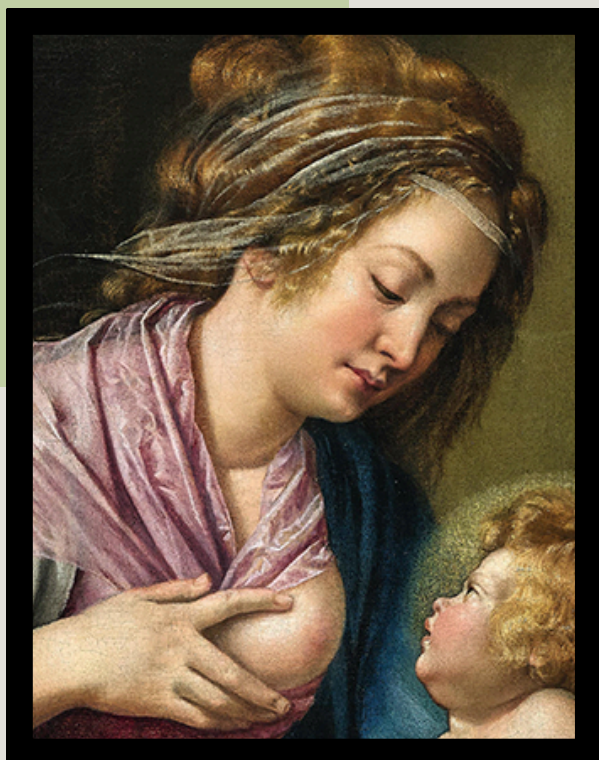
Ova slika, koja prikazuje Juditu i njenu sluškinju kako bježe s Holofernovom glavom, pokazuje Artemisijino majstorstvo kompozicije i njenu sposobnost da kroz igru svjetla i sjene prenese narativnu dramu. Njeno firentinsko razdoblje obilježila je izuzetno plodna produkcija i rastuće priznanje, uprkos ličnim izazovima s kojima se suočavala, uključujući bračne nesuglasice i finansijske poteškoće.

Artemisijino vrijeme u Firenci također je bilo obilježeno intelektualnim savezima s istaknutim ličnostima tog doba, među kojima je bio i Galileo Galilei. Njihova prepiska otkriva zajednički interes za optiku i preciznost posmatranja, što je moglo utjecati na Artemisijinu pedantnu pažnju prema anatomske detaljima i prostornoj kompoziciji u njenim slikama. Ova intelektualna razmjena naglašava Artemisijinu posvećenost umjetničkoj inovaciji i njenu želju da pomjera granice svog zanata.

Do 1630. Artemisia se nastanila u Napulju, živopisnom umjetničkom središtu koje joj je pružilo nove mogućnosti za razvoj i priznanje. Njena radionica u Napulju privlačila je narudžbe iz cijele Evrope, uključujući djelo Rođenje svetog Ivana Krstitelja (1635), koje je nastalo za kralja Filipa IV od Španije. Artemisijina sposobnost da osigura tako prestižne narudžbe svjedoči o njenoj umjetničkoj izvrsnosti i strateškom snalaženju u sistemu pokroviteljstva.

Godine 1638. pridružila se svom ocu u Londonu, na dvoru Karla I, gdje je učestvovala u oslikavanju plafona u Queen's House u Greenwichu. Njen rad u Londonu dodatno je učvrstio njen ugled vodeće barokne slikarice, a nastavila je stvarati djela izuzetne kvalitete i emocionalne dubine. Njene posljednje decenije u Napulju obilježilo je dalje istraživanje tema koje su definisale njenu karijeru, uključujući žensku snagu, otpornost i djelovanje.

Artemisia Gentileschi umrla je oko 1652. godine, ostavivši za sobom naslijeđe koje je stoljećima ostalo u sjeni, da bi tek u 20. stoljeću bilo ponovo otkriveno i proslavljeno. Tokom većeg dijela historije umjetnosti, Artemisijina priča bila je svedena na njeno stradanje, dok su njena umjetnička postignuća dobivala mnogo manje pažnje.

ARTEMISIA GENTILESCHI

Danas se djela Artemisije slave zbog svoje trajne relevantnosti i sposobnosti da inspirišu savremene diskurse o rodu, moći i umjetničkoj inovaciji. Njen život i rad utjelovljuju radikalno prožimanje lične otpornosti i umjetničkog sjaja, redefinišući baroknu estetiku i postavljajući temelje feminističkim kritikama kanona. Kako njen opus i dalje inspiriše izložbe i naučne rasprave, Artemisijino naslijeđe svjedoči o transformativnoj moći umjetnosti u preispitivanju društvenih normi.

Buduća istraživanja mogla bi dodatno rasvijetliti nijanse Artemisijinih saradnji i globalni domet njenog utjecaja, osiguravajući joj mjesto u panteonu najrevolucionarnijih figura historije umjetnosti. Njena sposobnost da traumu pretoči u transcendentnu umjetnost ne samo da je redefinisala baroknu estetiku, već je i utrla put budućim generacijama umjetnika da u svom radu istražuju teme roda, moći i otpornosti. Trajno naslijeđe Artemisije Gentileschi svjedoči o moći umjetnosti da izazove, inspiriše i transformiše naše razumijevanje svijeta.

Zanimljive činjenice:

1. Uvođenje u slikarstvo od strane oca – Artemisia je rođena u Rimu 8. jula 1593. godine, kao kćerka slikara Orazija Gentileschija i njegove supruge Prudenzie. Nakon što joj je majka preminula kada je imala 12 godina, Artemisia je počela pratiti oca u njegov atelje, gdje su četke, platna i boje postali njena najveća strast. Šanse za umjetničku karijeru žene u 17. stoljeću bile su gotovo nepostojeće, posebno ako – poput Artemisije – nisu poticale iz aristokratske porodice. Ipak, očite poteškoće nisu obeshrabrile nju niti Orazija, koji ju je počeo podučavati miješanju pigmenata, pravljenju četki i nanošenju boje. Tokom godina Artemisia je usavršavala svoju tehniku kopirajući litografije velikih umjetnika tog vremena. Caravaggio je svakako bio njena najvažnija tačka oslonca: njegov stil snažno je uticao na rad njenog oca (kojeg je lično poznao), a posredno i na njen. Iako je Orazio bio posebno prosvijećen i otvorenog uma, nikada nije dopuštao Artemisi da usavršava umjetnost izvan zidova malog ateljea. Uprkos poteškoćama i ograničenjima, postepeno je počela sarađivati s ocem tako što je učestvovala u njegovim djelima, sve dok sa samo 17 godina nije naslikala „Suzanu i starješine“, svoje prvo platno.

ARTEMISIA GENTILESCHI

2. Pobjeda na sudu protiv svog silovatelja, Agostina Tassija – Iako joj je bilo zabranjeno napuštati dom, Artemisia je imala priliku upoznati tadašnje poznate slikare zahvaljujući posjetama prijatelja njenog oca. Redovan posjetilac porodičnog ateljea bio je Agostino Tassi, poznati pejzažni slikar s mračnom reputacijom. Jednog dana, Tassi je iskoristio odsustvo svog prijatelja i silovao Artemisiu, nakon što je bezbroj puta neuspješno pokušavao da je zavede.

3. Prikazivala moćne i nezavisne heroine – revolucionarni pristup u vremenu kada su čak i najsnažnije ženske figure u Bibliji prikazivane kroz prizmu slabosti ili pokornosti. Brza usporedba između Caravaggiove Judite i Holoferna i Gentileschijeve verzije dovoljno govori: Caravaggiova Judita ima uplašen izraz lica, prestravljena na prizor krvi, kao da žena ne ubija Holoferna vlastitom voljom, već posmatra kako joj ruka to čini. Artemisijina Judita, s druge strane, predstavlja alter-ego same slikarke i izvršava ubistvo Holoferna/Tassija svjesno: njene oči ne bježe, ona je snažna, odlučna i svjesna svog čina. Od 60 djela koja se sa sigurnošću pripisuju Artemisiji, 40 prikazuje ženske figure: od Marije Magdalene do svete Katarine, od Estere do Judite. Artemisia Gentileschi nije samo transfigurisala bol silovanja – ona je ženama dala glas i zahtijevala njihovo mjesto u historiji i umjetnosti.

4. Njena djela su ponovno otkrivena tek u 20. stoljeću – Artemisia dijeli sudbinu mnogih drugih umjetnica. Poput Frida Kahlo, Margaret Keane ili Joan Mitchell, njena djela dugo nisu bila istinski cijenjena. U njenom slučaju nije riječ o godinama ili decenijama, već o stoljećima: njen talenat je bio potpuno zaboravljen u 18. i 19. stoljeću, da bi tek u 20. stoljeću bio u potpunosti ponovno otkriven. Zahvaljujući članku iz 1916. godine historijskog umjetnosti Roberta Longhija, Artemisijina djela konačno su pronašla svoje mjesto u historiji umjetnosti: članak je izazvao rastuće interesovanje za slikarku, što je kulminiralo serijom međunarodnih izložbi tokom 70-ih i 80-ih godina. Danas se Gentileschijeva djela često prodaju daleko iznad procijenjene vrijednosti, poput Lucretije, koja je u novembru 2019. prodana za 6,1 milion dolara, što je rekord za umjetnicu i šest puta više od najviše procjene.

BEBE VIO

Priča Beatrice “Bebe” Vio predstavlja atletske trijumf, ali i temeljnu promjenu u načinu na koji se u 21. stoljeću prepliću invaliditet, inovacija i otpornost. Ona je transformisala paraolimpijski sport, utjecala na dizajn protetske tehnologije i preoblikovala kulturne narative o invaliditetu. Od preživljavanja životno ugrožavajuće bolesti do postajanja šampionkom u mačevanju, Bebein put svjedoči o moći odlučnosti, podršci zajednice i tehnološkom napretku.

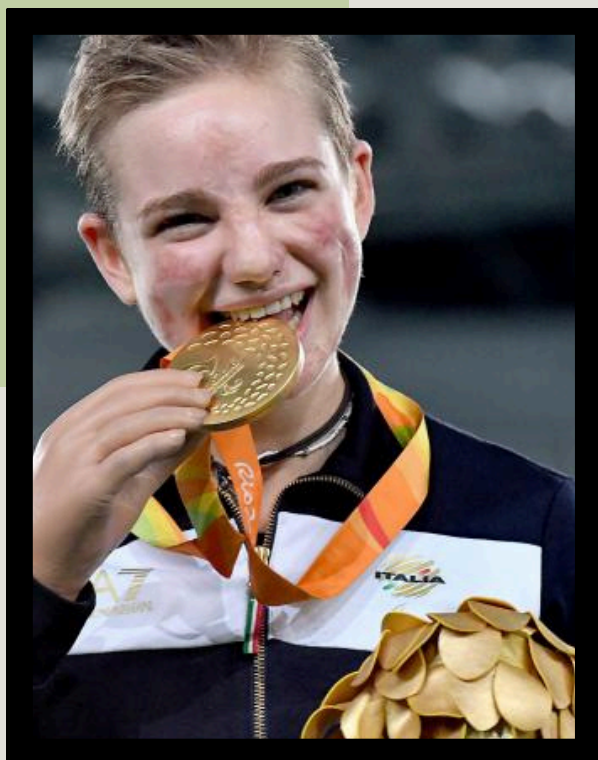
Ali pored njenih ličnih pobjeda, njen najveći utjecaj možda leži u načinu na koji je redefinisala pojam sportiste s invaliditetom—preusmjerivši razgovor s ograničenja na mogućnosti i sa sažaljenja na poštovanje.

Rođena u Veneciji 1997. godine, Bebe je odrasla u porodici koja je cijnila rješavanje problema i društvenu odgovornost. Njen otac, Ruggero, bio je inženjer specijalizovan za brodogradnju, dok je majka, Teresa, radila u socijalnim službama. Ova pozadina—ukorijenjena i u tehničkoj snalažljivosti i u posvećenosti pomoći drugima—kasnije će igrati ključnu ulogu u oblikovanju Bebeinog pristupa savladavanju najvećeg izazova njenog života. Kao dijete bila je energična i neustrašiva, strastvena prema sportu, posebno mačevanju, koje je počela trenirati sa pet godina.

Sa 11 godina sve se promijenilo. Iznenadni slučaj meningokoknog sepse doveo je do razorne medicinske krize, zahtijevajući amputaciju svih četiri ekstremiteta kako bi joj se spasio život. Naredne sedmice i mjeseci bili su obilježeni nezamislivim bolom i prilagodbom, ali umjesto da se definiše kroz ono što je izgubila, Bebe se fokusirala na ono što je još uvijek moguće. Od samog početka imala je jedan, nepokolebljiv cilj: željela je vratiti se mačevanju. Ta ambicija pokrenula je njen oporavak, ali i talas tehnoloških inovacija i institucionalnih promjena.

Bebein povratak mačevanju nije bio individualni poduhvat, već rezultat saradnje ljekara, inženjera i dizajnera koji su zajednički razvili novi tip proteze koji bi joj omogućio takmičenje. Za razliku od tradicionalnih proteza dizajniranih za osnovnu pokretljivost, Bebeine ruke za mačevanje morale su biti visoko specijalizovane, sposobne za finu motoriku i brze prilagodbe. Tokom 18 mjeseci, tim koji je uključivao INAIL Prosthetic Center i robotsku firmu COMAU razvio je titanijsku protezu podlaktice sa:

- Dinamičkom kontrolom napetosti, omogućavajući joj podešavanje jačine stiska od 5N do 20N pomoću mikro-kontrakcija mišića ramena.
- Modularnim tačkama pričvršćivanja, omogućavajući brzu zamjenu oružja između floreta, épéea i sablje.
- Biosenzorskim povratnim informacijama, pružajući real-time hapticku povratnu informaciju o položaju i kutu oštrice.

BEBE VIO

Ova saradnja nije se odnosila samo na povratak Bebe na pistu—ona je postavila nove standarde za proteze u adaptivnim sportovima. Inovacije razvijene za nju kasnije su proučavale institucije poput MIT Biomechatronics Lab, utičući na širu primjenu u dizajnu proteza.

Bebein uspjeh na mačevalačkoj stazi brzo ju je pretvorio u javnu ličnost, ali ona nije težila ličnoj slavi.

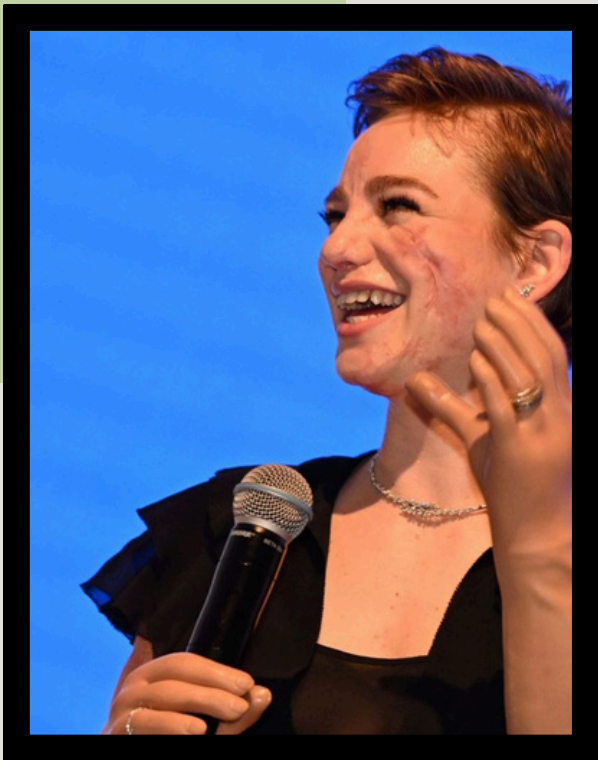
Ona je željela promijeniti sistem kako bi i drugi mladi sportisti s invaliditetom imali iste prilike. Godine 2009. ona i njena porodica osnovali su Art4sport Onlus, organizaciju posvećenu podršci djece s invaliditetom kroz sport. Neprofitna organizacija djeluje na tri glavna fronta:

- **Pristupačan razvoj proteza** – Saradnja s evropskim univerzitetima na proizvodnji visokoperformansnih proteza po djeliću uobičajene cijene. Tipična mioelektrična proteza može koštati preko 50.000 €, ali Art4sport je razvio modele po cijeni ispod 1.500 €, čineći ih dostupnim znatno većem broju mladih sportista.
- **Identifikacija talenata** – Korištenje inovativnih metoda skautinga, uključujući procjene vremena reakcije kroz igre na Nintendo Switch-u i propioceptivna testiranja, kako bi se otkrili perspektivni mladi takmičari.
- **Integracija različitih sportova** – Pionirski turniri miješanih sposobnosti, gdje sportisti s i bez invaliditeta takmiče zajedno, koristeći tehnologiju bodovanja zasnovanu na motion-capture sistemu za izjednačavanje šansi. Ovaj model prikazan je na SportAccord Convention 2023 u Milanu i razmatra se za širu primjenu u međunarodnim takmičenjima u mačevanju.

Jedan od najdubljih Bebeinih utjecaja bio je u promjeni načina na koji se govori o invaliditetu. Kroz svoje TEDx govore i medijske nastupe, osporila je ableistički jezik i redefinisala narative o adaptivnim sportovima. U govoru 2022. godine u Evropskom parlamentu kritikovala je frazu „prevazilaženje invaliditeta“, tvrdeći da implicira inherentnu manjkavost:

"Moj stolac nije ograničenje—to je moj kokpit Formule 1. Kada kažete 'uprkos invalidskim kolicima', moj sport svedete na tragediju. Recite 's' kolicima, i odjednom govorimo o inženjeringu, strategiji i vještini."

Njeno zagovaranje doprinijelo je UNESCO-vim Global Disability Discourse Guidelines, objavljenim 2024. godine, koji sada nalažu upotrebu izraza „s invaliditetom“ u svim zvaničnim komunikacijama. Brojevi govore sami za sebe. Otkako se Bebe pojavila kao međunarodna zvijezda, učešće u mačevanju u kolicima naglo je poraslo.

BEBE VIO

BThis collaboration wasn't just about getting Bebe back on the piste—it set new standards for adaptive sports prosthetics. The innovations developed for her were later studied by institutions such as MIT's Biomechatronics Lab, influencing broader applications in prosthetic design.

Bebe's success on the fencing strip quickly turned her into a public figure, but she wasn't interested in personal glory.

Metrike	2010 (Prije Vio)	2024 (Poslije Vio)
Italijanski mačevaoci_teljice u kolicima	87	1,124
Žensko učešće	12%	43%
Registracija mladih (do 18 godina)	9	577
Broj međunarodnih medalja	2 (Bronze)	29 (14 zlato)

Njen utjecaj doveo je i do promjena u pravilima takmičenja, uključujući:

- Standardi opreme – Međunarodni paraolimpijski komitet sada zahtijeva da oštrice imaju oscilaciju manju od 0,5° tokom napada, čime se osigurava sigurnost i dosljednost.
- Revizije klasifikacije – Uvedene su neuroprotezne provjere prije meča kako bi se spriječile nepravedne prednosti zasnovane na različitim nivoima responzivnosti proteza.
- Inovacije u prijenosu – Uvođenje 360° kamera za finala paraolimpijskog mačevanja, poboljšavajući vidljivost tehnika manevrisanja u kolicima.

BEBE VIO

Bebein utjecaj se proteže daleko izvan sporta. Ona je utjecala na industrije od mode do videoigara, pri čemu je Ubisoft u igru Rainbow Six Siege uveo lik prilagođene tehnologije pod nazivom "Operator Vio", a Moncler je integrisao njene dizajne proteza u avangardnu zimsku odjeću. U kulinarskom svijetu, kuhar s Michelinovom zvjezdicom Massimo Bottura čak je dizajnirao jelo inspirisano prototipovima prilagođenih pribora razvijenih kroz njeno zagovaranje.

Na zakonodavnom planu, Italijanski zakon 178/2022, poznat i kao Bebein zakon, nalaže da svi olimpijski standardni tereni u Italiji moraju uključivati objekte za mačevanje u kolicima. EU Direktiva 2025/CE sada zahtijeva da se 5% sredstava za istraživanje i razvoj u sportu dodjeljuje adaptivnoj tehnologiji, a UNICEF je u svoju Accessible Play Initiative uključio koncepte Bebeinog dizajna igrališta, donoseći koristi djeci u 37 zemalja.

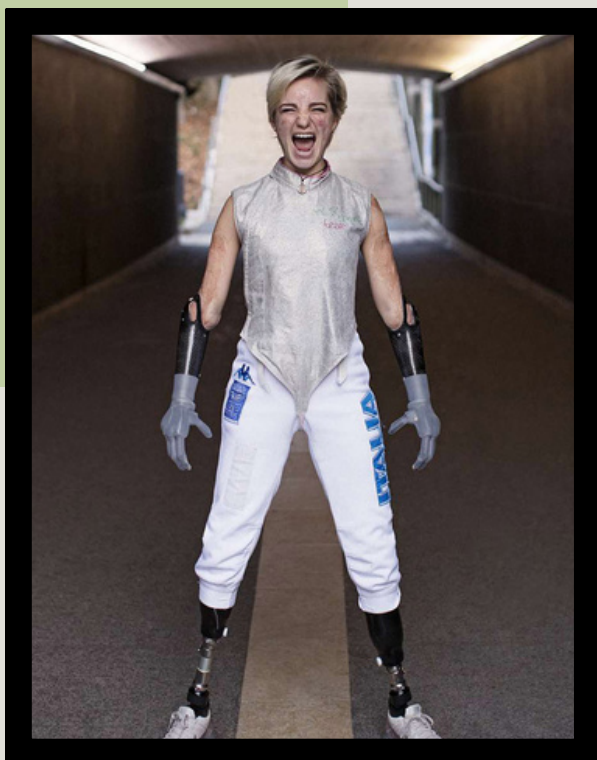
Bebe još uvijek inovira. U saradnji s ETH Zürich, pomaže u razvoju algoritama za neuroprotektiku koji:

- Analiziraju historijske podatke o mečevima protivnika prije borbe.
- Prilagođavaju responzivnost stiska u realnom vremenu na osnovu analize pokreta.
- Koriste reinforcement learning za modifikaciju mačevalačkih strategija tokom meča.
-

Njen utjecaj proteže se i na psihologiju. Vio metodologija, detaljno opisana u The Lancet Psychiatry (2023), nudi strukturiran pristup oporavku od traume nakon amputacije, naglašavajući humor, postavljanje ciljeva i kinestetičku vizualizaciju. Klinička ispitivanja sugeriraju da ubrzava psihološki oporavak za 41% u odnosu na tradicionalne CBT modele. U ovom trenutku njene priče možemo reći da je Bebe Vio više od šampionke u mačevanju —ona je arhitektica sistemskih promjena. Kroz tehnološki napredak, zagovaranje politika i kulturnu transformaciju, izgradila je svijet u kojem invaliditet nije prepreka, već konkurentska prednost. Možda je njeno najdublje naslijeđe to što će buduće generacije sportista njenu priču smatrati novim standardom onoga što je moguće, a ne izuzetkom.

Zanimljive činjenice:

1. Rođena kao Beatrice Maria Adelaide Marzia Vio Grandis, nadimak "Bebe" dobila je kao mala dok je imala poteškoća izgovarati svoje puno ime—lingvistička skraćenica koja je postala njen globalni identitet. Prijatelji i porodica i dalje koriste "Beatrice" u formalnim prilikama, ali ona prihvata nadimak kao simbol pristupačnosti: "Bebe zvuči kao prijatelj s kojim biste išli na gelato, a ne kao nedodirljiva šampionka."

BEBE VIO

Bebein utjecaj se proteže daleko izvan sporta. Ona je utjecala na industrije od mode do videoigara, pri čemu je Ubisoft u igru Rainbow Six Siege uveo lik prilagođene tehnologije pod nazivom “Operator Vio”, a Moncler je integrisao njene dizajne proteza u avangardnu zimsku odjeću. U kulinarskom svijetu, kuhar s Michelinovom zvjezdicom Massimo Bottura čak je dizajnirao jelo inspirisano prototipovima prilagođenih pribora razvijenih kroz njeno zagovaranje.

On the legislative front, Italian Law 178/2022, also known as Bebe’s Law, mandates that all Olympic-standard gyms in Italy must include wheelchair fencing facilities. The EU Directive 2025/CE now requires that 5% of sports R&D funding be allocated to adaptive technology, and UNICEF has incorporated her playground design concepts into its Accessible Play Initiative, benefiting children in 37 countries. Bebe is not done innovating. In collaboration with ETH Zürich, she is helping to develop neuroprosthetic learning algorithms that:

1. Analyze an opponent’s historical bout data pre-match.
2. Adjust grip responsiveness based on real-time movement analysis.
3. Use reinforcement learning to modify fencing strategies mid-bout.

Her impact extends into psychology as well. The Vio Methodology, detailed in *The Lancet Psychiatry* (2023), offers a structured approach to post-amputation trauma recovery, emphasizing humor, goal-setting, and kinesthetic visualization. Clinical trials suggest it accelerates psychological recovery by 41% compared to traditional CBT models.

At this point of her story, we can state that Bebe Vio is more than a champion fencer—she is an architect of systemic change. Through technological advancements, policy advocacy, and cultural transformation, she has built a world where disability is not a barrier but a competitive advantage. Perhaps her most profound legacy is that future generations of athletes will no longer see her story as exceptional, but as the new standard for what is possible.

Fun facts:

1) Born Beatrice Maria Adelaide Marzia Vio Grandis, she earned the moniker “Bebe” as a toddler struggling to pronounce her full first name—a linguistic shortcut that became her global identity. Friends and family still use “Beatrice” during formal occasions, but she embraces the nickname as a symbol of approachability: “Bebe sounds like a friend you’d grab gelato with, not some untouchable champion”.

BEBE VIO

2. Oni koji su razgovarali s Bebom primjećuju njen afinitet prema žargonu generacije Z, često ubacujući fraze poput: “Che figata!” (“Baš je kul!”), “Sto sbattendo!” (“Brutalno napredujem!”), “Mega-strafigo!” (“Super nevjerovatno!”)

3. Tokom press konferencije u Tokiju 2016. godine, zapanjila je novinare kritikovanjem prevoda svog govora: “Nah, dude, I totally said ‘This sucks’ first!” (“Ne, ja sam zapravo prvo rekla ‘Ovo je užas!’”), što je izazvalo smijeh i postalo viralni meme.

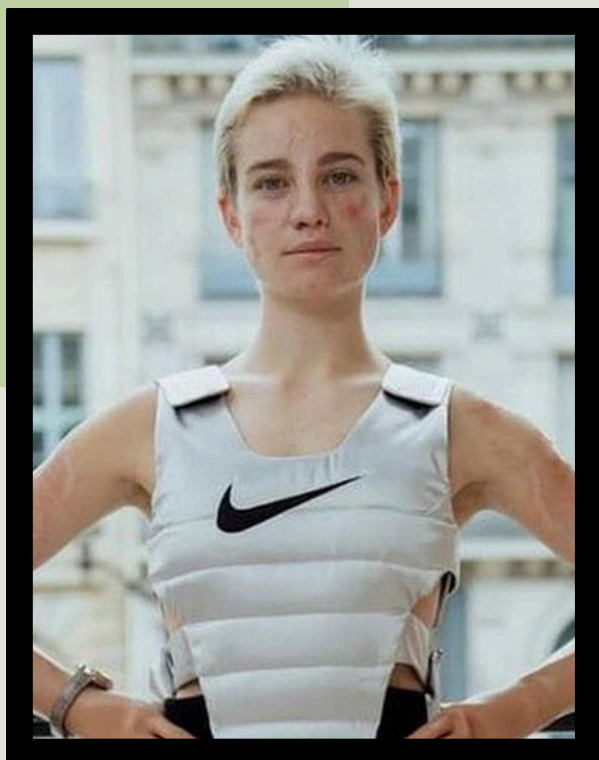
4. Uprkos svojim sportskim obavezama, Bebe aktivno učestvuje u Scouts d'Europa, organizujući ekspedicije u prirodi za mlade s invaliditetom. Njezina inicijativa “No Trails Off Limits” iz 2022. godine opremila je italijanske izviđačke baze prilagođenim penjačkim zidovima i GPS uređajima čitljivim u terenu. Učesnici prepričavaju kako je vodila noćne orijentacione sesije koristeći proteze s lampicama.

5. Samoproklamovana ljubiteljica tjestenine, Bebe priznaje da je sestrina carbonara njen obrok ritual prije takmičenja. Tokom Paraolimpijskih igara 2020. u Tokiju, prošvercovala je guanciale preko carine, a kasnije organizovala improvizovanu demonstraciju kuhanja za saigrače koristeći specijalizovanu protezu-špatulu. “Zlatne medalje su sjajne, ali savršena tekstura pecorina? To je besmrtnost,” našalila se novinarima.

6. Rano u karijeri, Bebe je uznemirila aerodromsku sigurnost nazivajući svoj kofer za opremu “Dead Bodies” (“Mrtva tijela”)—crnohumorna aluzija na njene odsječene udove. Kasnije je sarađivala s Disney+ na mockumentaryju “The Prosthetic Heist” (2023), prikazujući kako švercuje prototipne ruke na modnim revijama.

7. Ispod rukava takmičarskog odijela skriva se tetovaža s natpisom: “Se sembra impossibile, allora si può fare” (“Ako izgleda nemoguće, onda se može učiniti”)—njezin mantru tetoviran u okviru tima 2015. godine. Ova fraza kasnije je inspirisala limitiranu liniju ruževa Dior, a prihodi su išli u art4sport.

8. Kao suvoditeljica italijanskog prijenosa Eurovision 2022, Bebe je otvorila emisiju duelom u mačevanju protiv pop zvijezde Mahmooda, dok su njihove sablje izazivale pirotehničke efekte. Iza kulisa, insistirala je na nastupu bez stilista: “Ako sam znojna pod reflektorima, to je stvarnost.”

BEBE VIO

9. Bebein nastup na Met Gali 2024 prekršio je protokol kada je stigla u haljini Moncler s odvojivim rukavima, otkrivajući svoje proteze usred događaja. “Moda ne bi trebala samo da se prilagođava tijelima—ona bi trebala slaviti kako se tijela prilagođavaju,” izjavila je dok je globalno trendala pod hashtagom #BebeBaresAll.

10. Fanovi Pixara možda prepoznaju Bebe kao Violetta u italijanskom sinhroniziranju filma Incredibles 2—uloga stratega u kolicima koju je improvizovala ubacujući termine iz mačevanja. Engleska verzija kasnije je uključila njezine improvizacije, što predstavlja rijedak primjer sinergije između različitih sinhronizacija.

11. Kao preživjela meningitisa, Bebe je pokrenula italijansku kampanju #VaxLikeBebe, pretvarajući svoje iskustvo u viralni sadržaj. Jedan TikTok prikazuje je kako pleše s rekvizitima igala uz pjesmu “Vaccine (I’m Gonna Be)”—parodiju na Beatles, koja je prikupila 14 miliona pregleda.

MARGHERITA HACK

Dama zvijezda. Margherita Hack (1922–2013) jedna je od najutjecajnijih naučnih ličnosti Italije 20. stoljeća, revolucionirajući istraživanja u astrofizici dok je demokratizirala pristup kozmičkom znanju kroz svoje neuporedive napore u naučnoj komunikaciji. Tokom svoje sedmodecenijske karijere, Hack je Astronomski opservatorij u Trstu pretvorila u globalni istraživački centar, objavila temeljna djela o spektroskopiji zvijezda i postala vodeći italijanski javni intelektualac zagovarajući empirijsko razmišljanje.

Ova analiza istražuje njen višeslojni doprinos kroz pet dimenzija: njenu pionirsku biografiju, trajni naučni doprinos, društveni utjecaj izvan akademske zajednice, manje poznate lične aspekte i konkretne primjere njenog revolucionarnog istraživanja u astronomiji.

Rođena u Firenci 12. juna 1922., odrasla je u intelektualno stimulativnom okruženju kojeg su oblikovali otac Roberto Hack, švajcarsko-italijanski računovođa, i majka Maria Luisa Poggetti, miniaturistica u Galeriji Uffizi. Njena dječja fascinacija fenomenima prirode nagovještavala je buduću karijeru, iako malo ko je mogao predvidjeti društvene barijere koje će probiti.

Prkoseći rodnim normama fašističke Italije, Hack se isticala i kao tinejdžerka u atletici, postajući regionalna prvakinja u skoku u vis (1,40 m) i skoku u dalj (4,75 m) tokom Nacionalnih univerzitetskih igara 1938–1940. Ova takmičenja, organizovana pod Mussolinijevim režimom ("Littorali della Cultura"), ironično su postala njena prva platforma za demonstraciju jednakosti u rezultatima. Njena atletska disciplina kasnije je oblikovala njenu naučnu metodologiju, bilježeći: "Preciznost u mjerenju je jednako važna u spektrima zvijezda koliko i u doskoku skoka."

Drugi svjetski rat prekinuo je njeno formalno obrazovanje u Liceo Classico "Galileo Galilei" u Firenci, ali Hack je istrajala kroz samostalno učenje. Godine 1945. stekla je diplomu iz fizike na Univerzitetu u Firenci s tezom o Cepheid varijabilnim zvijezdama pod mentorstvom astronoma Giorgia Abettija, ocijenjenu sa 101/110 uprkos ratnim otežanim uvjetima za posmatranje. Podaci za njenu tezu dolazili su s 30 cm teleskopa Opservatorija Arcetri, često prikupljeni tokom zračnih alarma, iskustvo koje je izoštrilo njenu sposobnost da maksimalno iskoristi ograničena posmatračka vremena.

Hackin brak 1944. s djetinjim prijateljem Aldom De Rosom pružio joj je stabilnost dok je kretala kroz muški dominiran akademski pejzaž poslijeratne Italije. Njeno veliko postignuće dogodilo se 1964. kada je postala prva Italijanka imenovana za direktora astronomskog opservatorija (Trst), položaj koji je držala do 1987. godine.

MARGHERITA HACK

Pod njenim vođstvom, institucija je evoluirala iz regionalnog centra u međunarodni istraživački centar kroz strateške inicijative:

- **Nadogradnja instrumenata:** Osigurala je prvi italijanski elektronski fotometar (1965) i spektrografe sposobne za UV spektroskopiju.
- **Globalna partnerstva:** Uspostavila je saradnju s NASA-om, ESA-om i vodećim univerzitetima, uključujući Berkeley i Princeton.

- **Obrazovne reforme:** Osnovala je Odsjek za astronomiju u Trstu (1985), integrišući teorijsku i posmatračku obuku. Njena administrativna filozofija naglašavala je egalitarizam – ukinula je hijerarhijske oblike obraćanja, insistirajući da kolege koriste “Margherita” bez obzira na rang. Ovakav pristup stvorio je kolaborativno okruženje u kojem su mlađi istraživači mogli izazivati hipoteze starijih naučnika.

Hackin ateizam i kritika utjecaja Katoličke crkve u naučnom obrazovanju učinili su je polarizirajućom javnom ličnošću. Svoj pogled na svijet artikulisala je u knjizi *Perché sono vegetariana* (Zašto sam vegetarijanka), povezujući zagovaranje prava životinja s kosmološkim perspektivama: “Ako život postoji drugdje, nemamo pravo pretpostavljati superiornost ovdje.” Njena materijalistička filozofija odbacivala je koncepte spiritualnog života poslije smrti, tvrdeći da svijest proizlazi iz neuronskih procesa.

Uprkos slabljenju srca, Hack je održavala intenzivan javni angažman do smrti 2013. godine u 91. godini. Odbila je operaciju koja bi produžila život, izjavivši: “Mjerila sam životni vijek zvijezda; moj izgleda dovoljno ispunjen.” Njen suprug Aldo preminuo je 2014., a njihova zajednička biblioteka od 18.000 svezaka donirana je građanskim zbirkama Trsta.

Hackina istraživanja temeljno su oblikovala moderne sisteme klasifikacije zvijezda kroz spektroskopske inovacije. Njena knjiga *Stellar Spectroscopy* (1959), napisana s Ottom Struveom, ostaje nezaobilazno štivo, uvodeći kvantitativne metode za određivanje temperatura i sastava zvijezda. Ključni doprinosi uključuju:

- **Analiza Cepheid varijabli:** Rana istraživanja FF Aquilae uspostavila su metodologije za korištenje ovih “kozmičkih metara” u mjerenju udaljenosti.
- **Karakterizacija Be zvijezda:** Identifikovala je cikličke varijacije emisionih linija u ζ Tauri, unapređujući razumijevanje circumstellarnih okruženja.
- **Pionirska UV astronomija:** Koristila je svemirske teleskope poput IUE za proučavanje zvjezdanih vjetrova kod O/B zvijezda, otkrivajući mehanizme gubitka mase.

MARGHERITA HACK

Hackin mandat u Trstu (1964–1992) redefinirao je ulogu Italije u globalnoj astronomiji kroz razvoj infrastrukture, osiguravajući italijansko sudjelovanje u ESA-inom satelitu TD-1 (1972) i uspostavljajući regionalnu saradnju s zemljama u razvoju kroz partnerstva s IAEA.

Drugi značajan aspekt odnosi se na obrazovne inovacije, budući da je osmislila prvi integrisani astrofizički kurikulum u Evropi, koji je kombinovao teorijsku fiziku s posmatračkom obukom, te mentorisala generacije astronoma.

Što se tiče kulturnog utjecaja, Hack je doprinijela otvaranju tršćanskih objekata za javne obilaske decenijama prije nego što je koncept „naučnog populariziranja“ postao institucionalizovan; također je organizirala međunarodne kolokvije koji su privlačili dobitnike Nobelove nagrade.

Hack je prepoznala da složenost astrofizike 20. stoljeća prijeti da otuđi laičku publiku. Njena strategija komunikacije kombinovala je tri elementa:

- Analogijsko rezonovanje: Kosmičke fenomene objašnjavala je kroz svakodnevne metafore (npr. upoređujući zvjezdanu nukleosintezu s „kozmičkim kuhanjem“).
- Sveprisutnost medija: Redovne pojave na RAI televiziji demistifikovale su crne rupe, tamnu materiju i egzoplanete za milione gledalaca.
- Političko zagovaranje: Lobirala je za veće finansiranje istraživanja, svjedočeći pred Parlamentom: “Trošak teleskopa jednak je trima borbenim avionima; njegova otkrića nadživjet će svaki rat.”

Njena knjiga *L'amica delle stelle* (Prijateljica zvijezda, 1982.) prodala se u više od 500.000 primjeraka, što je bilo neviđeno za italijansku naučnu literaturu. Kritičari su njen pristup prvobitno smatrali senzacionalističkim, ali Hack se branila: “Ako ne možemo učiniti pulsare fascinantnim, propali smo kao edukatori.”

Hackin materijalistički pogled na svijet oblikovao je progresivne stavove o snažnoj obrazovnoj reformi; zalagala se protiv katoličke doktrine u naučnim kurikulumima i podržavala udžbenike biologije zasnovane isključivo na evoluciji. Još jedna njena prepoznatljiva osobina bila je zaštita prava životinja, koju je promovirala podržavajući zakone koji zabranjuju kozmetička testiranja na životinjama, pozivajući se na studije inteligencije glavonožaca. Na kraju, bila je zagovornica prava na eutanaziju, povlačeći paralele sa životnim ciklusima zvijezda: “Zvijezde umiru kada im ponestane goriva; ljudi zaslužuju istu dostojanstvenost.”

MARGHERITA HACK

Lesser-known facets and anecdotes

Beyond her jumping accolades, Hack maintained lifelong fitness through:

- Daily 5km runs until age 70
- Competitive swimming in the Adriatic Sea
- Organizing observatory staff basketball games
- Also, colleagues recalled her editing research papers between swim laps at Trieste's public pool.

- Bila je bibliomanka, posjedujući najveću privatnu astronomsku biblioteku u Evropi (više od 18.000 svezaka), katalogiziranu putem ručno pisanih kartica.
- Imala je noćni radni raspored (22:00–04:00), tvrdeći da “zvijezde ne vole dnevne posmatrače”.
- Imala je posebne rituale za kafu, pripremajući espresso pomoću neapolskog džezva iz 19. stoljeća, inzistirajući da pravilna krema poboljšava analizu podataka.
- Iako je vjerovala u vjerovatnost vanzemaljskog života, Hack je odbacivala pojave NLO-a kao “optčke iluzije ili željno razmišljanje”. Njen debata iz 1995. godine s ufologom Robertom Pinottijem privukla je 3.000 učesnika, gdje je demonstrirala kako atmosferska refrakcija može iskriviti Veneru u ‘leteće tanjire’.

Inovacije u zvjezdanoj spektroskopiji

Hackin zajednički rad s Ottom Struveom rezultirao je tri dugotrajne metodologije:

Tehnika	Aplikacija	Doprinos
Balmer Jump Analiza	Određivanje temperature zvijezda	Omogućilo klasifikaciju O/B zvijezda
Profilisanje emisijskih linija	Istraživanje circumstellarnih diskova Be zvijezda	Otkrilo pragove rotacione brzine za formiranje diskova
Mjerenje jačine UV linija	Analiza zvjezdanih vjetrova	Kvantificiralo stopu gubitka mase kod Wolf-Rayet zvijezda

MARIA MONTESSORI

Feministkinja. Pionirka. Ikona. Maria Montessori bila je italijanska ljekarka, edukatorica i inovatorica koja je otvorila put ka uklanjanju barijera u obrazovanju i metodama učenja, mijenjajući način na koji razmišljamo o učenju i razvoju djece. Kao naučnica, uvela je edukativni pristup koji i danas utiče na učionice širom svijeta. Njen Montessori metod, zasnovan na poštovanju prirodne radoznalosti djece, naglašava učenje kroz praksu, samostalnost i pažljivo osmišljena okruženja prilagođena njihovim razvojnim potrebama.

Maria je rođena 31. avgusta 1870. u provincijskom gradu Chiaravalleu, Italija. Njen otac, Alessandro Montessori, radio je kao finansijski menadžer u državnoj industriji, dok je majka, Renilde Stoppani, poticala pismenost žena, dolazila iz porodice posvećene obrazovanju, te je posjedovala izvanredno obrazovanje i strast prema čitanju—rijetku osobinu među italijanskim ženama tog vremena. Maria je naslijedila ovu žeđ za znanjem, istražujući različite oblasti prije nego što je razvila edukativnu metodologiju koja danas nosi njeno ime.

Maria je prvobitno željela postati inženjerka. Nakon završetka srednje škole, odlučila je upisati medicinski fakultet i postati ljekarka. Uprkos roditeljskom ohrabrenju da se bavi nastavom i društvenim očekivanjima koja su ograničavala pristup žena visokom obrazovanju, Maria je željela proučavati muškom dominirano polje medicine i slijedila svoju strast prema nauci. Nakon prvobitnog odbijanja, uz podršku pape Lava XIII, Maria je 1890. godine konačno upisana na Univerzitet u Rimu, postavši jedna od prvih žena u medicini u Italiji i jedna od prvih italijanskih ljekarki, te je diplomirala 1896. godine. Ovo je u to vrijeme bilo revolucionarno, jer su žene rijetko primane na medicinske studije.

Nedugo nakon početka medicinske karijere, Maria se uključila u pokret za prava žena. Bila je poznata po visokom nivou stručnosti u liječenju pacijenata, ali i po poštovanju koje je pokazivala prema pacijentima iz svih društvenih slojeva. Godine 1897. pridružila se istraživačkom programu u psihijatrijskoj klinici Univerziteta u Rimu kao volonterka. Taj rad pokrenuo je njen dubok interes za potrebe djece s teškoćama u učenju, posebno kroz istraživanja francuskih pionira Jean-Marc Itarda i njegovog učenika Edouarda Séguina. Maria je imenovana ko-direktoricom nove institucije nazvane Ortofrenička škola. Godine 1898. rodila je sina Maria, nakon veze s Giuseppeom Montesanom, svojim ko-direktorom škole.

MARIA MONTESSORI

Sa 28 godina, Maria je počela zagovarati svoju kontroverznu teoriju da je nedostatak podrške za mentalno i razvojno ometanu djecu uzrok njihove delinkvencije. Pojam socijalne reforme postao je snažna tema tokom cijelog njenog života, bilo da se radilo o rodnim ulogama ili zagovaranju prava djece. Godine 1901. Maria je započela svoja istraživanja u oblasti obrazovne filozofije i antropologije, predavala i podučavala studente.

Od 1904. do 1908. godine bila je predavačica na Pedagoškoj školi Univerziteta u Rimu. Ovaj period obilježen je brzim razvojem Rima, ali spekulativna priroda tržišta dovodila je do bankrota i stvaranja geta. Jedno od takvih područja bio je San Lorenzo, gdje su djeca ostajala sama kod kuće dok su roditelji radili. U pokušaju da djeci pruži aktivnosti tokom dana i spriječi uništavanje imovine, Mariji je pružena prilika da svoje materijale i praksu uvede neurotipičnoj djeci. Tamo je 1907. godine otvorila prvu Casa dei Bambini (Kuću djece), donoseći neke od edukativnih materijala koje je razvila u Ortofreničkoj školi.

Maria je u dječije okruženje uvela razne aktivnosti i materijale, ali zadržavala samo one koje su ih zaista angažirale. Shvatila je da djeca koja se nalaze u okruženju gdje su aktivnosti dizajnirane da podrže njihov prirodni razvoj imaju moć da same sebe obrazuju. Do 1909. godine Maria je održala prvi kurs obuke u svom novom pristupu za oko 100 studenata. Njene bilješke iz tog perioda poslužile su kao materijal za prvu knjigu, objavljenu iste godine u Italiji, a prevedenu u Sjedinjenim Američkim Državama 1912. kao The Montessori Method, kasnije prevedenu na 20 jezika.

Nakon toga uslijedio je period velikog širenja Montessori pristupa. Montessori društva, programi obuke i škole niču širom svijeta, dok je Maria mnogo putovala držeći javna predavanja i predavanja, pretežno u Americi, ali i u Velikoj Britaniji i širom Evrope.

Maria je živjela u Španiji od 1917. godine, pridružili su joj se Mario i njegova supruga Helen Christy, gdje su odgajali njihovu četvorku djece: Mario Jr, Rolando, Marilena i Renilde. Godine 1929. majka i sin osnovali su Association Montessori Internationale (AMI) kako bi trajno nastavili njen rad.

MARIA MONTESSORI

Uspon fašizma u Evropi značajno je uticao na napredak Montessori pokreta. Do 1933. godine nacisti su zatvorili sve Montessori škole u Njemačkoj, dok je Mussolini učinio isto u Italiji. Godine 1936., bježeći od Španskog građanskog rata, Maria i Mario putovali su u Englesku, a zatim u Holandiju, gdje su boravili kod porodice Ade Pierson, koja će kasnije postati Mariova druga supruga.

Trodnevna predavačka turneja po Indiji 1939. godine pretvorila se u sedmogodišnji boravak kada je izbijanje rata dovelo do toga da je Mario interniran, a Maria stavljena pod kućni pritvor, kao italijanski državljani, od strane britanske vlade. U Indiji je Maria počela razvijati svoj pristup podršci djeci uzrasta 6–12 godina kroz „Kosmičko obrazovanje“. Za uzrast 12–18 godina, Montessori-ova metoda naglašavala je primjenu u stvarnom svijetu. U školama iz indijskog perioda, učenici su vodili male biznise, provodili ekološka istraživanja i učestvovali u debatama – pristup koji savremeno učenje zasnovano na projektima i dalje primjenjuje. Njena molba za oslobođanje Maria povodom 70. rođendana bila je odobrena, a zajedno su obučili više od hiljadu indijskih nastavnika.

Godine 1946. vratili su se u Nizozemsku, a naredne godine Maria je govorila pred UNESCO-om na temu „Obrazovanje i mir“. Njen posljednji javni nastup bio je na 9. Internacionalnom Montessori kongresu u Londonu 1951. godine. Maria Montessori je preminula u 81. godini života 6. maja 1952. u Nizozemskoj, ostavljajući naslijeđe svog rada svom sinu Mariju. Iako je od 1939. do 1946. bila internirana od strane Britanaca zbog italijanskog državljanstva, nastavila je svoj rad, obučavajući više od 1.000 indijskih nastavnika i dalje razvijajući svoju obrazovnu filozofiju.

Maria Montessori je preminula 1952. u Nizozemskoj, ali njeno naslijeđe živi kroz Association Montessori Internationale (AMI), koju je osnovala zajedno sa svojim sinom Marijem 1929. godine.

Montessori metoda: filozofija i principi – Montessori obrazovna filozofija temelji se na četiri ključna principa:

1. **Osjetljivi periodi** – Kritični razvojni periodi u kojima su djeca prirodno sklona učenju određenih vještina, poput jezika, kretanja ili reda.
2. **Pripremljeno okruženje** – Učionice dizajnirane s pristupačnim materijalima koji potiču nezavisnost i samostalno istraživanje.

MARIA MONTESSORI

3. **Samopoučavanje** – Vjerovanje da djeca najbolje uče kada sama usmjeravaju svoje obrazovanje kroz znatiželju i otkrivanje.

4. **Uloga nastavnika** – Umjesto da bude tradicionalni instruktor, nastavnik djeluje kao vodič, pažljivo promatrajući i olakšavajući učenje bez direktne intervencije.

Njena knjiga iz 1912. godine, „Montessori metoda“, iznijela je ove principe i naglašavala ideju „pratiti dijete“ umjesto nametanja rigidnih nastavnih planova. Ova filozofija i danas oblikuje progresivno obrazovanje širom svijeta.

Danas postoji više od 20.000 Montessori škola širom svijeta, od ranog dječijeg uzrasta do srednjih škola. AMI osigurava očuvanje Montessori principa, dok organizacije poput American Montessori Society (AMS) prilagođavaju metodu savremenim obrazovnim potrebama. Značajno je da su neki od uticajnih pojedinaca – uključujući Larryja Pagea i Sergeya Brina (Google), Jeffa Bezosa (Amazon) i nobelovca Gabriela Garcíu Márqueza – školovani po Montessori metodi, što ističe njen potencijal za razvijanje inovativnog i samostalnog razmišljanja.

Montessorijin rani rad s djecom s invaliditetom otvorio je put ka inkluzivnijem obrazovanju. Mnogi njeni senzorički materijali, poput cilindara za sluh i tableta za boje, danas su standardni alati koji pomažu djeci s autizmom i različitim poteškoćama u učenju. Njen individualizirani pristup odražava savremene okvire specijalnog obrazovanja, poput Individualiziranih obrazovnih programa (IEP).

S druge strane, Montessori je obrazovanje smatrala alatom za društvenu transformaciju. Tri puta je bila nominovana za Nobelovu nagradu za mir (1949.–1951.) zbog uvjerenja da razvijanje punog potencijala djece može spriječiti buduće konflikte. U Indiji je u svoj kurikulum uključila duhovne i ekološke pouke, potvrđujući ideju da obrazovanje treba njegovati i intelekt i karakter.

Zanimljive činjenice o Mariji Montessori:

- Bila je jedna od prvih žena-ljekara u Italiji, te prva žena sa Univerziteta u Rimu koja je stekla doktorat, diplomirajući u julu 1896. godine. Emergirala je kao jedna od pionirki ženskog ljeкарstva u Italiji.

MARIA MONTESSORI

- Mnogi ne znaju, ali ona je bila prva osoba koja je osnovala prvu Montessori školu kako bi spriječila vandalizam među mladima koji su živjeli na ulicama.
- Napisala je medicinsku tezu o dječijoj delinkvenciji – koja je u to vrijeme smatrana previše radikalnom – a koja je predviđela njen cijelovjekovni izazov tradicionalnim obrazovnim normama.

- Godine 1914. Maria Montessori je sarađivala sa Helen Keller, razmjenjujući iskustva o senzornom učenju za djecu s invaliditetom. Godinu dana kasnije, na Svjetskoj izložbi u San Franciscu, Montessori je prikazala učionicu u kojoj su djeca radila samostalno, osvojivši dva zlatna odličja i privukavši pažnju američkih pedagoga.

Zbog svog doprinosa u obrazovanju i razvoju djece, Maria Montessori je tri puta uzastopno bila nominovana za Nobelovu nagradu za mir (1949, 1950. i 1951).

Montessori u praksi: alati i metode u učionici

Tipičan dan u Casa dei Bambini (1907):

- 09:00 – Aktivnosti praktičnog života, poput zakopčavanja odjeće i pripreme hrane.
- 10:00 – Senzorna istraživanja koristeći materijale poput geometrijskih umetaka i cilindara sa zvukom.
- 11:30 – Lekcije o manirama i pristojnosti tokom zajedničkih obroka.
- Popodne – Aktivnosti na otvorenom, muzika i umjetnički izrazi.

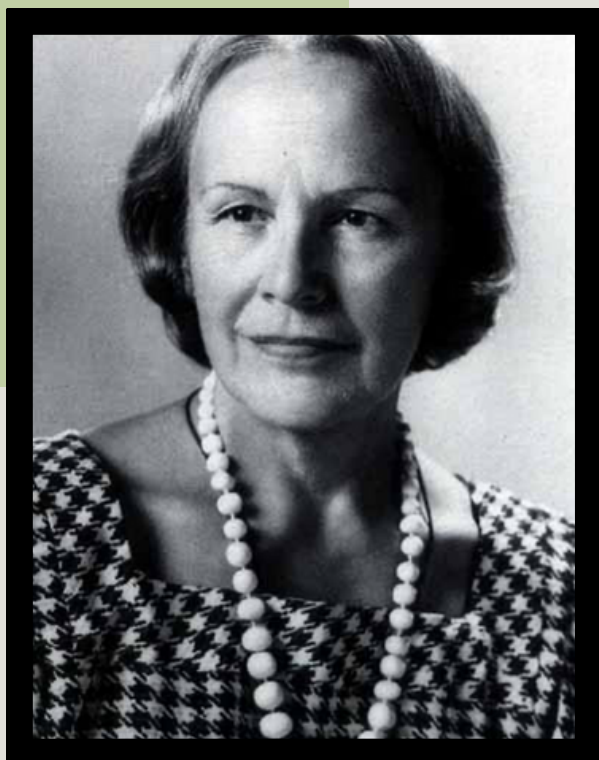
Karakteristični Montessori materijali

- Pomični alfabet – Set drvenih slova koji omogućava djeci da eksperimentišu sa pravopisom prije nego što fizički nauče pisati.
- Binomni kocka – Zagonetka koja uvodi algebarske koncepte na praktičan način.
- Globus od brusnog papira – Taktilni alat za učenje geografije razlikovanjem kopna i voda.

MARIA MONTESSORI

Njen doprinos daleko nadilazi obrazovanje predškolskog uzrasta. Naglasak na nezavisnosti, poštovanju i praktičnom učenju i danas oblikuje modernu pedagogiju. Studije potvrđuju njene uvide — nedavna istraživanja sugeriraju da Montessori učenici pokazuju povećanu kreativnost, otpornost i sposobnosti rješavanja problema. Ipak, postoje izazovi, uključujući pristupačnost i debate o tome kako se Montessori obrazovanje uklapa u standardizirane testove. U budućnosti, integracija Montessori principa s tehnologijom i inovacijama u personalizovanom učenju mogla bi osigurati relevantnost njenog pristupa u 21. stoljeću. Ono što je jasno jest da je Montessoriino osnovno uvjerenje — da obrazovanje treba osnažiti djecu da dostignu svoj puni potencijal — i dalje jednako snažno.

NILDE IOTTI

Dama Republike. Leonilde (poznata svima kao Nilde) Iotti rođena je u Reggio Emiliji 10. aprila 1920. godine. Njen otac, željeznički prebacivač i aktivist u socijalističkom radničkom pokretu, kasnije je bio progonjen tokom fašističkog režima zbog svojih sindikalnih aktivnosti. Uprkos teškoj finansijskoj situaciji, upisao je svoju mladu kćerku na Katolički univerzitet u Milanu, jer, kako je Nilde često prepričavala, citirajući njegove riječi: „Bolje je biti sa svećenicima nego s fašistima.“

„Godinama sam nosila očev preokrenuti kaput,“ izjavila je Iotti u intervjuima, prisjećajući se svoje mladosti, siromaštva i brojnih žrtava koje su njeni roditelji podnijeli kako bi osigurali da može studirati i „postati neko“. Očehrađena 1934. godine, Nilde je mogla nastaviti školovanje zahvaljujući svojoj majci, koja je u vrijeme kada je fašistički zakon žene ograničavao na domaću sferu, počela raditi. Tokom studija na Filološkom fakultetu Katoličkog univerziteta u Milanu, Nilde je prošla ideološku transformaciju koja ju je udaljila od katoličke vjere, koju je smatrala apsolutističkom i netolerantnom. „Vjeri, jer je bila apsurdna, racionalno sam rekla ne.“

Sa ulaskom Italije u Drugi svjetski rat, Nilde, nadahnuta očevim životnim primjerom, pridružila se Italijanskoj komunističkoj partiji (PCI). Od 1943. godine isticala se kao kurirka, jedna od najvažnijih i najopasnijih uloga koje su žene preuzimale tokom Otpora. Kroz ove kurirke, partizani su gradili složene političke mreže koje su dovele do oslobođenja Italije od nacističko-fašističke okupacije. Njen angažman među partizanima u rodnom gradu rezultirao je time da je, sa tek nešto više od dvadeset godina, imenovana za vođu Ženskih odbrambenih grupa (GDD), izuzetno aktivne organizacije u Ratu za oslobođenje.

Prva od ovih grupa osnovana je u Milanu u novembru 1943. godine od strane istaknutih članova partija koji su se pridružili Nacionalnom odboru za oslobođenje nakon primirja, dok su Nijemci opsjedali ruralna i urbana područja sjeverne Italije, provodeći brutalne racije nad civilima uključenim u antifašističku borbu. Ženske odbrambene i pomoćne grupe za borbe za slobodu, nastale u Milanu, proširile su se na sve okupirane teritorije Italije, s ciljem mobilizacije žena svih uzrasta i društvenih slojeva kroz široku i tajnu mrežu kako bi se odgovorilo na potrebe koje je intenziviranje rata stvaralo. Ove ženske operativne grupe igrale su ključnu ulogu tokom Otpora: sakupljale su odjeću, lijekove i hranu za partizane, prenosile poruke, čuvale kontakt liste, pripremale sigurne kuće, distribuirale letke i brošure, pa čak i prevozile oružje.

NILDE IOTTI

Kao što je već spomenuto, od 1943. godine Nilde Iotti preuzela je jednu od najsimboličnijih, a ujedno i najrizičnijih uloga unutar GDD-a: ulogu kurirke. Victoria de Grazia u svojoj knjizi „How Fascism Ruled Women“ opisuje kurirku kao „heroína Otpora: glasnika i pouzdanu osobu, ona je prava džoker karta partizanskog rata.“

Kao liderica GDD-a u Reggio Emiliji, Nilde je utjelovila građansku i političku svijest koju su žene, nakon stoljeća isključenosti iz javnog života i dvadeset godina fašističke diktature, počele izražavati tek tokom rata. Zaista, studije o talijanskom Otpora ističu ključnu ulogu koju su Ženske odbrambene grupe igrale u promociji ženske emancipacije. Nakon referenduma 2. juna 1946. godine, kada su talijanske žene prvi put ostvarile pravo glasa i politički priznale kao pune građanke, kako ističe historičarka Miriam Mafai, 26-godišnja Nilde Iotti izabrana je u Parlament.

„Čvrsta, visoka, s kosom spuštrenom preko ramena, i snažnom željom da nauči kako biti zastupnica“, kako ju je opisao njen glasnogovornik u Zastupničkom domu, G. Frasca Polara, Nilde je upoznala Palmiro Togliattija, karizmatičnog lidera PCI-ja, u liftu Montecitoria.

Ovaj susret doveo je do romantične veze koja je izdržala svaku opoziciju, posebno unutar Partije, jer je Togliatti već bio oženjen s djetetom i imao je 53 godine u to vrijeme.

Isprva kao obična zastupnica, a kasnije kao članica Ustavotvorne skupštine, Nilde je pokazala izražen politički talent kroz institucionalnu osjetljivost i znanje. Sama je opisala svoje vrijeme u Ustavotvornoj skupštini kao „najveću političku školu kojoj sam ikada imala priliku prisustvovati, čak i tokom cijele moje političke karijere.“ Nilde je također bila dio Komisije od 75, zadužene za izradu republikanskog Ustava koji će se podnijeti Skupštini na odobrenje. 556 članova Ustavotvorne skupštine, koji su predstavljali talijanski narod, okupilo se prvi put 25. juna 1946. godine kako bi izabrali Privremenog šefa države (izabran je Enrico De Nicola) i odredili 75 predstavnika zaduženih za izradu novog Ustava. Nakon otprilike šest mjeseci rada, Komisija je podnijela svoj ustavni nacrt Skupštini, koja je tokom većeg dijela 1947. godine raspravljala, integrirala i mijenjala ga član po član.

NILDE IOTTI

Dana 22. decembra 1947. godine, konačni tekst Ustava usvojen je s ogromnom većinom, i nakon što ga je proglasio Privremeni šef države, stupio je na snagu 1. januara 1948. godine.

Uloga koju je Nilde igrala u Ustavotvornoj skupštini, zalažući se za prava žena i porodice, duboko je oblikovala njenu neprekidnu 53-godišnju parlamentarno karijeru, koju je vodila s rigoroznošću, posvećenošću i poniznošću.

Njen izvještaj iz 1946. godine o porodici, kao članice Komisije od 75, i danas ostaje izuzetno relevantan. U njemu, Iotti je pozvala na prevazilaženje zastarjelog Albertinskog statuta uvođenjem nove ustavne povelje koja bi obuhvatila prava porodice, koja su prethodnim pravnim okvirom bila potpuno zanemarena i ignorisana tokom dvadeset godina fašističkog režima. Ona je apelovala na Skupštinu da donese zakon o porodičnom pravu, naglašavajući da „Ustavotvorna skupština mora u novu Ustavnu povelju uključiti potvrdu prava pojedinaca, kao članova porodice ili onih koji žele porodicu osnovati, uz posebnu pažnju i zaštitu od strane države.“

Jedan od ključnih aspekata ovog izvještaja bio je status žena: „Jedan supružnik, žena, bila je i još uvijek je vezana za zaostale uslove koji je stavljaju u stanje inferiornosti, čineći porodični život teretom umjesto izvora radosti i ličnog razvoja. Budući da su ženama sada dodijeljena puna politička jednakost, s pravom glasa i kandidature, slijedi da ih je potrebno osloboditi iz stanja inferiornosti u svim sferama društvenog života i vratiti im pravni položaj koji ne umanjuje njihovo dostojanstvo kao građanki.“

Uzimajući u obzir da je predvečerje Drugog svjetskog rata zabilježilo uništavanje historijskog feminizma zajedno sa svim političkim strankama i slobodama (misli, štampe, organizovanja itd.), te da su Mussolinijeve socijalne politike diktirale da „rad nije cilj za žene, već samo faza njihovog života, koja se treba što prije završiti povratkom kući“, Iottin izvještaj predstavljao je hrabar i napredan pokušaj ka demokratskoj obnovi.

Posebna pažnja posvećena je emancipaciji žena kroz rad; stoga je novi Ustav morao garantovati pravo na rad „bez diskriminacije prema spolu“. Još jedno ključno pitanje kojim se bavila i za koje se tokom karijere borila bilo je pitanje razvodnosti braka, argumentujući protiv uvođenja principa neraskidivosti u Ustav, smatrajući da je to pitanje koje pripada civilnom zakonodavstvu.

NILDE IOTTI

Više od pola vijeka unutar republikanskih institucija, Nilde je zagovarala reformu porodičnog prava (1975), referendum o razvodu (1974) i zakon o abortusu (1978). Od 1979. do 1992. godine obnašala je funkciju Predsjednice Doma zastupnika, pokazujući izuzetnu ravnotežu, sposobnost posredovanja i mudrost. Godine 1993. predvodila je Parlamentarnu komisiju za institucionalne reforme, a 1997. je izabrana za potpredsjednicu Vijeća Evrope.

Dana 18. novembra 1999. godine, Nilde je zatražila ostavku iz Parlamenta zbog zdravstvenih razloga. Nekoliko dana kasnije, 4. decembra 1999. godine, tiho je završila svoj životni put.

Srbija

Eva Haljecka Petković

Eva Haljecka Petković bila je pionirka medicine na Balkanu. Bila je doktorica, prva žena ginekolog na Balkanu, prva načelnica Odjeljenja za materinstvo i ženske bolesti u Nišu, zagovornica prava žena ljekara i prva žena koja je izvela carski rez u Srbiji.

Biografija

Rođena je 1870. godine u Kongresnoj Poljskoj, blizu granice sa Ruskim Carstvom. Evina majka umrla je pri porođaju, pa ju je odgajao i obrazovao otac, Marko Haljecki, građevinski inženjer. Zbog prirode očevog posla, Eva je često putovala i selila se s njim.

Osnovno obrazovanje završila je u Odesi, a srednje u Kijevu. Studirala je medicinu na univerzitetima u Bernu i Cirihi, gdje je diplomirala 1891. godine. Specijalizirala je ginekologiju u Beču pod mentorstvom čuvenog profesora Fridriha Sauera. Nakon završenih studija, pridružila se ocu koji je radio na izgradnji rečnih luka i planiranju obale Dunava kod Beograda. U Beogradu se udala za Kostiću Petkovića, doktora prava, s kojim je imala kćerku Veru. Ubrzo su se razveli.

Eva je bila jedan od najaktivnijih članova Srpskog lekarskog društva u Beogradu i Nišu. Za svoju posvećenost i rad u oblasti medicine odlikovana je Kraljevskim ordenom Svetog Save V stepena (1913), Krstom milosrđa za brigu o bolesnima i ranjenima tokom i poslije rata (1914) i Kraljevskim ordenom Svetog Save IV stepena (1915). Preminula je 1947. godine i sahranjena na Novom groblju u Beogradu.

Karijera

Dr. Eva Haljecka započela je karijeru 1892. godine kao asistentkinja-ljekarka u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu. Godine 1905. prešla je na Odjeljenje za ginekologiju i akušerstvo u istoj ustanovi. Godine 1909. postavljena je za sekundarnu ljekarku u Okružnoj bolnici u Nišu, gdje je radila tokom Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata, uključujući i period bugarske okupacije.

Eva Haljecka Petković

Radila je i u koleraškim barakama, liječeći pacijente koje Anglosrpska bolnica u Nišu nije željela primiti. Nakon rata, postala je asistentkinja-ljekarka na Odjelenju za materinstvo i ženske bolesti, a 1920. godine unaprijeđena je u načelnicu odjeljenja, gdje je ostala do penzionisanja 1924. godine.

Učestvovala je na Prvom kongresu ljekara i prirodnjača Kraljevine Srbije 1904. godine u Beogradu, gdje je izabrana za članicu organizacionog odbora. Na Prvom jugoslovenskom sastanku o operativnoj medicini u Beogradu 1911. godine predstavila je svoj rad „Sectio Caesarea“.

Bila je prva žena na Balkanu koja je izvela carski rez (1910), prva žena ginekolog i prva načelnica ženskog odjeljenja u Nišu, postavivši temelje buduće ginekološko-akušerske klinike.

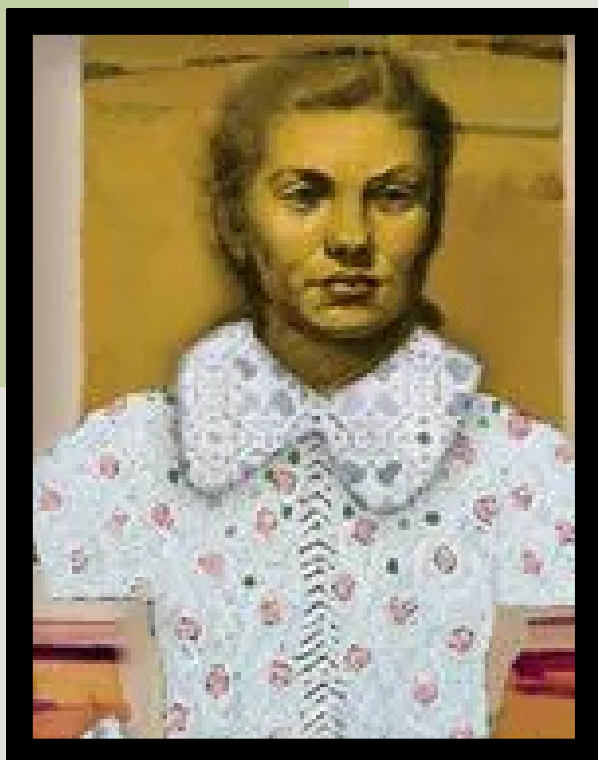
Dostignuća

Dr. Haljecka Petković bila je prva žena ginekolog na Balkanu i prva žena koja je izvela carski rez u Srbiji 1910. godine. Također je bila prva načelnica Odjeljenja za materinstvo i ženske bolesti u Nišu. Njena borba za rodnu ravnopravnost u medicinskoj profesiji ostavila je dubok trag u historiji srpske medicine.

Zanimljive informacije

- Tokom Prvog svjetskog rata zarobile su je bugarske snage, ali se poslije rata vratila na svoje mjesto u Nišu.
- Aktivno se zalagala za prava žena, podnijela je protest Narodnoj skupštini Srbije 1908. godine, zahtijevajući jednaka prava za žene ljekare:

"Pređimo na nas, žene ljekare. Država traži od nas potpuno iste kvalifikacije kao i od naših muških kolega, a dodjeljuje nam izuzetno uzak obim posla. U Srbiji mi, žene ljekari, možemo služiti samo kao asistentkinje-ljekari u bolnicama, sa platom od 125 dinara, od početka do kraja. Država je, međutim, koristila nas, žene ljekare, postavljajući i dalje nas na mjesta asistenata, iskorištavajući naš rad iako je tokom mnogih godina bilo očigledno da smo potpuno sposobne za samostalan rad." — Eva Haljecka Petković

Anastasija Nasta Dimitrijević

Anastasija Nasta Dimitrijević bila je pionirka obrazovanja u Nišu. Bila je prva učiteljica u Nišu, osnivačica prve mješovite škole za dječake i djevojčice i jedna od prvih zagovornica obrazovanja djevojčica u vrijeme kada to društveno nije bilo prihvaćeno.

Biografija

Rođena oko 1816. godine u Prizrenu, Anastasija Nasta Dimitrijević je kao dijete pretrpjela paralizu lijeve ruke i noge, ali je ostala uporna u svojoj posvećenosti obrazovanju. Preselila se u Niš, gdje se zavjetovala da se nikada neće udati i potpuno se posvetila učiteljskom pozivu. Poznata je kao „djevojka daskal“, a oblačila se polumuški, što je u to vrijeme bilo nekonvencionalno.

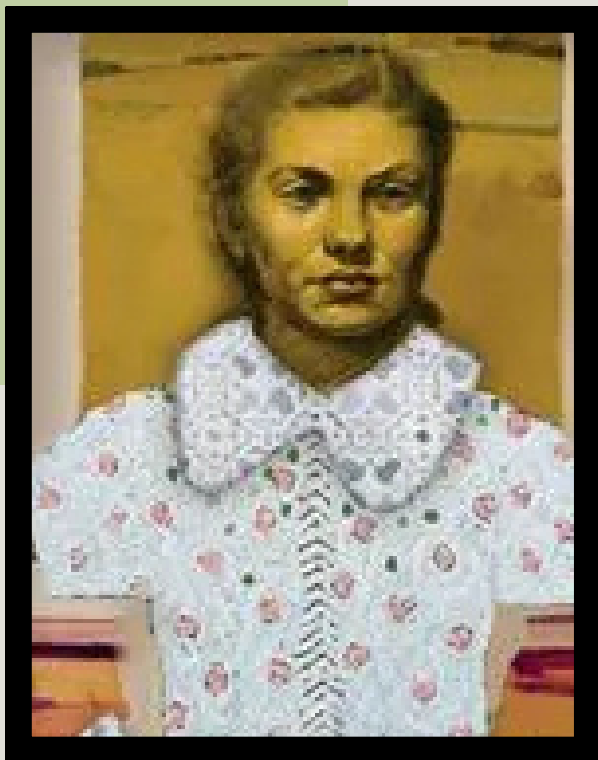
Spiridon Jovanović ju je uveo u učiteljski poziv, a zajedno sa Atanasijem Petrovićem radila je na unapređenju obrazovanja u Nišu. Postala je prva učiteljica u mješovitoj školi otvorenoj 1845. godine na mjestu današnje Saborne crkve. Tradiciju ove škole danas nastavlja Osnovna škola „Učitelj Tasa“ u Nišu.

Nekoliko godina prije oslobođenja Niša, zbog starosti i gubitka sluha, povukla se iz službe. Na prijedlog ministra prosvjete Stojana Novakovića, Narodna skupština i knez Milan Obrenović dodijelili su joj godišnju penziju od 300 dinara. Preminula je 1886. godine u Nišu, u sedamdesetoj godini života.

Karijera

Anastasija Nasta Dimitrijević radila je u Nišu ukupno 40 godina — 15 godina kao privatna učiteljica i 25 godina kao opštinska učiteljica. Bila je prva koja je sistematski obrazovala djevojčice u Nišu, u vrijeme kada je i u slobodnoj Srbiji obrazovanje djevojčica bilo veoma nerazvijeno.

Nakon donošenja prvog općeg zakona o obrazovanju 1844. godine i uredbe „Ustrojenije devojačkih škola“ 1846. godine, Nasta je aktivno doprinosila obrazovanju djevojčica, učeći ih pismenosti i ručnim radovima. Njena škola često je imala preko 100 učenica, a zahvaljujući njenom radu, pismenost među ženama u Nišu, iako i dalje niska, počela je rasti — do 1879. godine bilo je svega 73 pismene žene među više od 12.000 stanovnika.

Anastasija Nasta Dimitrijević

Dostignuća

Anastasija Nasta Dimitrijević ostavila je značajan trag kao prva učiteljica i jedna od utemeljivačica obrazovanja djevojčica u Nišu. Njen rad postavio je temelje modernog obrazovnog sistema grada. Danas postoji prijedlog da nagrada za najboljeg učitelja nosi njeno ime, a njena priča prenosi se učenicima Osnovne škole „Učitelj Tasa“.

Zanimljive činjenice

- Rođena oko 1816. godine, pretrpjela je paralizu lijeve ruke i noge, ali se nikada nije udala i odabrala je život posvećen obrazovanju, nadilazeći tadašnja konvencionalna očekivanja.
- Njena polu-muška odjeća—prilično hrabra za njeno vrijeme—svjedočila je o tihom prkosu društvenim normama.
- Ostala je posvećena svom učiteljskom pozivu tokom cijelog života, uprkos izuzetno teškim radnim uslovima i nedostatku zvaničnog priznanja.
- Poznata je po svom nekonvencionalnom izgledu i odlučnosti da obrazuje generacije djece uprkos svojoj fizičkoj invalidnosti.
- Godine 1845. otvorila je prvu mješovitu školu u Nišu.
- Anastasija je posvetila 40 godina obrazovanju—15 godina kao privatna učiteljica i 25 godina kao opštinska učiteljica—u vrijeme kada su žene profesionalci bili rijetki i često marginalizovani.
- Neposredno pred smrt, zbog siromaštva i pogoršanog zdravlja, zatražila je i dobila finansijsku pomoć od države. Zahvaljujući zagovoru ministra prosvjete Stojana Novakovića, Narodna skupština joj je odobrila godišnju penziju od 300 dinara—malo, ali značajno priznanje njenog doprinosa.
- Daleko prije nego što je obrazovanje djevojčica postalo standard, Anastasija je sistematski učila pismenost i ručne radove djevojčice u Nišu. Iako je nacionalna pismenost i dalje bila niska, njen rad je posijao sjeme promjene—do 1879. godine pismenost žena u Nišu počela je da se pojavljuje.

Vera Jašarević

Vera Jašarević bila je pionirska romska muzičarka čiji su talenat i odlučnost otvorili vrata ženama u umjetnosti u Nišu. Rođena 1922. godine, postala je jedna od prvih romskih žena instrumentalistkinja u regionu, savladavši violinu i nastupajući sa posebnom vještinom u lokalnim orkestrima, kafićima i ansamblima. Često je sarađivala sa sestrom Refijom, vještom pijanistkinjom i klavijuristkinjom. Vera nije samo pokazivala sopstvenu umjetnost, već je i inspirisala buduće generacije romskih žena da se bave muzikom, rušeći barijere u tradicionalno muškom domenu.

Opšte biografske informacije

Rođena 1922. godine u Nišu, Vera je od malih nogu pokazivala izuzetan muzički talenat. Tokom svoje karijere često je putovala u inostranstvo zbog nastupa, ali se uvijek vraćala u Niš, gdje je ostala do penzionisanja 1978. godine.

Njeni svestrani muzički talenat i hrabrost donijeli su joj značajno mjesto u muzičkim ansamblima grada. Bila je dio bogate tradicije romskih orkestara u Nišu, poznatih po dominantnim gudačkim sekcijama i repertoaru koji se kretao od narodne do klasične muzike. Njena sestra, Refija Jašarević, bila je istaknuta pijanistkinja.

Vera je više puta prepoznata za svoj doprinos muzici i pamti se kao jedna od vodećih ženskih umjetnica Niša svog vremena.

Karijera

Vera Jašarević izgradila je karijeru u raznim muzičkim ansamblima, nastupajući u kafićima, pozorištima i na javnim događajima. Godine 1960. pridružila se prvom Niškom simfonijskom orkestru, gdje je služila kao zamjenik lidera druge violine.

Njena sposobnost da izvodi i narodnu i klasičnu muziku donijela joj je široko poštovanje među kolegama i publikom. Uprkos izazovnim uslovima za žene, a posebno romske žene, u profesionalnim muzičkim krugovima, Vera je probila barijere i otvorila put budućim generacijama.

Naslijeđe

Vera Jašarević ostaje upamćena kao simbol umjetničke posvećenosti i otpora prema predrasudama. Njeno sjećanje čuvaju inicijative poput projekta „Niš žene za sjećanje“ udruženja Zadrugarice. Njena životna priča prikazana je i u dokumentarcu „Osmeħ niške violinistkinje“, emitovanom na Radio Televiziji Srbije.

Vera Jašarević

Njena ljubav prema muzici nastavila je da živi kroz njenog unuka, Josipa Hartla, poznatog bubnjara čuvene niške rok grupe Kerber.

Kulturni uticaj

Njeno muzičko prisustvo predstavljalo je spoj romske umjetnosti, ženskog talenta i formalnih muzičkih institucija, što je bila rijetka pozicija u to vrijeme. Nastupi Vere i njene sestre bili su dio šireg romskog doprinosa razvoju urbane i narodne muzičke scene u Jugoslaviji.

Zanimljive činjenice

- Pored svoje sestre Refije, Vera je bila jedna od rijetkih žena koje su nastupale u predratnim romskim orkestrima u Nišu.
- Njeno ime živi kroz projekte posvećene očuvanju sjećanja na istaknute žene iz Niša.
- Bila je inspiracija za mnoge romske žene koje su kasnije nastavile karijere u muzici, umjetnosti i kulturi.
- Njena priča prikazana je u serijalu They Broke Boundaries, koji ističe živote zaboravljenih žena koje su oblikovale srpsku kulturu.
- Iako je često putovala u inostranstvo zbog nastupa, Vera se uvijek vraćala u svoj rodni Niš, gdje je svirala muziku do penzionisanja 1978. godine kao zamjenik prvog violinskog odjeljenja u Prvom niškom simfonijskom orkestru.

Hristina Bošković

Hristina Bošković je bila pionirka u oblasti obrazovanja i zagovaranja ženskih prava u Nišu. Bila je učiteljica, vaspitačica, aktivistkinja za prava žena i jedna od najaktivnijih članica ženskih organizacija u Nišu.

Opšte biografske informacije

Hristina je rođena 1864. godine u Aleksincu. Nakon završetka osnovnog obrazovanja, preselila se u Beograd, gdje je završila Višu žensku školu i položila nastavnički ispit. Po završetku školovanja, Hristina se preselila u Niš i počela raditi kao učiteljica u vrtiću i školi. Od 1889. godine radila je u Vaspitnom zavodu Babeta Netović.

Tokom svog života, Hristina je ostala posvećena zagovaranju obrazovanja žena i rodne ravnopravnosti. Njene javne aktivnosti obuhvatale su angažman u brojnim društvenim, humanitarnim i obrazovnim organizacijama. Preminula je 1956. godine u Nišu.

Karijera

Po dolasku u Niš, Hristina se uključila u Društvo ženskog ogranka, gdje je radila dvadeset godina i značajno doprinijela obrazovanju mladih djevojaka kroz svoj rad u Ženskoj zanatskoj školi, gdje je predavala sve predmete besplatno tokom 25 godina.

Bila je članica brojnih organizacija, uključujući:

- Crveni krst Moravske banovine
- Regionalno vijeće Jadranske garde
- Žensko udruženje "Srpska majka"
- Jugoslovensko udruženje učitelja
- Ženski hrišćanski pokret
- Savez mladih za trezvenost
- Komitet "Gospođa princeza Ljubica"

Hristina Bošković

Također je uređivala dječiji časopis Slavuj i upravljala Ženskom radničkom školom. Njeno zagovaranje prava žena bilo je posebno značajno 1889. godine, kada je na Svetosavskoj proslavi održala govor u kojem je isticala potrebu obrazovanja djevojčica, pod uticajem ideja Svetozara Markovića i Džona Stjuarta Mila. Naglašavala je važnost jednakog obrazovanja za žene u vrijeme kada su škole za dječake i djevojčice bile strogo odvojene.

U novembru 1939. godine učestvovala je na velikom skupu Ženskog pokreta u Nišu, gdje se strastveno zalagala za prava žena na obrazovanje, imovinu i političko predstavljanje:

„Šta smo učinile da je polovina čovječanstva osuđena na večnu manjinu? Imam sedamdeset godina, a još uvijek me smatraju djetetom od deset ili dvanaest godina. Ako mi žene možemo da obavljamo najteže poslove i završimo najzahtevnije studije, zašto ne možemo da upravljamo onim što stvaramo? Niko ne voli mir kao što ga vole žene, i niko ne mrzi rat kao što ga mrze majke.“

Dostignuća

Hristina Bošković se pamti kao jedna od prvih žena u Nišu koja je javno zalagala za rodnu ravnopravnost u obrazovanju i društvu. Njena posvećenost ženskom obrazovanju i dugogodišnji humanitarni angažman ostavili su trajan pečat u obrazovnoj i društvenoj istoriji Niša.

Zanimljive činjenice

- Predavala je besplatno 25 godina u Ženskoj zanatskoj školi.
- Bila je urednica dječijeg časopisa Slavuj.
- Njeno zalaganje za prava žena bilo je pod uticajem ranih socijalističkih mislilaca i povezano sa aktivnostima tada zabranjene Komunističke partije Jugoslavije.

Nagrade i priznanja

Za svoj rad i posvećenost, Hristina Bošković je dobila:

- Medalju i Orden Crvenog krsta
- Krst milosrđa za brigu o ranjenima i bolesnima tokom Balkanskih ratova
- Orden Svetog Save, III, IV i V klase

Draga Ljočić

Dr. ДРАГА ЛЈОЧИЋ

Draga Ljočić bila je prva srpska doktorica, feministkinja i suffragetkinja, te jedna od najistaknutijih zagovornica prava žena u Srbiji. Njena borba za profesionalnu jednakost, socijalnu pravdu i politička prava žena ostavila je dubok trag u srpskom društvu.

Opšte biografske informacije

Rođena je 22. februara 1855. godine u Šapcu, kao peta kćerka trgovca Dime i Marije Ljokić. Njena porodica bila je aromunskog porijekla, doselivši se u Šabac iz Makedonije oko 1820. godine.

Osnovno obrazovanje završila je u rodnom gradu, a Višu žensku školu u Beogradu. Nakon završetka liceja, 1872. godine, postala je prva srpska žena koja se upisala na Medicinski fakultet Univerziteta u Cirihi — što je u to vrijeme bio izuzetan uspjeh za žene i revolucionarno dostignuće u periodu kada je pristup višem obrazovanju ženama u Evropi bio vrlo ograničen.

Tokom studija u Cirihi, susrela se sa ruskim studentkinjama i nihilistkinjama, čije su ideje o socijalnoj pravdi i ženskoj emancipaciji duboko uticale na njena politička i društvena uvjerenja.

Preminula je 5. novembra 1926. godine u Beogradu i sahranjena je na Novom groblju.

Karijera

Kada je izbio Srpsko-turski rat 1876. godine, Draga Ljočić prekinula je studije da bi se pridružila srpskoj vojsci kao bolničarka. Za izuzetnu hrabrost u bici kod Šumatovca odlikovana je činom poručnika, čime je postala jedna od prvih ženskih oficira u srpskoj vojsci.

Po završetku rata, vratila se u Cirihi i diplomirala 1879. godine sa disertacijom pod naslovom „Doprinos operativnoj terapiji uterinih fibroma“, čime je postala prva žena-ljekarka u Srbiji.

Po povratku u Srbiju suočila se sa značajnim preprekama pri zapošljavanju u državnom sektoru. Ministarstvo unutrašnjih poslova uporno je odbijalo da prizna njenu diplomu dok se lično kraljica Natalija nije umešala. Tek nakon pozitivne procjene njene profesionalne kompetencije, dobila je dozvolu da otvori privatnu praksu.

Draga Ljočić

Godine 1881. zaposlila se u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu kao pomoćna doktorica. Ipak, uskraćena su joj jednaka prava sa muškim kolegama — dobijala je manju platu, nije imala pravo na unapređenje niti na penziju. Njen profesionalni doprinos bio je posebno značajan tokom Srpsko-bugarskog rata (1885), kada je služila kao jedina ljekarka u tri beogradske bolnice.

Borba za jednakost

Draga Ljočić je neumorno radila na ostvarivanju profesionalne jednakosti između muškaraca i žena u medicini. Godine 1889. podnijela je zahtjev Ministarstvu unutrašnjih poslova za jednaka prava, ali se suočila sa snažnim otporom.

Argumenti službenika tog vremena odražavali su duboko ukorijenjenu mizoginiju: „Žena, po svojoj prirodi, mora se osloniti na jačeg muškarca.“

Uprkos preprekama, nastavila je borbu, obraćajući se čak i kralju Milanu i Državnom savjetu. Ipak, iste 1889. dobila je otkaz iz državne službe. Nakon toga, vodila je uspješnu privatnu ljekarsku praksu, liječeći siromašnu djecu — posebno djevojčice — besplatno. Nakon decenija borbe, krajem 1924. konačno je stekla pravo na penziju.

Ratna služba

Tokom Srpsko-bugarskog rata, Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata služila je kao ljekarka ravnopravno sa svojim muškim kolegama. Posebno se istakla tokom Balkanskih ratova, radeći u Klinici za civilno i siromašno stanovništvo i u bolnici Nikole Spasića.

Filantropski rad

Draga Ljočić je bila velika humanitarka. Godine 1904. osnovala je Materinsko društvo za brigu o napuštenoj djeci i postala njegova prva predsjednica.

Uprkos javnoj kritici koja je tvrdila da takva društva „podstiču nemoral“, uspješno je obezbijedila dom za napuštenu djecu i finansijsku podršku od Beogradske opštine.

Draga Ljočić

Također je bila jedna od osnivačica Udruženja žena ljekara Beograda 1919. godine, koje je radilo na osnivanju bolnice za žene i djecu. Iako nije doživjela otvaranje bolnice, ista je počela sa radom 1929. godine, nazvana po škotskoj doktorici Elsie Inglis. Kao posvećena feministkinja i socijalistkinja, suosnovala je Srpski narodni ženski savez (1906) i zalagala se za žensko pravo glasa — podnijela je peticiju za izjednačenje glasačkih prava 1911. godine.

Pisanje i obrazovni rad

Prevela je djelo *Raising Young Children* dr Marije Manaseine sa ruskog jezika, sa ciljem da edukuje majke o pravilnim praksama odgajanja djece.

Pisala je članke iz oblasti ginekologije i pedijatrije i radila kao pomoćna urednica Srpskog arhiva za opštu medicinu.

Politički angažman

Draga Ljočić bila je jedna od prvih feministkinja i sufragetkinja u Srbiji.

Suosnovala je Srpski narodni ženski savez 1906. godine i javno se zalagala za žensko pravo glasa. Na Drugoj opštoj skupštini Saveza 1911. godine podržala je inicijativu da se podnese peticija za univerzalno pravo glasa za muškarce i žene.

Privatni život

Bila je udata za Rašu Miloševića, jednog od osnivača Narodne radikalne stranke. Zadržala je svoje djevojačko prezime — što je bilo izuzetno za tadašnje srpsko društvo. Imali su petoro djece. Njena kćerka Radmila sledila je majčin primjer i diplomirala medicinu u Cirihu. Draga je bila poznata po tome što je živjela u zgradi na mjestu gdje se danas nalazi Hotel Moskva. U konzervativnoj Srbiji 19. vijeka, bila je poznata po nošenju muške kape i zadržavanju prezimena nakon udaje — oba su bila radikalna čina za to vrijeme. Ove odluke simbolizovale su njenu odbijenost da se povinuje patrijarhalnim očekivanjima i činile je odmah prepoznatljivom u Beogradu.

Draga Ljočić bila je više od prve srpske doktorice — bila je hrabra feministkinja, vojna medicinska sestra, filantropkinja i neumorna zagovornica profesionalne jednakosti. Njeno putovanje od studija u Cirihu do suočavanja sa institucionalnom pristrasnošću u Srbiji pokazuje izuzetnu odlučnost. Njen aktivizam, profesionalni uspjesi i nasljeđe brige za žene i djecu učvršćuju njen položaj kao transformativne ličnosti u medicinskoj i društvenoj istoriji.

Jelisaveta Načić

Jelisaveta Načić bila je prva žena arhitektica u Srbiji i prva žena koja je obavljala funkciju gradskog arhitekta Beograda. Njen rad i život predstavljaju svjedočanstvo izuzetne hrabrosti, odlučnosti i talenta žene koja je pomjerila granice patrijarhalnog društva na prijelazu iz 19. u 20. vijek.

Opšte biografske informacije

Rođena je 1878. godine u Beogradu, kao trinaesto dijete u uglednoj i bogatoj trgovačkoj porodici. U vrijeme kada je samo sedam procenata žena u Srbiji bilo pismeno, Jelisaaveta je uspjela da završi obrazovanje i postane pionirka u profesiji koju su isključivo dominirali muškarci.

Iako njena porodica nije podržavala njene ambicije, Jelisaaveta je bila odlučna. Potrošila je čitav svoj miraz da finansira svoje obrazovanje.

Karijera

Nakon završetka srednje škole, upisala je Tehnički fakultet Velike škole u Beogradu, postavši jedina žena u prvoj generaciji studenata na Odeljenju za arhitekturu. Diplomirala je među najboljima u svojoj klasi, uprkos brojnim društvenim predrasudama i preprekama.

Sa samo 22 godine, zaposlila se kao tehnički crtač u Ministarstvu građevina. Nakon polaganja državnog ispita 1902. godine, počela je da radi kao gradska arhitektica u Inženjersko-arhitektonskom odjeljenju Beogradske opštine.

Rano u karijeri postigla je značajan uspjeh osvojivši treće mjesto na konkursu za projekat crkve u Topoli.

Glavni projekti

Mali Kalemegdan

Njeno prvo značajno angažovanje bilo je u uređenju Malog Kalemegdana, prema projektu poznatog arhitekta Dimitrija T. Leka. Dizajnirala je dekorativno stepenište u baroknom stilu od zelenog kamena, koje i danas krasi Kalemegdan u blizini Francuske ambasade.

Jelisaveta Načić

Osnovna škola Kralj Petar I

Sa samo 27 godina, dizajnirala je jednu od najsavremenijih školskih zgrada svog vremena — Osnovnu školu Kralj Petar I u Beogradu.

Škola je bila opremljena električnim osvetljenjem, centralnim grijanje, toaletima, salom za skupove i fiskalturnom salom — karakteristikama koje su bile prisutne u najnaprednijim obrazovnim institucijama tog vremena.

Danas je škola zaštićena kao dio UNESCO-ove kulturne baštine.

Bolnica za oboljele od tuberkuloze

Dizajnirala je prvu specijalizovanu bolnicu za oboljele od tuberkuloze u Zapadnom Vračaru, sa prostranim sunčanim terasama, što je u to vrijeme predstavljalo veoma progresivno rješenje. Nažalost, zgrada je uništena tokom Prvog svjetskog rata.

Industrijski objekti

Takođe je dizajnirala prvi kružni kiln za proizvodnju cigle u Prokopu, kao i druge industrijske objekte, pokazujući svoj širok arhitektonski spektar.

Sakralna arhitektura

Nakon uspjeha na konkursu za crkvu u Topoli, projektovala je temelje Crkve Svetog Aleksandra Nevskog na uglu Cara Dušana i Francuske ulice u Beogradu. Zbog ratnih i političkih promjena, gradnja crkve je nastavljena po izmijenjenim projektima drugih arhitekata, ali Jelisaветin doprinos ostaje istorijski značajan. Jedina verska zgrada koja je u potpunosti realizovana prema njenom projektu bila je mala memorijalna crkva u Štimlju, Kosovo, izgrađena 1920. godine i obnovljena nakon oštećenja 2004.

Stambena i društvena arhitektura

Godine 1911. Beogradska opština izgradila je prvi planirani radnički stan po njenim projektima u tadašnjoj Đura Đaković ulici. Zgrada, sa jednostavnom fasadom i funkcionalnim rasporedom, i danas stoji kao svjedočanstvo njene sposobnosti da spoji praktičnost sa estetskom jednostavnošću.

Jelisaveta Načić

Političke okolnosti i progon

Tokom Prvog svjetskog rata, Jelisaaveta je podigla trijumfalnu kapiju na Terazijama u čast srpskim vojnicima, sa natpisom: „Nisu svi Srbi oslobođeni.“

Ovaj patriotski gest razbjesnio je vlasti Austro-Ugarske, te je 1916. godine deportovana u internacioni logor Nežider (u današnjoj Mađarskoj).

Tamo je upoznala svog budućeg supruga, intelektualca i revolucionara Luku Lukaia.

Privatni život

Poslije rata, kratko su živjeli u Beogradu sa ćerkom Lucijom, a potom su se preselili u Škodër i Dubrovnik. Jelisaaveta se povukla iz aktivne arhitektonske prakse i potpuno posvetila porodici, podržavajući političke aktivnosti svog supruga. Iako se nikada nije vratila svojoj profesiji, do kraja života je negovala duboku ljubav prema Beogradu i često izražavala čežnju za svojim rodnim gradom.

Naslijeđe

Gotovo svi njeni arhitektonski radovi nastali su u Beogradu. Danas u opštini Stari Grad postoji ulica koja nosi njeno ime. Njeni projekti — škole, bolnice, stambene zgrade i verski objekti — ostaju trajni dokaz njenog izuzetnog talenta i pionirskog duha.

Zanimljive činjenice

- Bez finansijske podrške porodice za obrazovanje, Jelisaaveta je hrabro iskoristila svoj celokupni miraz za studije arhitekture — smjela i nekonvencionalna odluka koja je probila duboko ukorijenjena društvena očekivanja.
- U dobu kada su većina mladih žena njenog vremena još bile ograničene na domaću sferu, Jelisaaveta ne samo da je upisala, već i diplomirala na Građevinskom fakultetu u Beogradu — postavši njegova prva studentkinja i otvarajući put budućim generacijama žena u tehničkim oblastima.
- Jedan od njenih najranijih i najomiljenijih projekata je šarmantno Malo Stepenište u parku Kalemegdan, završeno 1903. godine. To je jedno od onih urbanih blaga pored kojih prolazite svakodnevno, a da niste svjesni da ga je dizajnirala pionirska arhitektkinja.
- Njena profesionalna karijera kao arhitektkinja trajala je samo oko 16 godina, prekinuta Prvim svjetskim ratom i internacijom u logor. Ipak, u tom kratkom periodu ostavila je impresivno arhitektonsko naslijeđe.

Danska

Sidsel Andersdatter

Sidsel Andersdatter (oko 1679–1729) rođena je u Askeu, župa Halløe u Skåneu, u porodici koja se bavila poljoprivredom. Sa 20 godina rodila je vanbračno dijete, koje je preminulo ubrzo nakon što je ostalo na brizi njenih roditelja. Zbog društvene stigme koja je pratila vanbračne majke, Sidsel se preselila u Kopenhagen, gdje je našla posao dojilje. Kasnije se zaručila sa vojnikom Nielsom Gramom, sa kojim je dobila kćerku Lene. Međutim, Gramova smrt u ratu uništila je njene nade za stabilan porodični život.

Ponovo ostavljena sama, Sidsel se vratila kućnim poslovima u Kopenhagenu. Vremenom je počela živjeti samostalno—neobičan i društveno neprihvaćen izbor za ženu u ranim 18. stoljeću. Njen život je doživio dramatičan preokret kada je upoznala Bodil Marie Christensdatter, ženu trudnu van braka. Sidsel joj je pomogla pri porođaju, a zatim je poduzela izvanredno pretvaranje: preuzela je muški identitet, "Andres Simonsen Aschenberg", udala se za Bodil Marie 1715. godine i pomogla odgajati dijete.

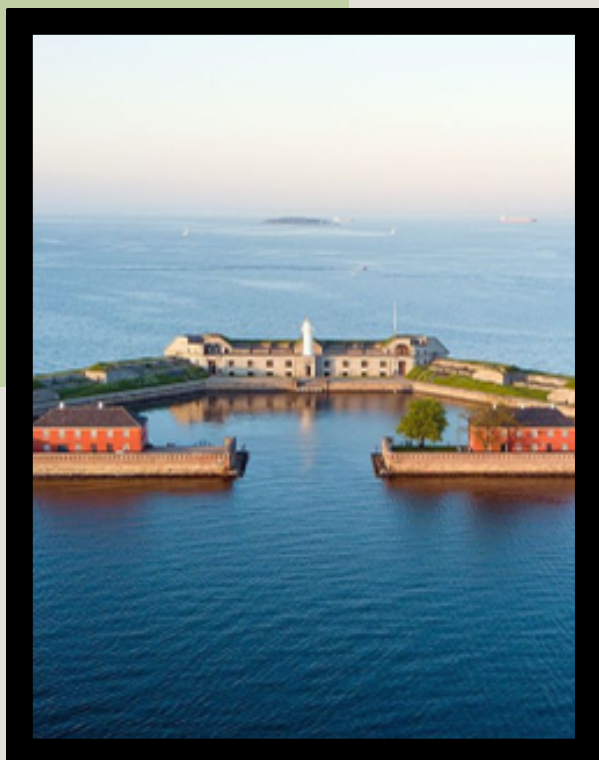
Kao Andres, Sidsel je služila kao brodski kuhar u danskoj mornarici tokom Velikog sjevernog rata (1715–1719), učestvujući u nekoliko velikih pomorskih bitaka. Nakon rata, osigurala je uglednu poziciju glavnog kuhara u pomorskoj bateriji Trekroner. Četrnaest godina živjela je i radila kao muškarac, održavajući izgled konvencionalnog braka i ispunjavajući svoje obaveze kao aktivni član društva.

S vremenom se njen odnos s Bodil Marie pogoršao. Sidsel je napustila svoju poziciju, provela neko vrijeme u Skåneu, a zatim se vratila u Kopenhagen. Godine 1728. njen pravi identitet otkrio je Jens Christensen Giese, vjerovatno zbog ličnog sukoba. Ona je uhapšena, ispitana i utvrđeno je da je biološki žena. Iako nisu postojali specifični zakoni protiv nošenja odjeće suprotnog spola, sud se fokusirao na vjerska i moralna kršenja—posebno otkrivanje uređaja za mokrenje, što je izazvalo sumnju.

Dana 7. marta 1729. osuđena je na dvije godine u Spinning House (institucija prisilnog rada za žene) i javnu pokoru u crkvi. Nakon izricanja kazne, o njenom životu ne postoje daljnji zapisi.

Naslijeđe

Život Sidsel Andersdatter predstavlja izvanredan primjer otpornosti i složenosti u snalaženju s rodnim ulogama i klasnim strukturama ranog 18. stoljeća. Njena odluka da preuzme muški identitet nije bila samo strategija preživljavanja, već je pokazala i njenu sposobnost da gradi značajne odnose i funkcioniše unutar institucija kojima su dominirali muškarci, poput danske mornarice.

Sidsel Andersdatter

Iako je kažnjavana zbog kršenja rodni i vjerskih normi, Sidsel je uspjela živjeti i raditi kao muškarac više od decenije, stičući profesionalni ugled i zauzimajući svoje mjesto u strogo hijerarhijskom društvu. Njena priča predstavlja rijedak, dokumentovani slučaj rodne nekonformnosti u ranoj modernoj Evropi i podstiče dublju refleksiju o tome kako je društvo regulisalo identitet, rad i lične odnose.

Štaviše, njen slučaj ilustruje kako su pravni sistemi mogli selektivno primjenjivati ili prikrivati istinu na osnovu društvenog statusa i ugleda—što je vidljivo u blagotvornoj sudbini Bodil Marie nakon što se ponovo udala i ušla u društveno prihvatljivu poziciju. Danas se Sidsel Andersdatter pamti kao simbol domišljatosti, hrabrosti i složenosti ličnog identiteta u restriktivnom vremenu.

Utjecaj na oblast

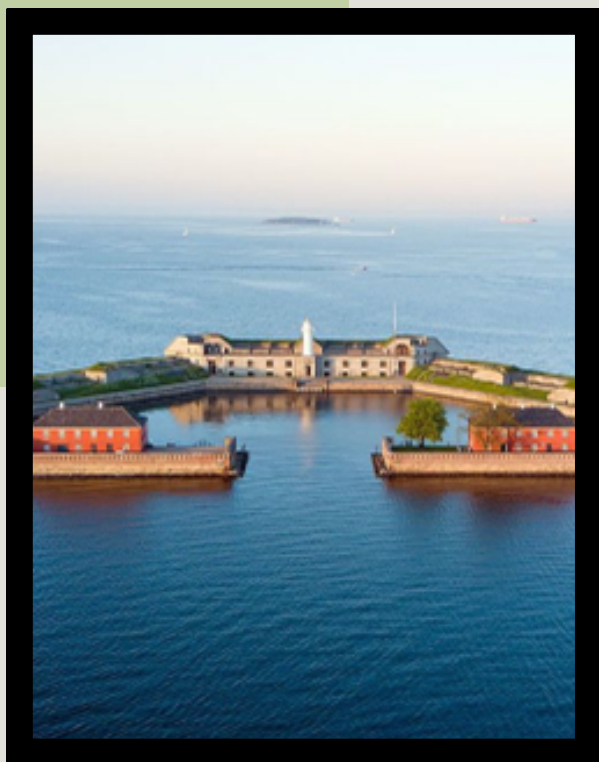
Ponovno otkrivanje slučaja Sidsel Andersdatter značajno je utjecalo na akademsko razumijevanje roda, identiteta i strategija preživljavanja u 18. stoljeću u Danskoj. Pravni zapisi u Danskom nacionalnom arhivu pokazuju da Sidsel nije bila jedinstvena—najmanje četiri druge danskinje iz istog perioda također su se maskirale u muškarce kako bi izbjegle siromaštvo i društvena ograničenja.

Istoričar i arhivar Tyge Krogh, koji je otkrio ove slučajeve, naglašava da iako su takvi incidenti rijetko dokumentovani, vjerovatno predstavljaju samo mali dio šire, nedokumentovane stvarnosti. Njegovo istraživanje, objavljeno u časopisu *Historisk Tidsskrift* pod naslovom “Kvinder i mandsklæder” („Žene u muškoj odjeći”), pozicionira Dansku unutar šireg fenomena sjeverne Evrope. Slični slučajevi dokumentovani su u Holandiji (oko 100), Engleskoj (30–40) i Švedskoj (približno 20).

Ova naučna analiza otvorila je nove pravce u danskoj historiografiji identificirajući maskiranje roda kao oblik otpora i samoodređenja među marginalizovanim ženama. Ona dovodi u pitanje dugotrajna uvjerenja o rodnoj konformnosti u ranoj modernoj Evropi i ističe potrebu za daljim istraživanjima života koji su prkosili zvaničnim normama, ali su u historijskim narativima ostali gotovo nevidljivi.

Zanimljive činjenice

1. Nosila je pantalone—doslovno i simbolično. U vremenu kada su žene bile zakonski i društveno ograničene na haljine i kućne uloge, Sidsel je nosila mušku odjeću, skratila kosu i čak nosila srebrni mač—smjela i opasna odluka u 18. stoljeću u Danskoj.

Sidsel Andersdatter

2. Zvanično je bila navedena kao otac. Dok je živjela pod imenom „Andres Simonsen Aschenberg“, zakonski je bila zabilježena i kao otac djeteta i kao suprug Bodil Marie Christensdatter. U očima zakona—dok njena istinska identitet nije otkriven—smatrana je muškarcem.

3. Pridružila se mornarici—i preživjela. Sidsel, kao „Andres“, služila je kao brodska kuharica tokom Velikog sjevernog rata, učestvujući u stvarnim pomorskim bitkama između 1715. i 1719. godine. Kasnije je zauzela uglednu poziciju glavne kuharice u mornaričkoj bateriji Trekroner.

4. Prevarila je sve 14 godina. Sidsel je uspješno živjela i radila kao muškarac više od deceniju i po, ne samo da se uklopila, već je zadobila povjerenje i poštovanje okoline. Njena prevara otkrivena je tek nakon ličnog sukoba i dojave poznanika.

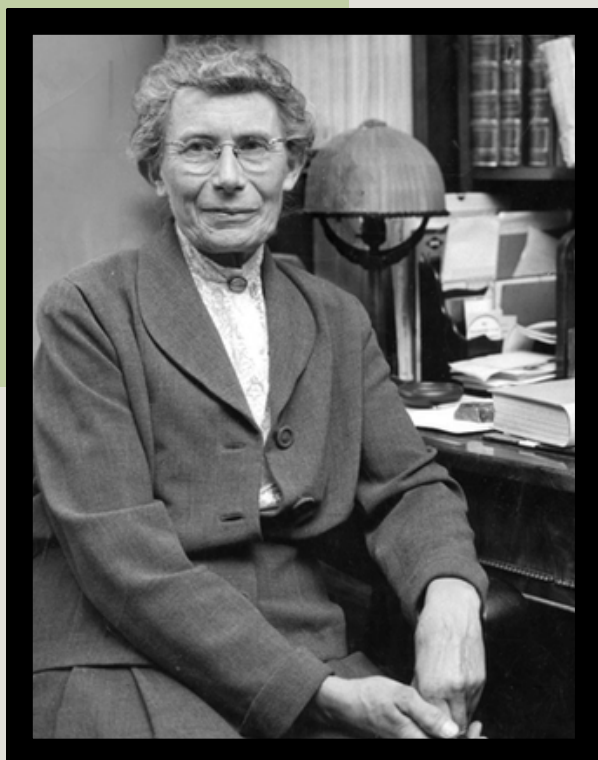
5. Nije postojalo zakon protiv onoga što je radila. Sidsel nije osuđena za konkretno krivično djelo poput prevare ili krađe—njena kazna proizašla je iz religijskog i moralnog osuđivanja, što odražava društvenu nelagodu prema nejasnim rodnim ulogama.

6. Nije bila sama. Slični slučajevi zabilježeni su širom Sjeverne Evrope, ali Sidsel je jedna od prvih dokumentovanih u Danskoj. Njena priča danas pomaže povezati dansku historiju s širim obrascima prikrivanja roda i strategija preživljavanja širom Evrope.

Djelovanje

Iako nisu poznati fizički artefakti ili kreativna djela koja je Sidsel Andersdatter lično stvorila, njen život i postupci predstavljaju značajan doprinos u nekoliko ključnih oblasti:

- 1. Vojna služba:** Sidsel je radila kao brodska kuvarica u danskoj mornarici tokom Velikog sjevernog rata (1715–1719), učestvujući u pomorskim bitkama, a kasnije je služila kao glavna kuvarica u mornaričkoj bateriji Trekroner. Ova uloga pokazuje njenu sposobnost da uspije u tradicionalno muškim i zahtjevnim okruženjima.
- 2. Domaće i skrbničke uloge:** Preuzimala je različite kućne poslove, uključujući rad kao šegrt kod krojača i poslova u štali, a značajno je pomogla Bodil Marie Christensdatter da prikrije trudnoću izvan braka i podigne dijete dok je živjela pod muškim identitetom „Andres Simonsen Aschenberg“. Ova složena skrbnička uloga izazivala je društvene norme i očekivanja vezana za rod i porodicu.
- 3. Naslijeđe u literaturi i nauci:** Iako Sidsel nije pisala vlastita djela, njena izuzetna priča bila je predmet historijskog istraživanja i publikacija, posebno arhivista Tygea Krogha, koji je otkrio sudske dokumente i napisao članak „Kvinder i mandsklæder“ („Žene u muškoj odjeći“) u Historisk Tidsskrift. Ovo istraživanje bilo je ključno za širenje saznanja o njenom životu – i životima drugih rodno nekonformnih žena u 18. vijeku u Danskoj – i za akademsku raspravu.

Inge Lehmann

Inge Lehmann (1888–1993) bila je danska seizmologinja rođena u Kopenhagenu. Bila je kćerka Alfreda Lehmann, profesora psihologije, i Ide Tørsleff. Lehmann je pohađala progresivne škole u kojima su djevojčice i dječaci tretirani jednako, a od 1907. godine studirala je matematiku na Univerzitetu u Kopenhagenu. Kratko je studirala i na Newnham College-u u Cambridgeu, ali se vratila zbog umora.

Nakon rada kao aktuarski asistent, Inge Lehmann je 1920. godine diplomirala matematiku (cand.mag.), a kasnije 1928. godine stekla magisterij iz seizmologije (magister scientiarum). Radila je u Kraljevskom danskom geodetskom institutu, gdje je upravljala seizmičkim stanicama u Danskoj i Grenlandu, fokusirajući se na lociranje epicentara zemljotresa i putanje seizmičkih talasa. Nikada se nije udavala i cijeli svoj dug život posvetila je nauci, preminuvši u 104. godini.

Naslijeđe

Inge Lehmann je najpoznatija po otkriću Zemljinog unutrašnjeg jezgra 1936. godine analizom podataka seizmičkih talasa. Dvije ključne granice Zemlje nose njeno ime: Lehmannova diskontinuitetna granica između unutrašnjeg i vanjskog jezgra (~5.100 km duboko) i granica u gornjem plaštu (~200 km duboko). Iako je isprva nailazila na otpor, njena teorija je kasnije potvrđena i postala temelj geofizike.

Lehmann je suosnivala Dansko geofizičko društvo i međunarodno je prepoznata brojnim nagradama, uključujući William Bowie Medal (1971) i Medal of the Seismological Society of America (1977). Američka geofizička unija osnovala je 1995. godine Medalju Inge Lehmann u znak priznanja izvanrednog doprinosa proučavanju unutrašnjosti Zemlje. Također je ostavila simbolično naslijeđe kao pionirka među ženama u muškom polju, poznata po komentarima o izazovima s kojima se suočavala natječući se s „nesposobnim muškarcima“.

Utjecaj na oblast

Lehmannin rad revolucionirao je razumijevanje unutrašnje strukture Zemlje predlažući čvrsto unutrašnje jezgro unutar tečnog vanjskog jezgra. Njen rad iz 1936. godine osporio je tada prihvaćenu ideju potpuno tečnog jezgra i postavio temelj moderne seizmologije i geofizike.

Inge Lehmann

Poboljšavajući metode za analizu seizmičkih talasa i njihove interakcije s Zemljinim slojevima, Lehmann je unaprijedila tehnike koje se koriste za lociranje epicentara zemljotresa i proučavanje sastava planete. Njena suradnja s drugim geofizičarima, poput Beno Gutenberg, pomogla je u identifikaciji promjena brzine seizmičkih talasa u Zemljinom plaštu.

Njeno istraživanje i danas utiče na geofiziku, što potvrđuje prestižna Medalja Inge Lehmann, koja se dodjeljuje istraživačima koji proširuju znanje o Zemljinom plaštu i jezgri.

Zanimljive činjenice

1. **Natjecala se protiv „nesposobnih muškaraca“.** Lehmann je jednom izjavila da je morala „uzaludnatjecati s mnogim nesposobnim muškarcima“, što naglašava rodne predrasude s kojima se susretala tokom svoje naučne karijere.
2. **Doživjela je 104 godine.** Lehmann je cijeli život posvetila nauci, živeći izuzetnih 104 godine i doprinosila svojoj oblasti sve do duboke starosti.
3. **Vrsta buba je nazvana po njoj.** Godine 2015. vrsta bube — Globicornis (Hadrotoma) ingelehmannae — dobila je ime u njenu čast, učvršćujući njen naučni doprinos.
4. **Stekla je međunarodno priznanje.** Lehmann je dobila počasne doktorate i međunarodno poštovanje, posebno od Lamont Geological Observatory pri Columbia University.

Primjeri njenog rada

- **Otkrivanje unutrašnje jezgre Zemlje (1936):** Lehmann je analizirala podatke seizmičkih talasa sa zemljotresa, posebno onog u Novom Zelandu (1929), i predložila model Zemlje u tri sloja s čvrstom unutrašnjom jezgrom.
- **Lehmannova diskontinuitet:** Identifikovala je dvije seizmičke granice — jednu između unutrašnje i vanjske jezgre (~5.100 km duboko) i jednu u gornjem plaštu (~200 km duboko).
- **Upravljanje seizmičkim stanicama:** Vodila je osnivanje i rad prvih seizmičkih stanica u Kopenhagenu i na Grenlandu.
- **Istraživačka suradnja:** Sarađivala je s Benoom Gutenbergom na proučavanju promjena brzine talasa u gornjem plaštu.

Gerda Wegener

Gerda Marie Fredrikke Wegener (rođena Gottlieb) rođena je 15. marta 1886. godine u Hammelevu, Danska, u konzervativnoj luteranskoj porodici s hugenotskim porijeklom. Bila je jedino preživjelo dijete od četvoro braće i sestara. Podstaknuta strašću prema umjetnosti od malih nogu, preselila se u Kopenhagen kako bi pohađala Kraljevsku dansku akademiju likovnih umjetnosti. Godine 1904. udala se za kolegu studenta umjetnosti Einara Wegenera, koji je kasnije prešao i postao poznat kao Lili Elbe, jedna od prvih osoba koja je prošla kroz operaciju potvrde spola.

Par se 1912. godine preselio u Pariz, gdje je Gerda razvila svoj prepoznatljivi stil i stekla priznanje. Nakon Lili Elbeove smrti 1931. godine, Gerda se nakratko ponovo udala, živjela u Maroku, a zatim se 1938. vratila u Dansku, gdje je 28. jula 1940. godine preminula u dobi od 54 godine, živeći u relativnoj anonimnosti.

Naslijeđe

Gerda Wegener pamti se kao revolucionarna umjetnica koja je dovodila u pitanje norme roda i prikaze žena u ranom 20. stoljeću. Njeno djelo je doživjelo obnovljenu pažnju i divljenje, posebno nakon filma *The Danish Girl* iz 2015., koji je njenu priču približio globalnoj publici. U Danskoj, institucije poput ARKEN Muzeja moderne umjetnosti ističu je u historiji umjetnosti kroz značajne izložbe. Njeno naslijeđe vezano je ne samo za tehničku vještinu i prepoznatljivi Art Deco stil, već i za ulogu pionirke u queer i feminističkoj umjetnosti.

Uticaj na oblast

Wegenerina umjetnost bila je revolucionarna za svoje vrijeme, prikazujući žene sa samopouzdanjem, erotičnošću i snagom, često preokrećući tradicionalni „muški pogled“ tako da svoje ženske subjekte prikazuje s divljenjem i agencijom. Njeno djelo izazivalo je norme roda i seksualnog identiteta, uključujući vitke muškarce, a najpoznatije njenog transrodnog partnera Lili Elbe kao muzu i model. Stil je kombinovao renesansno inspirisane portrete, Art Nouveau i kasnije Art Deco, stvarajući ilustracije koje su prelazile granice mode, erotike i društvenog komentara. Njen uspjeh na Svjetskoj izložbi 1925. godine, gdje je osvojila dvije zlatne i jednu bronzanu medalju, pokazuje njen uticaj na parišku umjetničku scenu.

Zanimljive činjenice

1. **Sakrivala je identitet Lili kako bi je zaštitila.** Zbog strogih društvenih normi, Gerda je Lili Elbe predstavljala kao „rođaka“ Einara kada se pojavljivala u ženskoj odjeći, spajajući naklonost i diskreciju dok se snalazila u složenim društvenim okolnostima tog vremena.

Gerda Wegener

2. **Kreirala je hrabru „lezbijsku erotiku“ mnogo prije nego što je to postalo prihvaćeno.** Gerdino djelo pomjeralo je granice prikazujući rodnu fluidnost i queer želju decenijama prije nego što su ove teme široko raspravljane, čineći je istinskom pionirkom progresivnih motiva u umjetnosti.

3. **Bila je vodeća modna ilustratorka.** Wegenerina djela objavljivana su u prestižnim časopisima poput Vogue i La Vie Parisienne, čime je postala istaknuta figura pariške umjetničke i modne scene.

4. **Osvojila je značajne nagrade na Svjetskoj izložbi u Parizu 1925.** Gerdin talenat donio joj je dvije zlatne i jednu bronzanu medalju na ovom prestižnom međunarodnom događaju, učvrstivši njen ugled kao vrhunske umjetnice svoje generacije.

5. **Njeni kasniji godine obilježene su finansijskim poteškoćama.** Nakon Liliine smrti, Gerda je imala finansijskih problema i preživljavala slikajući ručno dekorisane razglednice, pokazujući svoju otpornost i posvećenost umjetnosti čak i u teškim vremenima.

6. **Njen život inspirisao je film The Danish Girl.** Film iz 2015. godine donio je globalnu pažnju na Gerdinu revolucionarnu umjetnost i izuzetnu ljubavnu priču, predstavljajući je novim publikama širom svijeta.

Primjeri njenog rada

Wegenerin portfolio obuhvata elegantne, samouvjerene portrete žena često uključenih u umjetničke i pozorišne aktivnosti, naslikane u stilovima renesanse, Art Nouveau i Art Deco. Istaknuta djela prikazuju njenu mužu Lili Elbe u glamuroznim haljinama i perikama, utjelovljujući zavodljivu moć. Također je stvarala erotske ilustracije, staklene mozaike i modne ilustracije za vodeće pariške časopise. Njena djela izlagana su na Salon des Humoristes, Salon des Indépendants i Salon d'Automne, pri čemu su radovi sa Svjetske izložbe 1925. godine osvojili najviše nagrade.

Karen Blixen

Karen Blixen, rođena kao Karen Christentze Dinesen 17. aprila 1885. godine u Rungstedlundu, Danska, poticala je iz imućne i kulturno angažovane porodice. Njen otac, Wilhelm Dinesen, bio je pisac i vojni oficir, a počinio je samoubistvo kada je Karen imala deset godina, što je snažno uticalo na nju. Njeni materini rođaci, porodica Westenholz, koji su bili unitarijanci, snažno su uticali na nju kroz naglašavanje lične odgovornosti i moralnih vrijednosti—ideje koje se suptilno pojavljuju u njenim kasnijim djelima.

Već je od ranog djetinjstva pokazivala umjetnički talenat i studirala je likovnu umjetnost na Kraljevskoj danskoj akademiji likovnih umjetnosti između 1903. i 1906. godine. Debitovala je kao spisateljica 1907. pod pseudonimom „Osceola“.

Godine 1914. udala se za svog polubratunca barona Brora von Blixen-Finecke i preselila u Keniju, gdje su vodili plantažu kafe. Brak je okončan 1925. godine, dijelom zbog Brorovih nevjera i lošeg finansijskog upravljanja. Tokom boravka u Africi zaljubila se u Denysa Finch Hattona, engleskog aristokratu i pilota, čija je iznenadna smrt u avionskoj nesreći 1931. označila kraj njezinih afričkih godina. Plantaža je također finansijski propala, što je prisililo njen povratak u Dansku iste godine. Ostatak života provela je u Rungstedlundu, gdje je i preminula 1962. godine.

Naslijeđe

Karen Blixen smatra se jednom od najvažnijih danskih autorica i jednom od najprepoznatljivijih danskih književnih glasova na međunarodnom nivou. Njena djela prevedena su na više jezika i proučavaju se širom svijeta. Bila je nekoliko puta nominovana za Nobelovu nagradu za književnost.

Njeno naslijeđe živi i kroz Rungstedlund, danas muzej posvećen njenom životu i radu. Godine 2024. u Kopenhagenu joj je podignut kip od strane umjetnice Rikke Raben. Uticaj joj je dodatno potvrđen filmskim adaptacijama, posebno „Out of Africa“ (1985), koji je osvojio sedam Oskara i baziran je na njenoj autobiografskoj knjizi Den afrikanske farm. Film „Babette’s Feast“ (1987), zasnovan na jednoj od njenih kratkih priča, također je stekao međunarodno priznanje.

Karen Blixen

Uticaj na polje

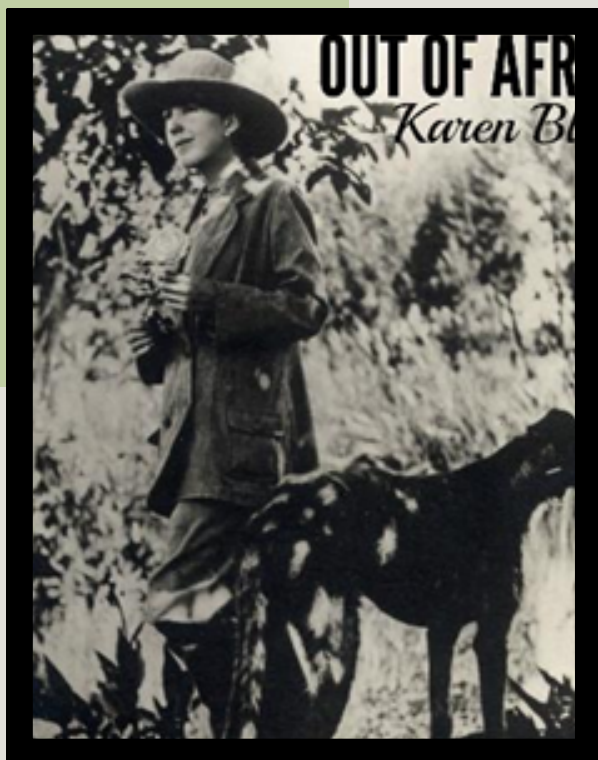
Karen Blixen je odstupila od socijalnog realizma i psiholoških pravaca svog vremena, stvarajući prepoznatljiv stil bogat pričanjem priča, mitovima i egzistencijalnim temama. Pisala je na engleskom jeziku, a kasnije svoja djela prevodila na danski, često pod pseudonimom Isak Dinesen.

Njene priče propituju identitet, sudbinu i ljudsku otpornost. Istraživala je teme poput rodni uloga, gubitka senzualnosti i borbe protiv buržoaskih normi.

Podjednako značajan bio je njen uticaj na prikaz Afrike u zapadnoj književnosti. Blixenine godine u Keniji (1914–1931) oblikovale su srž njenog najpoznatijeg djela *Out of Africa* (1937). Kroz njen pogled, čitaoci su susreli romantičnu, gotovo mitsku viziju kolonijalne Istočne Afrike—mjesta ljepote, veličine i emotivne dubine. Često se predstavljala kao mistik i pripovjedač, gradeći personu koja je njenom radu davala mitsku dimenziju. Mnoga njena djela su filozofska, postavljajući duboka egzistencijalna pitanja bez jasnih odgovora, pozivajući čitaoca na razmišljanje.

Zanimljive činjenice

1. **Glumila je samu sebe kao lik.** Karen Blixen je svjesno oblikovala svoj javni imidž—nosila je duge haljine, pušila cigaretu iz držača i govorila dramatičnim, gotovo teatarskim tonom. Opisivala se kao „pričalica-vještica“ i voljela je mistiku koju je stvarala oko sebe.
2. **Prvo je pisala na engleskom, zatim prevodila sama.** Iako je njen maternji jezik bio danski, glavna djela je prvo pisala na engleskom, a zatim ih sama prevodila na danski. Smatrala je da joj pisanje na stranom jeziku daje veću umjetničku slobodu.
3. **Liječenje sifilisa uništilo joj je zdravlje.** Tretmani živom i arsenom, standardni u to vrijeme, ozbiljno su oštetili njen organizam, posebno probavni sistem, ostavljajući je u hroničnom bolu većinu života.
4. **Posljednjih 30 godina jela je gotovo ništa.** Zbog posljedica liječenja sifilisa, Blixen je mogla jedva jesti. Decenijama je preživljavala na malim količinama ostriga, šampanjca i grožđa—dijeta jednako neobična i elegantna kao i ona sama.

Karen Blixen

5. Zaljubila se u muškarca koji je odbio da se oženi njome. Njena velika ljubav, Denys Finch Hatton, odbio je brak, preferirajući nomadski život neženje. Ipak, ona ga je obožavala. Nakon njegove smrti u avionskoj nesreći 1931. godine, održavala je njegovu uspomenu kao centralnu figuru u svojim djelima i mitologiji koju je gradila.

6. Išla je na safari s afričkim plemenima i aristokratama. U Keniji je vodila dvostruki život: jednog dana lovila je s britanskim aristokratama, a drugog dana sjedila oko logorskih vatri sa Somalijcima i Kikujima, koji su joj pripovijedali tradicionalne priče—neke od njih inspirisale su njen vlastiti književni rad.

7. Bila je kandidat za Nobelovu nagradu — ali je nikada nije osvojila. Blixen je nekoliko puta bila nominovana za Nobelovu nagradu za književnost, i mnogi su očekivali da će je dobiti. Međutim, to se nije dogodilo, vjerovatno zbog njenog aristokratskog i nepolitičkog stila u eri realizma i protestne književnosti.

8. Meryl Streep ju je portretirala u filmu — što bi joj se vjerovatno svidjelo. Film *Out of Africa* (1985) učinio je Blixen svjetski poznatom posthumno. Ipak, mnogi biografi smatraju da bi joj se romanizovana verzija njenog života nije dopala, jer je uklonila njen mistični imidž i učinila je sentimentalnom.

9. Jednom je rekla: „Sve tuge se mogu podnijeti ako ih stavite u priču“. Ovaj citat odražava njen čitav svjetonazor. Za Blixen, pripovijedanje je bilo sredstvo preživljavanja — način da tragediju, gubitak i usamljenost pretvori u nešto smisljeno i lijepo.

Primjeri njenog rada

Književni debi Karen Blixen bio je *Seven Gothic Tales* (1934), napisan na engleskom, a kasnije preveden na danski kao *Syv fantastiske fortællinger*. Ove priče, obeležene gotičkom atmosferom i filozofskom dubinom, učvrstile su njen položaj značajne književne figure. Njeno najpoznatije djelo uslijedilo je 1937. godine — *Out of Africa*, memoari o njenim godinama na plantaži kafe u Keniji. Lirski ton i snažna razmišljanja o kolonijalnom životu učinili su ga klasikom, kasnije adaptiranim u Oscarom nagrađeni film sa Meryl Streep. Tokom Drugog svjetskog rata, Blixen je napisala *Winter's Tales* (*Vinter-Eventyr*, 1942), zbirku priča koja je bila omiljena među danskim čitaocima. Jedna od istaknutih priča, *The Dreaming Child*, kombinuje realizam i poetski simbolizam. Godine 1944., pod pseudonimom Pierre Andrézel, objavila je *The Angelic Avengers* (*Gengældelsens veje*), alegorijski roman pisan tokom njemačke okupacije, koji je pružao prikrivenu kritiku tlačenja. Njena kasnija djela bila su duhovna i refleksivna. *Last Tales* (*Sidste fortællinger*, 1957) prikuplja priče koje meditiraju o smrtnosti i ulozi umjetnika. Godine 1952. napisala je *Babette's Feast*, emotivnu priču o velikodušnosti i transformaciji kroz umjetnost, kasnije adaptiranu u hvaljeni danski film. Njena posljednja knjiga, *Shadows on the Grass* (*Skygger på græsset*, 1960), ponovo je obradila njene afričke godine.

Karen Jeppe

Karen Jeppe je rođena 1. jula 1876. godine u Gyllingu, Danska. Odgajana je u srednjeklasnoj porodici s jakim obrazovnim naslijeđem i duboko je bila oblikovana Grundtvigijanskim hrišćanskim vaspitanjem, koje je naglašavalo humanost i suosjećanje. Godine 1903., nakon što je duboko pogođena predavanjem o stradanju Jermena pod Osmanskim carstvom, pridružila se Njemačkoj orijentalnoj misiji u Urfi (danas Şanlıurfa, Turska) kako bi podučavala siročad jermenskih djece.

Tečno govoreći šest jezika, brzo je postala upravnica sirotišta, pokazujući izuzetne organizacione sposobnosti i predanost svojoj misiji. Tokom Prvog svjetskog rata ostala je u Urfi, pružajući sklonište i pomoć Jermenima koji su bježali od progona. Godine 1918. vratila se na kratko u Dansku radi odmora, ali je 1921. nastavila svoj humanitarni rad, ovaj put u Alepu, Sirija, gdje je pod okriljem Lige naroda radila na spašavanju jermenskih žena i djece iz ropstva. Preminula je 7. jula 1935. godine u Alepu, Sirija, u 59. godini života.

Naslijeđe

ŽKaren Jeppe se slavi kao nacionalna heroína u Jermeniji i s ljubavlju je nazivaju „Danskom majkom Jermena“. Njena nepokolebljiva posvećenost jermenskom narodu u njihovim najmračnijim trenucima ostavila je neizbrisiv trag u historiji. U znak priznanja za njene napore, posthumno je odlikovana Kraljevskim zlatnim medaljom zasluga 1927. godine. Njeno naslijeđe nastavlja da živi kroz osnivanje šest jermenskih poljoprivrednih kolonija u Siriji, koje i danas podržavaju potomke onih kojima je pomogla. Također, Karen Jeppe College u Alepu stoji kao svjedočanstvo njene posvećenosti obrazovanju i jermenskoj zajednici.

Utjecaj na polje

Rad Karen Jeppe nadilazio je tradicionalne misijske aktivnosti; bila je pionirka humanitarizma i zagovornica prava žena. Kroz svoju ulogu komesara Lige naroda, omogućila je oslobađanje približno 2.000 jermenskih žena i djece iz prisilnih brakova i ropstva. Njene inicijative u Alepu uključivale su osnivanje sirotišta, škola i centara za stručno obrazovanje, osnažujući žene i djecu da izgrade svoj život iznova. Njezini naponi u stvaranju održivih zajednica putem poljoprivrednih kolonija obezbijedili su osnovu za prosperitet raseljenog jermenskog stanovništva u post-genocidnom periodu.

Karen Jeppe

Zanimljive činjenice

1. Tečno je govorila šest jezika. Karen Jeppe je brzo savladala jermenski, turski i arapski po dolasku u Urfu, pored danskog, njemačkog i francuskog. Njena jezična sposobnost omogućila joj je da izgradi duboko povjerenje sa lokalnim zajednicama i da se snađe u složenim političkim okolnostima.

2. Skrivala je izbjeglice u vlastitoj kući. Tokom jermenskog genocida, Jeppe je riskirala život pružajući sklonište više od dvadeset jermenskih izbjeglica — uključujući svog usvojenog sina Misaka i njegovu suprugu — u svojoj kući na periferiji Urfe, svjesna da otkrivanje može značiti pogubljenje za sve.

3. Pomogla je osnovati šest poljoprivrednih kolonija. Nakon genocida, Jeppe je imala ključnu ulogu u osnivanju šest agrarnih naselja za jermenske udovice i djecu u blizini Alepa. Ove kolonije postale su samoodrživa utočišta za raseljene porodice.

4. Poznata je kao „Majka Jermena“. Među Jermenima u Siriji i šire, Karen Jeppe postala je omiljena figura i nacionalna heroína. Njena saosjećajnost i odlučnost donijele su joj ovo poštovano nadimak koji traje i danas.

5. Koledž je nazvan u njenu čast. 1946. godine, jermenska zajednica u Alepu osnovala je Karen Jeppe Jermenski koledž, obrazovnu ustanovu koja i danas nosi njeno ime i nastavlja njenu misiju podrške kroz obrazovanje.

Primjeri njenog rada

Humanitarni rad Karen Jeppe bio je višestruk i značajan. U Urfi je podučavala siročad, organizirala radionice i poljoprivrednu obuku, potičući samodostatnost zajednice. Tokom jermenskog genocida, pružala je sklonište izbjeglicama, skrivajući ih u svom domu da ih zaštiti od deportacije. U Alepu je osnovala sirotišta i škole, a kao komesarka Lige naroda omogućila je spašavanje oko 2.000 žena i djece od ropstva. Saradnja s lokalnim beduinskim vođama omogućila je osnivanje jermenskih poljoprivrednih kolonija, pružajući raseljenim porodicama zemlju i sredstva za ponovno izgradnju života.

Republika Češka

Eliška Junková, ikona ženskog auto-moto sporta

Eliška Junková, rođena Alžběta Pospíšilová, rođena je 16. novembra 1900. u Olomoucu, a preminula 5. januara 1994. u Pragu. Ona nije bila samo jedna od prvih žena koja je stekla priznanje u auto-moto sportu, već i jedna od najuspješnijih ženskih vozačica koja se takmičila sa najboljim muškim vozačima svoje generacije.

Od malih nogu, Eliška je pokazivala interes za tehnologiju i automobile, što je bilo prilično neuobičajeno za ženu početkom 20. vijeka. Međutim, nakon udaje za inženjera i vozača automobilskih trka Čenka Junka, njen interes se brzo pretvorio u profesionalnu strast. Iskusni vozač od početka je vjerovao Eliški i predložio joj da sjedi pored njega kao navigatorica – i osvojili su zlatnu medalju na svojoj prvoj zajedničkoj trci. Godinu dana kasnije, Eliška se takmičila sama u automobilu koji je dizajnirao francuski dizajner Ettore Bugatti – i odmah osvojila prvu nagradu. Entuzijastična vozačica nije se obazirala na diskriminatorne kritike da pobjede na trkama ne pripadaju ženama; pozitivne i oduševljene reakcije nadmašile su negativne i ograničavajuće stereotipe. Od tada je pobjeđivala trku za trkom, a njena slava je rasla.

Vrhunac njene karijere došao je u drugoj polovini 1920-ih. Godine 1928. postala je prva žena koja je završila poznatu trku Targa Florio na Siciliji – jednu od najtežih cestovnih trka na svijetu. Takmičeći se s iskusnim muškim vozačima, vodila je trku u svojoj klasi, a uprkos komplikacijama, poput zaustavljanja zbog dimnog motora i potrebe da trči do potoka kako bi natočila vodu u radijator, završila je ukupno peta, oduševivši svijet automobilizma. Njena tehnička vještina, hrabrost i izdržljivost donijele su joj značajno međunarodno priznanje.

Međutim, na vrhuncu profesionalne karijere, Eliška Junková je naglo prekinula karijeru kada je njen muž tragično poginuo naredne godine tokom učešća na Njemačkom Grand Prixu. Iako se nikada nije vratila trkanju, nastavila je promovisati automobilizam i ohrabrivati žene u tehničkim oblastima. Također je bila uključena u izgradnju Masarykove staze u Brnu, na kojoj je vozio i Enzo Ferrari. Svoju strast je zabilježila u knjizi *My Memory is a Bugatti*, koja dokumentuje ne samo njen život, već i razvoj automobilizma u međuratnom periodu.

Marie Tumlířová, pionirka češke nauke i ženske emancipacije

Marie Tumlířová, rođena Kuklová, rođena je 9. juna 1889. u Hradcu Králové kao jedno od šestero djece. Iako ju je otac, pravnik JUDr. Matěj Kukla, obeshrabrivao da se upusti u „mušku“ profesiju i zamišljao za nju stereotipnu žensku ulogu, Marie se izborila za sebe i postala prva žena u češkim zemljama i prva žena u Srednjoj Evropi koja je stekla doktorat iz tehničkih nauka.

Titulu je stekla 1921. godine nakon što je diplomirala agronomski inženjering na Češkom tehničkom univerzitetu u Pragu, a potom položila rigorozni ispit na Karlovom univerzitetu. Njen rigorozni rad, pod nazivom Numerički odnosi krvnih ćelija domaće koke, bio je stručno priznat i doprinio je razvoju naučnog znanja u oblasti poljoprivrede.

Tokom studija upoznala je Bohuslava Tumlířa, također agronomskog inženjera, kojeg je kasnije i udala, te su zajedno brinuli o velikom broju farmi životinja. Međutim, to nije bila njena jedina djelatnost. Šest dana u sedmici radila je kao komesarka u Ministarstvu prosvjete i narodne svijesti. U međuvremenu je uspijevala doprinositi rubrici Tehnologija u domu u časopisu Žena i dom, gdje je savjetovala domaćice kako da se organizuju oko domaćinstva, kako bi imale vremena za samousavršavanje i kulturu. Također je aktivno promovisala elektrifikaciju sela.

Tumlířová je bila vrlo aktivna u oblasti emancipacije žena i društvenih pitanja. Bila je članica nekoliko ženskih udruženja, uključujući Udruženje žena s univerzitetskim obrazovanjem, gdje je 1925. postala predsjednica. U udruženju je, u saradnji s međunarodnom organizacijom istog imena, pregovarala o stipendijama i vrijednim stranim iskustvima za talentovane studentice bez dovoljno podrške, kako bi imale bolje šanse za zaposlenje u odnosu na muškarce, koji su i dalje bili favorizovani.

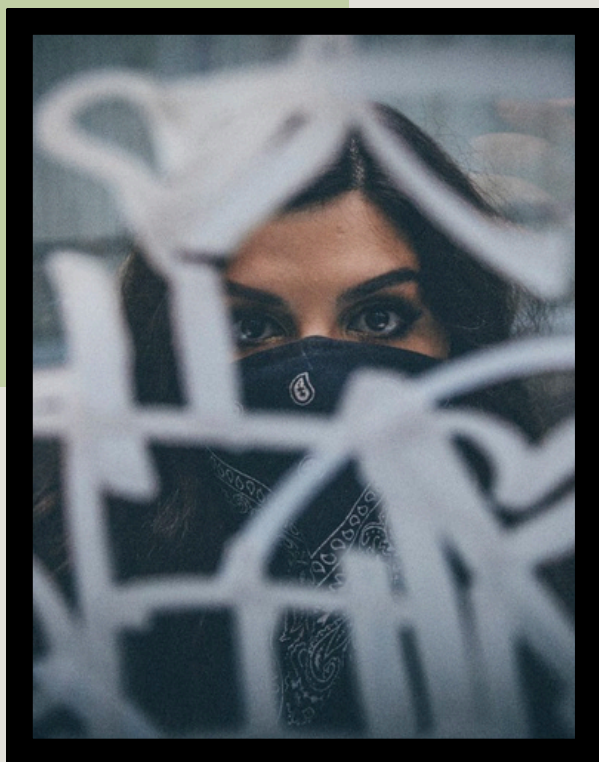
Godine 1934. izabrana je u Narodnu skupštinu kao članica Agrarne stranke, gdje se fokusirala na pitanja sela, poljoprivredu i status žena. Kako se približavao rat, žene su počele gubiti svoje teško stečene poslove, jer su njihova radna mjesta preuzimali muškarci prognani iz Sudetske oblasti. Udane žene u državnoj službi gubile su posao, pa tako i Marie Tumlířová. Tada se povukla na porodičnu farmu, gdje se posvetila svojim voljenim životinjama.

Marie Tumlířová , pionirka češke nauke i ženske emancipacije

Međutim, 1948. godine, s dolaskom komunističkog režima, promovisana je kolektivizacija poljoprivrede, a privatni farmeri postali su neprijatelji države. Marie, njen muž i djeca stoga su odlučili emigrirati i uputiti se kroz mračnu šumsku noć prema granici. Nakon što su savladali sve prepreke, porodica se nastanila u Parizu, a kasnije u Švicarskoj.

Čak i u inostranstvu, Marie nije usporila. Pisala je za časopise dijaspore, radila u organizacijama u egzilu i pripremala svoj vlastiti program za Radio Slobodna Evropa. Bila je toliko oštra kritičarka komunističkog režima da je češki agent poslan u inostranstvo da je otme, ali bezuspješno. Marie se borila za ljudska prava sve do svoje smrti 1973. godine.

SANY, grafiti umjetnica, filmašica, aktivistkinja za prava žena i ljudska prava

Sany je rođena 1986. godine u Pragu. Inspirisana tradicionalnim stilom grafita "New York School", počela je pisati svoje ime "Sany" 2002. godine. Danas je poznata figura na globalnoj sceni ulične umjetnosti i članica je dvije međunarodne ženske grafiti ekipe, "PUFF" i "PMS." Sany je putovala svijetom, ostavljajući svoj umjetnički pečat u gradovima poput New Yorka, Rio de Janeira, Cape Towna, Ammana, Sydneya, Bangkoka, Moskve i Mexico Cityja.

Kao umjetnica, Sany se fokusira na podršku ženama i manjinskim grupama te zagovaranje njihovih prava. Kroz svoj rad stvara platformu za ove zajednice da izraze svoje glasove. Njena umjetnost često uključuje elemente aktivizma, ističući probleme poput rodne nejednakosti, nasilja i stereotipa. Ovi projekti imaju cilj izgraditi jače zajednice i promovisati međusobnu solidarnost. Ipak, otvorena je i za komercijalnije projekte, pod uslovom da se uklapaju u njenu umjetničku viziju i poštuju njen rad kao umjetnice. Na primjer, 2018. godine postala je lice i dizajnerica globalne grafiti kampanje "Hidden Classic" za Reebok i Montana Cans. Kampanja je snimana u West Hollywoodu zajedno s brojnim svjetskim zvijezdama, uključujući Arianu Grande i Gigi Hadid.

Rad Sany također obuhvata filmsku produkciju. Njen dokumentarni film "Girl Power" iz 2016. godine prikazao je globalnu emancipaciju žena u svijetu grafita, postavši dio historije grafita i inspirirajući žene širom svijeta da slijede svoje snove. Trenutno radi na još dva filmska projekta. Sany također organizuje razne događaje i predaje radionice grafita i ulične umjetnosti širom svijeta.

Uprkos izazovima odgajanja mlade kćerke kod kuće, ostaje aktivna i nastavlja dokazivati da, bez obzira na spol ili porijeklo, svako može ostvariti svoje snove ako to želi. I dok i dalje putuje zbog posla, Sany trenutno živi u Pragu i Berlinu.

Vítězslava Kaprálová, prva češka dirigentica i kompozitorica

Vítězslava Kaprálová je bila češka kompozitorka i dirigentica čiji je kratak život ostavio trajan trag na češkoj i evropskoj muzici 20. vijeka. Rođena je 24. januara 1915. u Brnu u muzičkoj porodici — njen otac bio je kompozitor Václav Kaprál, a majka učiteljica i pjevačica. Još od ranog djetinjstva pokazivala je izuzetan muzički talent, a sa samo devet godina iznenadila je roditelje komponujući svoju prvu pjesmu.

Uprkos tome što je odrasla u muzičkoj porodici, njen otac se protivio njenom studiranju kompozicije kao ženi. Ipak, zajedno sa majkom, Vítězslava se izborila da nastavi muzičko obrazovanje.

Vítězslava je primljena na Konzervatorij u Brnu, a potom i u Pragu. U septembru 1930. postala je prva žena u Čehoslovačkoj koja je studirala muzičku kompoziciju i dirigovanje. Njen neviđeni uspjeh privukao je pažnju i medija. Nekoliko godina kasnije dirigovala je svoju najuspješniju kompoziciju, Vojnu simfoniju, pred predsjednikom Edvardom Benešem. Prvo je, međutim, morala uvjeritiiskusne muzičare Češke filharmonije da rade s njom — orkestar nikada prije nije bio dirigovan od strane žene, a kamoli mlade dvadesetogodišnje dirigentice. Muzika je bila spektakularna, a izvedba dvadesetogodišnje žene dirigentice pred orkestrom od sto članova oduševila je sve prisutne.

Ubrzo je uživala istu slavu i u Parizu i Londonu, gdje je pod njenim dirigentskim vođstvom Vojna simfonija, izvedena od strane čuvenog BBC orkestra, oduševila kritičare i publiku širom svijeta. Tokom ovog perioda studirala je u Parizu kod Bohuslava Martinua, ali je međunarodni uspjeh ubrzo zasjenila pojava nacista u Čehoslovačkoj, koja joj je onemogućila povratak kući.

Tokom teških godina prilagođavanja životu u inostranstvu upoznala je svog budućeg supruga, pisca Jiříja Muchu, koji također nije mogao da se vrati u svoju domovinu. Suprug se pridružio Stranoj legiji, a ubrzo nakon toga Vítězslava je ponovo razvila probleme s plućima. Nije bilo vremena za planiranu operaciju u Parizu zbog dolaska nacističkih trupa. Jiří ju je brzo odveo u Montpelier, gdje su planirali da se zajedno sakriju, ali nakon teškog puta Vítězslava je umrla sa samo 25 godina. Ipak, i danas ostaje najpoznatija i najizvođenija češka kompozitorka.

Bosna i Hercegovina

Mica Todorović: Neka slike govore

Djevojka sjedi na ljuljašci, jednu je ruku položila na grudi, drugom kao da se pridržava. Malenih grudi, čvrstih i stamenih bokova, jakih nogu čija se stopala gube u kuštravom grmlju... nogu koje kao da još sasvim nisu spremne za ljuljaškin let. Lice joj je okruglo, mirno, spokojna izraza, sitnih i nježnih crta. Kosa je plava, možda riđa. Na drvetu jabuke je mačka, razigrana, u napetoj pozi pridržavanja za odsječenu granu, pokraj nogu djevojke je bijela golubica koja ju ljubopitljivo gleda.

Neko riboliko obličje pluta pored djevojke koje nas sada zbunjuje... jedna jabuka je „uhvaćena“ u padu, nekoliko ih je na podu. Sve u zemljanim, zagasitim tonovima, sve se utapa jedno u drugo. Pomišljate na Matissea, ili na ranorenesansne majstore, ali slika je i dalje zagonetna. Poštapate se simbolikom mačke (neovisnost, ženstvenost), bijele golubice (nevinost), jabuke (Eva), stvari nisu mnogo jasnije. Značenja izmiču, ostaje nježni preliv boje, toplina tona i izraza, dojam intimnosti i bajkovitosti. To je „Ljuljačka“ Mice Todorović. Slika koja će vas opčiniti, zbuniti i konačno, ushititi, ako budete imali sreću da je nekad pogledate.

Neovisnost stvaralačkog duha. Samodosljednost. Nepripadanje. Odricanje. To su neke asocijacije koje imam na lik Mice Todorović, vjerovatno najpoznatije i najcjenjenije bosanskohercegovačke likovne umjetnice. Riječ je o jednoj od rijetkih umjetnica u našoj historiji kojoj je ovo društvo bar donekle, ali nipošto u zasluženoj mjeri, vratilo dug. Za razliku od mnogih drugih umjetnica koje su u *djelidbi* javnog priznanja prošle daleko gore (Adela Behr Vukić, Lujza Kuzmić Mijić, Iva Despić Simonović, Rajka Merćep...), za Micu ćete barem čuti šetajući njenim Sarajevom, budući da njeno ime nosi jedna zabačena, ali prekrasna sarajevska uličica, a moći ćete je i vidjeti – zahvaljujući bisti ispred Akademije likovnih umjetnosti.

Mica Todorović je u toliko toga bila prva, da je ženskom naslijeđu nenaklonjenom bosanskohercegovačkom pamćenju naprosto bilo nemoguće da je ignorira. Probijala se tamo gdje za žene jedva da je bilo prostora, dokumentovala je, osnivala je institucije, predavala. I najvažnije: stvarala. No uvijek sasvim neovisno, samodovoljno, distancirano, u niši koju je za sebe izborila i koju je ljubomorno čuvala.

Bila je originalna pojava, samosvojna ličnost, snažna i stamena. Nerado je govorila o sebi i izbjegavala je fotografske kamere. Ako bismo morali izabrati jednu njenu izjavu kao moto, neka to bude ono što je, možebitno s tonom blage iritacije, odgovarala ljubopitljivim novinarima iz godine u godinu: „Neka moje slike govore umjesto mene!“.

Pa, da ih poslušamo.

Mica Todorović: Neka slike govore

Krštenog imena Mileva (1), rodila se u Sarajevu 1897. godine u porodici kotarskog predstojnika ili, kako se to nekad govorilo, K. und K. činovnika Petra Pere Todorovića. Otac se u Sarajevo doselio iz Pančeva, te oženio Jelkom iz stare bosanske porodice Savić. Bili su imućni i dobrostojeći, a postoje svjedočanstva da je u njenoj porodici likovna umjetnost bila vrlo poštovana; sama umjetnica, u jednom intervjuu, očevo prijateljstvo iz školskih dana sa slikarom

Urošem Predićem, što u dobroj mjeri objašnjava činjenicu da se roditelji nisu protivili njenom umjetničkom studiju u vrijeme kada je za mladu ženu to bilo sasvim netipično. Po svemu sudeći, u svojim je slikarskim nastojanjima imala podršku porodice, što je u ono vrijeme bilo od ključnog značaja.

Vrijeme je to kada se umjetnički život u Kraljevini Jugoslaviji odvija u tri centra: Zagrebu, Beogradu i Ljubljani. Utjecaji evropskih avangardnih pokreta su itekako zamjetni, naročito na području Zagreba, koji će Mica eventualno izabrati kao svoje odredište. Osjeća se zamor svega što je staro pred energijom novoga; kako u likovnoj, tako i u drugim umjetnostima, ali i na idejnom planu, revolucionarni impuls pulsira sve snažnije. Ne znamo mnogo o Micinom djetinjstvu, osim da je od najranije dobi, po vlastitom svjedočenju, „dobro crtala“, te da se jedno vrijeme „lomila“ između svoje dvije ljubavi – književnosti i slikarstva. Međutim, odlično je dokumentovano koliko je važna figura za nju u mladosti bio slikar Roman Petrović, vjerovatno prvi koji je kod nje uočio talenat i podstakao u njoj želju da se usavršava i napreduje. Vrativši se sa svojih studija u Budimpešti, Krakovu i Zagrebu pun najnovijih utisaka o novoj evropskoj umjetnosti, već fomiran umjetnik, Roman je bio taj koji je Mici pružio neophodni podstrek da započne pripreme za prijemni ispit, i to u jednom slučajnom mimohodu na sarajevskim ulicama. Neka onda prva slika bude zamišljena: dvoje mladih umjetnika u višečasovnim pasioniranim razgovorima ili nadvijeni nad esejem Vasilija Kandinskog „O duhovnom u umjetnosti“, i to u njemačkom originalu.(2) Ili možda: kratki susret i hitri razgovor u jednoj sarajevskoj ulici; možda malčice arogantan mladi slikar i svega godinu mlađa, možda malčice bojažljiva u susretu sa diplomiranim slikarom koji se već naputovao Evropom...

I jedna odsječna rečenica: „Pa, lijepo, budite slikar!“ (3)

U vrijeme kada Todorović bira svoj životni put, i u Sarajevu se dešava veliki zamah u razvoju slikarstva. „Euforija poratnih godina praćena mnogim izložbama, potpomognuta entuzijazmom velikog broja slikara koji su se vratili u zemlju, nekolicinom kolekcionara i ljubitelja umjetnosti, ubrzo će splasnuti povlačenjem stranog kapitala iz ratom iscrpljene Bosne.“ (4) Novo se ipak, dešava drugdje.

Mica Todorović: Neka slike govore

Nadrealizam, dadaizam i zenitizam nudili su likovnu poetiku otpora ka tradicionalnom shvataćanju umjetnosti, dominantnim kanonima i građanskim institucijama. „Avangardni pokreti u Jugoslaviji bili su internacionalnog usmjerenja i zasnovani na interdisciplinarnom jeziku i aktivističkom, gotovo revolucionarnom ponašanju. Mladi umjetnici zalagali su se za redefiniranje vrijednosti kulturnog i umjetničkog, političkog, naučnog i tehnološkog progressa.“ (5)

Na studij odlazi 1920. godine na Višu školu za umjetnost i obrt, ustanovu koja će uskoro promijeniti ime u današnje – Akademija likovnih umjetnosti. Studirat će kod Ferde Kovačevića, Bele Cikoša, ali najduže kod historičara umjetnosti, vrsnog umjetnika i posvećenog pedagoga Ljube Babića. (6) Nesumnjivo je najveći uticaj na nju imao profesor slikarstva Ljubo Babić, čije je pažljivo mentorstvo, fokusirano na razvijanje individualnosti kod studenata, izgradilo i kod Todorović vlastitu viziju i samopouzdanje: „Jednom nam je postavio motiv mrtve prirode i počeo da tumači šta bi trebalo da vidimo. Dok je govorio, ja pribeležim ono što sam videla, jer se moje viđenje razlikovalo od njegovog. Kad sam mu to saopštila, rekao je: Slikajte onako kako vi vidite, to je jedino važno“.

Na Akademiji je izučavala portret, akt i mrtvu prirodu, usavršavala osnove zanata, smisao za red i sklad, discipliniranu primjenu pravila. „U zaključnoj svjedodžbi (br. 28) datiranoj 30.6.1926. godine, Ljubo Babić je zapisao: „Odlična u radu. Velika marljivost i talentovano svladavanje slikarskih zadataka. Ozbiljna crtačka sprema pokazuje da gđica Mica Todorović ima sve uvjete za samostalan umjetnički rad.“ (7)

No pustimo, ponovo, slike da govore.

Na jedinoj sačuvanoj fotografiji iz studentskih dana vidimo djevojku sa *cloche* kapom u kaputu kariranog uzorka, obučenu po flanerskoj modi 20-ih godina. No kada uklonimo modu vremena, napadni 'računski' uzorak i predimenzioniranu zvonastu kapu, ostaju njen ozbiljan izraz i prodoran pogled ispod šiški koji kao da svjedoči odlučnost i marljivost djevojke koja je došla puna želje da nauči, da uspije – djevojke željne da ju se shvati ozbiljno. Ni traga nesigurnosti „djevojke iz provincije“ obremenjene nesigurnošću, samo čist fokus. Na portretu Ivana Tabakovića, njenog dragog prijatelja, iz 1923. godine, vidimo nešto slično – trendovsku figuru vremena, ali koja, i pored slabe obrade lica, zadržava istu oštrinu pogleda, isti autoritarni izraz ličnosti, ali i još nešto – nemirne ruke u krilu, više izraz nestrpljenja da se dokaže nego mladalačke nesigurnosti? Diplomirana slikarka Mica Todorović, pak, gleda nas izazovno s „Autoportreta“ (1929/30), utjelovljujući u oštrim, angularnim linijama, strogoj muškoj košulji i sa neizostavnom drskom „bob“ frizurom jednu gotovo androginu figuru tzv. „nove žene“, samosvjesne umjetnice koja sebe vidi i *performira* kao takvu.

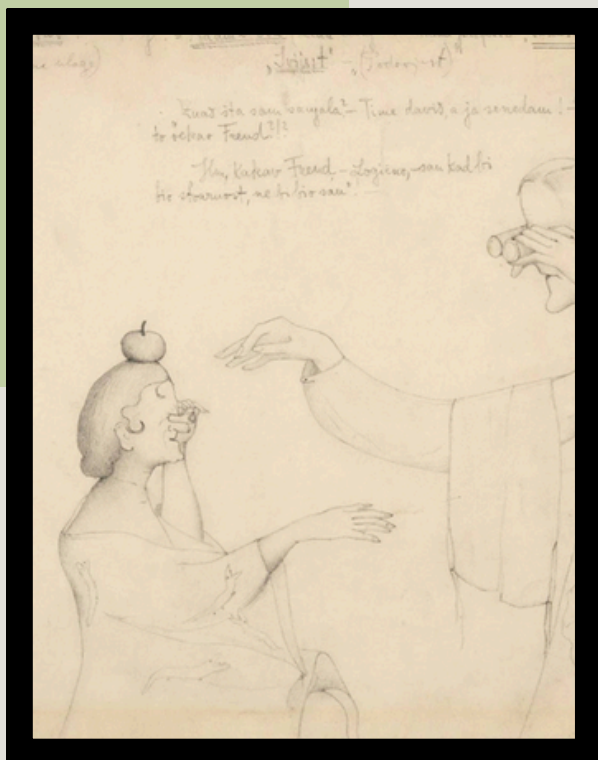
Mica Todorović: Neka slike govore

Studiranje slikarstva za Micu, dakako, nije bilo samo doba vrijednog učenja i usvajanja pravila, nego i prilika za istraživanje, eksperimentiranje i pronalaženje vlastitog stila i viđenja. Bitan aspekt tog osvajanja slobode svakako su bile kolege s klase – sve odreda veliki i važni jugoslovenski slikari, među kojima je bila jedina žena. Krsto Hegedušić, Ivan Tabaković, Oton Postružnik, Leo Junek, Kamilo Ružička, Omer Mujadžić, Marijan Detoni, Antun Motika, Antun Augustinčić i Vanja Radauš, no njoj su najbliži bili prvi trojica.

Društvo s klase redovno se okupljalo u zagrebačkom hotelu „Esplanada“ gdje su vodili duge diskusije o smislu i smjeru savremene umjetnosti. Kao što smo već rekli, vrijeme je novih i uzbudljivih umjetničkih pokreta koji svojim radikalnim manifestima i buntom prema tradiciji posve dekonstruiraju ulogu umjetnosti u društvu. Jedna od svakako najvažnijih tema o kojima su mladi napredni umjetnici raspravljali jeste u kojoj mjeri je dužnost umjetnosti i umjetnika da budu društveno angažirani. Doba je bujanja raznih progresivnih ideja i mladi su se umjetnici trudili pozicionirati u svijetu koji se radikalno mijenjao. Mica je uvijek bila dio rasprava i rado je u njima učestvovala, samo se, po riječima Azre Begić, klonila politike, „jer ju je smatrala smrtno dosadnom“.

Na jednoj od grupnih fotografija s kolegama s klase vidimo je u središtu, prekrštenih nogu, opuštenu i nasmijanuu. Bila je, očigledno, poštovana i slavljena u tom društvu, a čini se da bivanje jedinom umjetnicom među umjetnicima nije, bar u ovom sigurnom prostoru, bilo prijeporno, kao što nedvojbeno jeste u drugim kontekstima. Ili bar o tome nije ostavila traga...

Društvo iz „Esplanade“ će 1929. godine osnovati udruženje umjetnika pod nazivom „Zemlja“, prvo takve vrste u Hrvatskoj. Mica će odbiti poziv Krste Hegedušića da im se zvanično pridruži – tu imamo prvo odlučno javljanje njenog neovisnog, slobodarskog duha koji ne pristaje ni na kakva članstva niti programe u umjetnosti. S druge strane, tu je i nešto što historičari umjetnosti povremeno nazivaju „pasivnošću“ ili „pozicijom sudionika posmatrača“, pa možemo reći da se glede Micine pripadnosti „zemljašima“ javlja još jedna crta njenog životnog i profesionalnog puta, dobrovoljna distanciranost kojom je oblikovala svoju individualnost i slobodu, a možda i utjecala na svoju ipak ponešto marginaliziranu poziciju u kretanjima umjetničke epohe. Bilo kako bilo, dijelila je sa zemljašima mnogo nazora o tome šta umjetnost treba činiti, čemu treba težiti, što se jasno vidi u radovima koje objavljuje u ovom periodu.

Mica Todorović: Neka slike govore

Umjetnički program grupe „Zemlja“ počivao je na lijevim idejama, socijalom buntu, kritici društvenih pošasti. „Ideološka baza „Zemlje“, kao i njen cilj i svrha, bili su borba za nezavisnost likovnog izraza koji mora odražavati milje i odgovarati savremenim vitalnim potrebama:

1. Borba protiv kurseva iz inostranstva, impresionizma, neoklasicizma itd.;
2. Dizanje likovnog nivoa, borba protiv diletantizma;
3. Borba protiv lar-pur-lara.“

Arhitekt Drago Ibler u manifestu Zemlje piše: „Treba živjeti životom svog doba. Treba stvarati u duhu svog doba. Suvremeni život prožet je socijalnim idejama i pitanja kolektiva su dominantna. Umjetnik se ne može oteti htijenjima novoga društva i stajati izvan kolektiva. Jer je umjetnost izraz naziranja na svijet. Jer su umjetnost i život jedno.“ Među važnim utjecajima jeste svakako i socijalna literatura, na čelu sa, svakako, Miroslavom Krležom, koji se i sam pisao relevantnu književnu kritiku, te čiji je autoritet u generalnom umjetničkom polju bio ključan za mlade stvaraoce. Zahvaljujući možda upravo Krleži, među ostalima, najveći uticaj na zemljaše izvršio je njemački slikar, grafičar i karikaturist Georg Grosz, čije su tekstove progresivni listovi prenosili. Utjecaj je cementiran kolektivnom izložbom „Njemačke savremene umjetnosti“ (Zagreb i Beograd, 1931. godine) potom samostalnoj izložbi Grosza (1932., Zagreb), te zagrebačkim samostalnim i kolektivnim izložbama gdje su se mogla vidjeti i djela Fransa Masereela i Käthe Kollwitz, umjetnika srodnih po-etičkih nastojanja. Zemljaši su se opirali i „inostranim kursevima“, odnosno tradicionalnim likovnim stremljenjima koja su vidjeli kao odraz „imperijalističke umjetnosti“, te su inspiraciju tražili u domaćoj tradiciji, narodnoj umjetnosti, fokloru, što se ukazivalo u svojevrsnom primitivističkom izrazu, a odlično se uklapalo u ideju oslobađanja umjetnosti okova elitizma i njenoj demokratizaciji, kako bi ideje društvene transformacije nesmetano tekle ka najširim slojevima društva.

Zanimljivo je da u savremenim osvrtima za grupu Zemlja ime naše junakinje gotovo i ne spominje. Iako je izlagala s njima u Ljubljani 1930. godine, „u retrospektivnim izložbama i publikacijama koje su tematizirale i reinterpretirale djelovanje Udruženja umjetnika „Zemlja“, Mica Todorović je zaboravljena i izostavljena.“ Ivana Udovičić navodi zanimljivu primjedbu o poziciji Mice Todorović u likovnoj historiji: „Svjedok je najvažnijih događaja na suvremenoj likovnoj sceni, ali pasivnost i pozicija sudionika promatrača — koje je sama odabrala — rezultirale su nikada jasno utvrđenom ulogom u događajima koji će ispisivati povijest. Njezino ime tako ostaje uvijek po strani, provlačeći se uglavnom kroz bilješke važnih kulturnih događaja. Kontakti i druženja s nekima od najvažnijih aktera umjetničkoga života tog doba, naročito s onima koji su bili usmjereni prema socijalno angažiranoj umjetnosti, danas se interpretiraju kao privatni kontakt, iako je sasvim izvjesno kako je upravo kroz ta druženja razmijenjeno dosta međusobnih utjecaja.“

Mica Todorović: Neka slike govore

Nije neobično da se ženski doprinosi historiji umanjuju ili spuštaju u sferu intimnog, kako bi im se snizio značaj, ali jasno je da je pitanje međusobnih uticaja Mice i Zemlje, i obratno, tek počelo da se otvara u recentnom periodu.

Spomenimo ovdje tek poznati „refren“ iz kasnijih intervjuova gdje redovito, komentirajući svoje rane radove, zaziva Hegedušićev posjet Parizu gdje je vidio kolone osakaćenih veterana iz Prvog svjetskog rata – čak i prepričana, ta slika je Micu duboko potresla i tematski odredila neke njene crteže.

Iz ovog perioda potiče i ciklus od 16 crteža Mice Todorović koji su nastajali od 1929. do 1933. godine. Ovi socijalno angažirani crteži ili, kako ih naziva Azra Begić, „antimalograđanske karikature“, sasvim u zemljaškom groszovskom maniru, izloženi su prvi put 1930. godine na izložbi „Zemlje“ u Ljubljani gdje je Mica izlagala kao gošća. („Nisam bila član grupe, ali su me moji drugovi, Hegedušić, Tabaković, Junek i ostali skoro naterali da izlažemo zajedno“, ispričala je jednom novinaru).

Crteži, izrađeni jednostavnom tehnikom olovke na papiru, formalno su svedeni, koristeći samo liniju i volumen. Bila joj politika dosadna ili ne, njeni radovi ovog perioda su itekako politični. Karikaturalni likovi poput predsjednika društva za zaštitu životinja dok uživa u mesnom obroku ili Berte Mondenke, koja se nespretno igra predugom bisernom ogrlicom, primjerci su malograđanskog života koje autorica kritizira samim njihovim karikaturalnim likom, gestama i izrazima lica. U crtežima ima i mitoloških motiva (Abel i Kain, Adam i Eva, Mističar), oštre društvene kritike (Filistri, Junak prije i poslije upotrebe), a autorica likovni izraz dopunjava i tekstualnim prilogom gdje potcrtava humor i ironiju svog pristupa društvenoj problematiki. No dosta podataka – neka progovori slika.

Crtež „Adam i Eva“ (riječima umjetnice: „on feminizaran, ona kao aspida“) uspostavlja proto-feminističku kritiku odnosa među polovima, suptilno se poigravajući sa tada izuzetno aktuelnim idejama Sigmunda Freuda. Crtež prikazuje ženu koja sjedi s jabukom na glavi, jednom rukom zatvara oči, dok drugom seže naprijed; naspram nje je muškarac, uspravan, lijevom rukom pridržava dvogled dok desnom seže ka ženi. Prateći tekst naglašava kritičku poentu: „Ljubav (promijenjene uloge) – Adam i Eva (žena-zmaj – i Adam profesor Sadašnjost“ analiza) – Svijest (podsvijest) – Znaš šta sam sanjala – Ti me daviš, a ja se ne dam – Bože šta bi na to rekao Freud? – Hm, Kakav Freud – logično san kad bi bio stvarnost, ne bi bio san.“ Ženski subjekt se opire prodirućem pogledu muškarca koji ju želi proučiti, analizirati. Naziva je žena-zmaj jer je u tom pokušaju mitologizira i egzotizira, on, profesor Sadašnjost, sa novim tehnikama i pristupima, no ona mu izmiče u snove i podsvijest koji jasno naznačuju „enigmu“, odnosno nasilni i gušeci karakter patrijarhata.

Mica Todorović: Neka slike govore

Historičari umjetnosti slažu se da su ove Micine groteske, ili, kako ih je dovitljivo označila jedna savremena izložba, smicalice, svojevrsni eksces u njenom radu. Njena oštra društvena kritika u ovoj se formi više neće ponoviti; njeni će potonji radovi istraživati neke druge oblike likovnosti. Međutim, ova epizoda ostat će trajni interes istraživača, možda baš ponajviše u savremenom periodu gdje se umjetnost i dalje pozicionira kao društvenokritička, emancipatorska sila. Ironiji doprinosi i činjenica da ovaj ciklus crteža dugo vremena nije bio javan (Bogojević).

Azra Begić u popratnom katalogu retrospektivne izložbe Mice Todorović (1980) navodi podatak da su crteži prikazani u oktobru 1936. godine u sklopu Izložbe radova likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, u foajeu Narodnog pozorišta u Sarajevu.

Ukoliko ne računamo groteske, Todorović je čak sedam godina izbjegavala kist: „Jedno vreme nisam radila. Nemam objašnjenja: jednostavno – nisam slikala. Samo sam crtala; privlačilo me tada izražavanje u groteski. Teme su mi bile razne i sve su, te moje groteskne kompozicije, bile direktni odraz vremena, ooga što se događalo oko mene i u meni. To je bila neka vsta mog ličnog komentara: svakki od tih crteža bio je u službi jedne određene metafore.“ Možemo nagađati šta se u njenom duhu dešavalo – godinama taloženi -izmi koje je morala rasplesti kako bi pronašla sebe, svoj autentičan iskaz, ili iskustvo koje joj je valjalo steći izvan grupe, samostalno, kako je najviše voljela? Sanita Vujković piše da njeno slikarstvo ovog perioda karakteriše dualizam između verizma tipičnog za zemljaše i intimizma „romantične vanvremene idile“ – vidljiv u slici Ljuljaška koju smo evocirali na početku, ali i uradcima Akt s ibrikom, Konobarica, Suzana i starac...

Pored zemljaške izložbe u Ljubljani, Micina su djela prezentirana i na izložbi jugoslovenskog slikarstva i kiparstva u Engleskoj koju je pripremio Milan Ćurčin, urednik „Nove Evrope“. Micin rad na toj izložbi dobio je posebnu pohvalu čiji je simbolički značaj danas posebno interesantan. Naime, engleski kritičar Ernest Collings, Ćurčinu je u jednom pismu podijelio fotografije i utiske sa izložbe, posebno istakavši kako mu se naročito svidio „Todorovićev majstorski crtež Djevojka koja sjedi: „Pozdravite Meštovića i, ako imate priliku, recite Todoroviću da uživam u njegovom radu“. Ova anegdota o engleskom kritičaru koji nije mogao ni da pojmi žensko autorstvo slike govori mnogo o tadašnjim normama i razumijevanju umjetnosti, i pored svih avagardističkih tektonskih pomjeranja – prostor je umjetnosti i dalje bio posve patrijarhalan.

Vrativši se u Sarajevo 1932. godine, umjetnica zatiče ustreptalu kulturnu i umjetničku scenu u povojima, podstaknutu savremenim idejnim strujanjima i estetskim stremljenjima. U Sarajevu djeluju njen stari prijatelj Roman Petrović, ali i dinamična skupina mladih likovnjaka kao što su Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović, Danijel Ozmo. Međutim, za razliku od drugih regionalnih centara, Sarajevo se ne odlikuje razvijenom scenom, a mnogi aspekti života stagniraju ili propadaju u novoj državi. Sarajevo je kulturna i umjetnička periferija, sa svega nekoliko kulturnih institucija, a za likovne umjetnike i nema izložbenih prostora izuzev sale Zemaljskog muzeja i foajea Narodnog pozorišta.

Mica Todorović: Neka slike govore

Todorović se uključuje u, isprva, rijetke kolektivne izložbe i nastoji podržati nastojanja mladih umjetnika i kulturnih radnika, koji djeluju pod utjecajem naprednih shvatanja i marksističkih ideja, kao i njihove kolege u Beogradu i Zagrebu. Oni koji su se vratili sa školovanja u inostranstvu sada nastoje stečena znanja i revolucionarne ideje aplicirati u kontekstu grada koji se i dalje bori s posljedicama Velikog rata, ekonomskom krizom, konzervativnim shvatanjima, provincijskim mentalitetom.

Jedan od izabranih načina je, i u Sarajevu, bilo udruživanje, i tako nastaje Collegium Artisticum, interdisciplinarni umjetnički kolektiv koji su činili, uz likovne umjetnike, muzičari, plesači, glumci, kritičari, arhitekti, inženjeri i drugi prijatelji umjetnosti. Collegium Artisticum kombinirao je u svom djelovanju lijeve ideje, avangardne pristupe i narodnu umjetnost, te je uskoro postao glavna djelatna sila u kulturi, organizujući izložbe, teatarske i muzičke predstave, preporodivši umjetničku scenu Sarajeva.

Historija se ponavlja za Micu, jer iako je svresrdno podržala osnivanje Collegium Artisticuma i izlagala na njihovim izložbama, ni ovdje nije bila formalna članica grupe, iako je svakako dijelila njihove ideje i stremljenja. Prvih nekoliko godina nakon završetka studija uopšte nije slikala, groteska je postala njen odabrani način izražavanja – komplementarna valjda pažljivom osmatranju, istraživanju društvenih fenomena, u pripremi za ozbiljnija zaranjanja u motive, kasnije. Ovo je vrijeme promišljanja kada izlazi i njen dragocjeni esej „Jedan pogled na Bosnu i slikarstvo“ (1939) u kojem kao da ponovo otkriva, ovaj put slikarskim okom, podneblje koje ju je formiralo: „Slikarski različita, ne banalna, privlačila je da je slikaju prvo stranci pa onda mi“, piše Mica o svojoj zemlji. „Prava umjetnost treba da je odaz zemlje, života, prirode i prilika – a, eto, Bosna, i pored ogromne slikarske raznolikosti, po onome što je najbitnije za nju, ostala je slikarski skoro neiskorišćena. Bijeda se u Bosni podnosi kao fatalnost, sirotinja je skrušena, bez protesta, krovovi su crni i vlažni, ceste blatnjave, a po njima se vuku mršave mačke i zamišljeni ljudi. Tamna brda sa vhovima vječito u maglama i oblacima što se povlače. Pa kiša i vlaga. To je Bosna, - samo jedna. U suncu za čas se pretvori u treperavu sliku svjetla, sjaja i boja, čudnog šarenila, naročito u rano proljeće. Tamni kutevi netragom iščeznu, jedan pejzaž u kome vazduh titra od lakoće“. I pored turopnosti stvarnosti – koju njen kist i olovka i dalje pomno realistički bilježe – Mica bira vidjeti svjetlo i boju, sjaj i lakoću, i jasno vidi budućnost zemlje koja „nije zemlja slikarske prošlosti nego budućnosti – divlja i pitoma u isti mah.“

Kada se napokon opet prihvati kista, najviše će slikati intimističke teme, a odabrani žanrovi su mrtva priroda, pejzaži, figure i „neke vrste enterijera-eksterijera, u kome svijet izvana prodire u onaj iznutra, a granice im se gube“ (Begić). Naročito su dojmljivi portreti: Cigančica (1938/40) i Mladić (1938/39), potom Bosanska djevojka (1940), te Bosanska djevojka – akt (1940/41). Prošavši u dvadesetima kroz vrtlog izama, dramu samootkrivanja i promjenu sredine, Mica sada slika samosvojno, slušajući samo vlastiti stvaralački instinkt.

Mica Todorović: Neka slike govore

Interesira se za potlačene, odbačene, nadahnjuju je djeca iz obližnjeg romskog naselja. Kada bismo dozvolili njenim ženskim figurama da „progovore“, one bi nedvojbeno svjedočile o tome kako ih je Micin kist izvukao iz „ralja“ muškog pogleda i oslobodio puke objektivizacije; možda bi rekle da su one autentična ženska vizija, stvorena u neočekivano skladnoj kombinaciji trezvenog realizma sa nježnošću impresije, spontane i prirodne, koja nema potrebu idealizirati. Riječju kritike:

„Upadljiva i nedvosmislena vizuelna demistifikacija tijela zamijenila je krajem četvrte decenije raniji idealizovani prizor projektovan kroz namjenski aranžiranu predstavu, u kojoj je dominantna pojava nagog ženskog tijela. (...) Slike njenih žena su direktne, bez ode i patetike, na njima ne dominira nago ljudsko tijelo, već život koji se u njemu nalazi i ličnost koju je ona znala i umjela da predstavi.“

Drugi svjetski rat prekinuo je stvaranje Mice Todorović na najbrutalniji način. Umjetnica je u svojoj kući u Tepebašinoj ulici pružala utočište ilegalcima, među kojima su bili poznati revolucionari Avdo Humo i Svetozar Vukmanović Tempo, zbog čega je 1942. godine uhapšena i odvedena u logor Stara Gradiška, a potom i u Njemačku i Austriju. Dragana Tomašević navodi njeno svjedočenje da ju je „kao Srpkinja“ ustaškim okupatorima prijavila komšinica, a u času hapšenja radila je na ilustracijama Goetheovog Fausta. Zahvaljujući snalažljivosti, ali i znanju njemačkog jezika, prebačena je u logor za prisilni rad u Njemačkoj. Ubrzo uspijeva pobjeći nazad u Beograd, gdje će dočekati i kraj rata. Po oslobođenju 1945. godine, odaziva se pozivu Državne komisije za utvđivanje ratnih zločina da likovno zabilježi posljednje žrtve ustaškog terora – leševe koji su plutali Savom i Dunavom. Tako nastaje potresni ciklus crteža „Posljednje žrtve Jasenovca i Gradiške“ u kojima Todorović svu svoju zanatsku umiješnost podređuje duboko antiratnoj i humanoj misiji da dokumentira zločine, da ostavi trag i svjedočanstvo. Jedina je umjetnica koja se odazvala pozivu.

Ovlaš, u svega nekoliko poteza majstorski skicirana tijela pod neprirodnim uglovima, zgrčena, mučena, unakažena; zauvijek ovjekovječen užas pred zlom u izrazu mrtvih lica. „Ti njeni crteži iskidane linije, ta rasporena, naduvena tijela, ti skeleti bez mesa koje su ribe pojele, te šuplje glave bez očiju, to je pravo lice fašizma, izobličeno sigurnom rukom velikog očevica.“ Teško je pojmiti kako se osjećala, i sama prošavši kroz golgotu, dok je posmatrala kako lađari izvlače leševe iz vode, nastojeći subjektivni užas potisnuti objektivnošću zanata. Nesumnjivo traumatizirana logorskim iskustvom, duboko potresena ratnim razaranjima, objavit će poslije esej „Kroz zatvore i logore“ čime će zaključiti svoju ratnu epizodu, ispunivši dužnost umjetnika prema istini savjesno i odgovorno. Više joj se neće vraćati niti će se truditi da ovim iskustvom za sebe stiče politički kapital. Umanjivala ga je, izbjegavala, nazivala, po svjedočenju Azre Begić, „uobičajenim peripetijama“. Nakon ovog iskustva, za Micu Todorović postoji samo svjetlost.

Mica Todorović: Neka slike govore

Nakon rata, Mica se, dakako, vraća u Sarajevo i uključuje u sveopštu društvenu obnovu. Pulsirajući entuzijazam jugoslovenske obnove vraća i kulturni život u sarajevsku provinciju. Micine kolege se vraćaju sa fronta (Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović), važne inicijative pokreće predratni doajen Roman Petrović. Otpočinje doba kada se obnavljaju institucije i osnivaju nove: Udruženje likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine (ULUBiH), potom Državna škola za slikarstvo i umjetne zanate u Sarajevu (danas Srednja škola primijenjenih umjetnosti).

Istinska pionirka, bit će biti jedan od deset osnivača ULUBiH, te među prvim likovnim pedagozima u prvoj umjetničkoj školi u BiH. „U našoj slikarskoj školi za umjetne zanate (...) nalazi se takav materijal, da će zavisiti samo od naših sposobnosti, da se razviju neslućeno bogati prirodni talenti“, svjedoči ona za „Novu ženu“ o važnosti svog novog predavačkog poziva.

U neposrednom poraću zahtjevi epohe pred umjetnošću su rigorozni: umjetnost ima zadaću da preodgaja publiku u duhu socijalizma. Dijapazon tema je ograničen: borba, radne akcije, izgradnja zemlje, likovi graditelja i omladinaca (Vujković), drugim riječima – socrealistički heroj i heroína, stameni, nepokolebljivi, s utopijskim bljeskom u oku. Mica nije ostavila svjedočanstva da su joj je novo doba i (još jedna) stilska i ideološka revolucija teško pali – ta ona je i već godinama odolijevala žestokim plediranjima da umjetnost treba... bilo šta! Njeni prvi poslijeratni radovi bit će posvećeni temi rada, specifično ženama radnicama, kao što je naslovica časopisa AFŽ-a Nova žena (br. 19, 1946.). Tijela su stasita, majčinska, snažna poput stabala, napregnuta u naporu poslijeratne obnove.

No njena traženja onkraj pravaca, škola, ideologija, proklamacija ni u jednom trenutku ne prestaju i ovaplotit će se u djelima posve drugačijim, kada jednom, početkom pedesetih, stege socrealističkih zahtjeva počnu popuštati, ako su je uopšte, s obzirom na predratne i ratne zasluge, takvi vanumjetnički zahtjevi doticali; jedna historičarka umjetnosti će iznijeti sud da je Mica Todorović u doba najljućeg socrealizma mogla slikati kako je željela. To potvrđuje i činjenica da će 1949. godine prva izložiti ženski akt, sasvim se odmičući od (žeskog) radničkog tijela, napregnutog u naporu. S izuzetkom dokumentarnog rada za Državnu komisiju za ratne zločine, nema u njenim poratnim slikama ni rata ni krvoprolića, ali stari dokumenti bilježe napomenu Partije: „Zapadnoevropskog formalističkog smjera, ali je vaspitavamo!“

Međutim, ljudska će figura postepeno sasvim napuštati njena platna, ustupajući mjesto predmetima i pejzažima, odbljescima ljepote svakodnevnice: u intimnom interijeru ateljea, ili praznim kafićima, u urbanim ili prirodnim krajolicima. Neka od prvih platana nastalih nakon rata otvorit će se ponovo ka raskošnom koloritu, vedrim i prozračnim tonovima, lepršavosti i zaigranosti, čak i kada slika Ruševinu (1945) koju osvaja priroda, rastočivši dirljivo svjedočanstvo ljudske destruktivnosti, ili samotni urbani krajolik (Proljeće u Babića bašti, 1948) koji se sav presijava na štedrom proljetnom suncu.

Mica Todorović: Neka slike govore

„Tema? Šta je tema u slikarstvu? Tema je za literaturu, možda i za grafiku, ali u slikarstvu ne podnosim nikakve priče. Moje su slike moja osjećanja, one nastaju u mom oku. Svidi mi se neka boja i – eto slike!“, refren je koji će slikarka ponavljati iz intervjua u intervju tokom narednih decenija. Postoji dojam da su je „standardna“ novinarska pitanja gnjavila i da je riječi radije ostavljala kritici, teoriji i, potencijalno, kolegama koji su bili povremeno u stanju nadahnuto njena djela verbalizirati.

Da je boja pokretač i suština Micinih vizija, sjajno prepoznaje njen kolega iz predratnih dana Ismet Mujeziovčić, koji naročito ističe njenu naklonost žutoj: „Reklo bi se, da se negdje davno u ranoj mladosti zaklela da će žutu boju, (...) tog izdanka, neposlušnog i zloćudnog šejtana iz plemenite familije boja obvladati, umiriti. I zaista, Mica je to uspjela kao niko prije nje, da tog đavola sa njenim društvom utjera u red. U njenim djelima, žuta boja djelotvorno zrači iako se još uvijek naslućuje vižlasti temperament ukroćene goropadi.“ Međutim, nisu se svi oduševljavali Micinom apolitičnom introspektivnošću. „Već je poodavno uočeno i od strane kritike a i dijela publike da je slikarstvo, koje njeguje ova umjetnica, dobrim svojim dijelom prošlost, da je ono negdje po strani ili tek na rubu povijesnog zbivanja umjetnosti (...) Kult intimnog i naivno-sjetnog, atmosfera enterijerske monotonije, prirodni ugođaji sa svojim vedrim ili turobni akordima (...) jsu elementi od kojih jesagrađeno ovo slikarstvo samodopadno, egzaltirano – jednom riječju umjetnost bez šire (i dublje!) komunikacije sa svijetom, i suvremenosti“, zapisat će Nihad Agić, koji ipak pred kraj svoje kritike priznaje da se teško odvaja od njenih slika „kao uostalom i od svega što nas intimno duboko dira.“

Mica Todorović oduvijek je crpila kreativnu energiju iz putovanja, još od prvog putešestvija u Italiju, odmah nakon diplomiranja, gdje ju je očarala firentinska rana renesansa i učinila ključni uticaj na njene rane radove. Tako će biti i s putovanjem u Pariz u već zreloj dobi (1962.), dvomjesečnu stipendiju, koje otvara novu važnu fazu u njenom stvaralaštvu. Album sa skicama nastao u tom gradu nadahnjivat će njena platna sve do smrti, a preferirana tehnika postat će kombinacija ulja i pastela u različitim omjerima. Nešto ranije naslikana Venecija (1959.) označit će prvu sliku tzv. „bijeke faze“, unutar koje će slikarka istraživati Dubrovnik, Počitelj, starogradske sarajevske mahale... Gradski krajolici gotovo da istiskuju ljudsku figuru iz eksterijera; iako i dalje prisutan, čovjek je postao defokusirana mrlja boje, gotovo nerazlučiv u raskošnom ekosistemu grada gdje bojama dišu fasade i svodovi, trepere odbljesci sa prozorskih stakala i izloga, razlivaju se i mute obrisi u prazniku svjetla...

„Njen opus i dalje je sagrađen na kontrapunktu i u njemu se i stalno isprepliću dvije osnovne melodije: jedna nježno lirska, koju je naša kritika po inerciji nazivala „ženskom“ i „ženstvenom“ i druga začuđujuće snažna, katkad opora, dramatična – ne više po vanjskom zbivanju (tematski sloj), već po napetosti unutar plastičnih elemenata slike“, zapisat će Azra Begić, skrećući pažnju na lijenost kritike koja je „rodnim“ čitanjima Micinih uradaka pribjegavala u nedostatku rafiniranijeg razumijevanja njihovog lirskog karaktera.

Mica Todorović: Neka slike govore

Osma decenija dvadesetog vijeka Mici donosi potpunu društvenu i javnu afirmaciju. U članstvo Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, u Odjeljenje književnosti i umjetnosti, Todorović je izabrana 1975. godine, a od 1978. godine bila je dopisni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. U ovom periodu dobit će skoro sve važnije jugoslovenske nagrade i odlikovanja za svoj umjetnički rad:

Šestoaprilska nagrade grada Sarajeva, Dvadesetsedmojulska nagrade BiH, nagrada Banjalučkog salona, nagrada ZAVNOBiH-a, nagrada AVNOJ-a, Orden zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom i Ordena rada sa crvenom zastavom. No Mica nikad nije bila neko ko je težio lovorikama – ostat će zabilježeno da je ostala produktivna i u poodmakloj životnoj dobi, slikajući do zadnjeg daha.

Velika retrospektivna izložba održana 1980. godine pod kustoskom palicom Azre Begić doći će kao kruna njene višedecenijske karijere i definirat će kako danas vidimo i pamtimo djelo Mice Todorović, slikarice koja je ostala jedna od najdugovječnijih i najpoštovanijih umjetnica svog vremena. Begić je „zaslužna“ (ako je uopšte imala izbora) i za posljednju smicalicu velike umjetnice – naime, budući da nije željela da se pomiri s činjenicom da je rođena u 19. vijeku, svoju je kustosicu prisilila da joj u monografiji kao godinu rođenja upiše 1900. umjesto 1987. godine. Time je imala i završnu riječ o tome kako će se pamti njena zaostavština kao žene i umjetnice dvadesetog vijeka.

Mica Todorović umrla je 1981. godine. Na štafelaju je, svjedoče upućeni, ostala nedovršena slika. Iza sebe je ostavila opus od 300 slika i 100 crteža koji su trajna vrijednost bosanskohercegovačkog slikarstva. Njeno su naslijeđe i tvrdoglavo nepripadanje kolektivima i promišljeno nepristajanje na prolazne trendove, autentičnost estetske samopotrage i dugovječnost koja svjedoči o umjetnosti kao životnom pozivu. Bilo da nam se ukazuje kao prkosna avangardistkinja, zamišljena dokumentaristica ratnih užasa, samozatajna posmatračica života, posvećena pedagoginja, tragačica za savršenom nijansom žute ili nešto deseto, mnogolika Mica Todorović nezaobilazan je miljkaz bosanskohercegovačke i jugoslovenske likovnosti.

Mira Jurić: U srcu materije

Priča Mire Jurić nije samo priča jednog života posvećenog nauci, naučnom otkriću i napretku, utemeljavanju institucija, podržavanju talenata. Ona jeste, uz sve pobrojano, i svojevrsni lakmus papir za razotkrivanje slabosti institucionalnog pamćenja u državama nastalim raspadom Jugoslavije – među njima ponajviše Bosne i Hercegovine.

Zatvorenost naučnih zajednica, slab interes za čuvanje institucionalnog naslijeđa, česte historijske mijene, unutar kojih u pravilu nove elite brišu i marginaliziraju prethodnike, a zašto ne reći i sistemsko i tradicionalno zatiranje ženskog doprinosa nauci – sve su to samo neki od razloga zašto ime Mire Jurić izaziva samo blagu asocijaciju kod stručnjaka, a nikakvu reakciju kod laika. Reći da je to logično i razumljivo jer Bosna i Hercegovina nije baš neka naučna sila suviše je lijeno razmišljanje, tim više što je Mira Jurić svoju karijeru gradila u Jugoslaviji, i to ne na području Bosne i Hercegovine. Ni za Jugoslaviju svakako nećemo reći da je naučna sila, ali je ipak bila relevantna i važna na području svjetske nauke, daleko važnija nego što je ijedna država nasljednica danas. No ni kao takva nije baš imala, kao nijedna zemlja, uostalom, jednak udio žena i muškaraca u prirodnim naukama – iako valja priznati da je na tom putu odmakla dalje nego neke evropske demokratije.

Bilo u koji kontekst da je smjestite, zaborav Mire Jurić čini se gotovo nevjerovatnim, šokantnim. On nam vjerovatno nešto govori i o dubokoj degradaciji intelektualnog odnosa prema svijetu danas, što ne znači samo da laik za prirodne nauke nije u stanju razumjeti njena otkrića, što vjerovatno ne treba ni očekivati, s obzirom na tadašnji, a naročito na današnji stepen razvoja grane nauke kojom se bavila – fizike elementarnih čestica. To znači da nismo u stanju cijiniti postignuća koja nisu revolucionarna i ne donose promjenu paradigme, ali predstavljaju kumulativni doprinos znanju ili, slikovito rečeno, donose nedostajući dio slagalice, upotpunjujući time temelje za dalji napredak discipline. No to što smo kao društvo više zainteresirani za teorije zavjere nego za naučno poimanje svijeta, ne znači da ime Mire Jurić, eksperimentalne fizičarke, istraživačice u Institutu Vinča, profesorice i rukovoditeljice na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu, te utemeljiteljice fizike kao nauke na ovim prostorima, treba prepustiti zaboravu. Ovaj je tekst jedan skromni doprinos tome naporu, koji pripada budućim generacijama.

Mira Jurić: U srcu materije

Simptomatično je da čak ni u godinu rođenja Mire Jurić ne možemo biti sigurni. Neki izvori navode 1916., drugi, pak, 1912. godinu. U vrlo malo biografskih bilješki koje se mogu pronaći o njoj, između godine rođenja i informacije da gimnaziju završava u Zagrebu prazan je prostor, koji ljubopitljivi istraživač može popuniti samo namaštavanjem.

Bivši vezirski grad kojem je posvećena slavna hronika nobelovca Ive Andrića izgubio je sasvim u to doba svoj administrativni značaj, a tokom Velikog rata, kada se rađa i junakinja naše priče, proveo je u relativnoj sigurnosti dubokog zaleđa, gdje do njega nisu dopirale neposredne ratne aktivnosti. No „izvanredan geostrateški položaj“ je Travnik možda pošteditio neposrednih ratnih dejstava, ali nije gladi, bolesti, suše. Iako ne znamo ništa o Mirinom najranijem djetinjstvu, zasigurno nećemo mnogo pogriješiti ako kažemo kako je bilo teško, o čemu svjedoči činjenica da će srednjoškolsko obrazovanje tražiti u zagrebačkoj gimnaziji. Nije isključeno ni da se kompletna porodica, u potrazi za boljim ekonomskim prilikama, preselila u Zagreb. No iako je Mira do kraja života u biografijama isticala da je rođena u Travniku, u Bosni i Hercegovini, o tom se periodu njenog života danas ne zna ništa; vezu sa zavičajem tek trebaju otkriti neki budući istraživači.

Nakon što maturira na Državnoj i ženskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu, Mira upisuje studij fizike i matematike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koje završava 1940. godine, u osvit Drugog svjetskog rata. Na osnovu školske dokumentacije znamo da je IV razred završila odličnim, a ostale razrede vrlo dobrim uspjehom, te da se od VI razreda (1931/32.) javlja imenom Ratimira. Ne računajući ove oskudne informacije, već je na ovom mjestu potrebno zazvati 'refren' koji će se sigurno još neki put ponoviti u ovome tekstu: ne zna se mnogo o njenoj mladosti u Zagrebu niti studentskim danima. Možemo napregnuti maštu pa zamisliti učenicu iz bosanske provincije koja pokazuje prirodnu nadarenost i inteligenciju, ali se u njoj budi buntovni duh i potraga za vlastitim identitetom. Ne znamo da li je Ratimira njeno kršteno ime ili tinejdžerski impuls za posebnost, budući da je Mira daleko najčešće ime u školi, samo u njenom razredu bile su još četiri Mire (što svakako nešto govori o kulturi nadijevanja ženskih imena djeci rođenoj u toku rata, ali možda i specifičnom humoru junakinje ovog teksta).

Mira Jurić: U srcu materije

Međutim, ako prelistate tzv. stare komunističke knjige koje su od interesa ovih dana samo usko specijaliziranim historičarima, može se zaključiti ponešto o Miri iz studentskih dana. U knjizi "Žene Hrvatske u NOB-u" u jednoj fusnoti stoji da je Mira Jurić prije rata bila „predsjednik Junior sekcije univerzitetski obrazovanih žena“.

U pitanju je jugoslovenski ogranak Međunarodne federacije univerzitetski obrazovanih žena (International Federation of University Women – IFUW), koju su 1918. godine osnovale dekanesa Virginia Gildersleeve (Barnard College, SAD) i profesorice Caroline Spurgeon (Univerzitet u Londonu) i Rose Sidgwick (Univerzitet u Birminghamu), sa ciljem da promoviraju „pacifizam i prekograničnu saradnju“ Jugoslovenska inačica je zapravo bila odličan reprezent ženskog organiziranja u međuratnom dobu. Udruženje je štitilo „profesionalne interese žena, zalagalo se za napredovanje žena u službi i tražilo promene u građanskom pravu.“ Najvažnije od svega, dijelile su feminističke nazore i pledirale za pravo glasa žena. Junior sekcija je formirana nešto kasnije kako bi omogućila participaciju i studenticama koje još nisu stekle diplomu i bila je također izuzetno društveno aktivna.

U knjizi Žene Hrvatske u NOB-u nalazimo i informaciju da je bila jedna od istaknutih članica Društva za prosvjetu žena koje je postojalo u Zagrebu od 1937. godine, da bi proširilo djelatnosti 1940. i 1941. godine po direktivi Partije. Društvo je zvanično rasformirano na samom početku okupacije, ali je ilegalni rad produžen u manjim grupama, da bi potom bilo temelj da se 1941. godine formira Inicijativni odbor Antifašističkog fronta žena Hrvatska (AFŽ). Ne zna se mnogo (evo ga opet!) o konkretnom angažmanu Mire Jurić na ovim pozicijama, ali jasno je da je uz kulturno-prosvjetni rad fokus Društva bio na antifašističkim vrijednostima. Ne treba biti pretjerano imaginativan pa zaključiti da se ovdje začinju temelji duboko transformativnog angažmana Mire Jurić koji će imati ogroman značaj u naučnoj zajednici koju deceniju kasnije.

Činjenica da je Mira Jurić bila uključena u rad ovih grupa govori o tome da je bila itekako društveno i feministički angažirana, te da je antifašistički ideal vodio njene nazore godinama prije Drugog svjetskog rata.

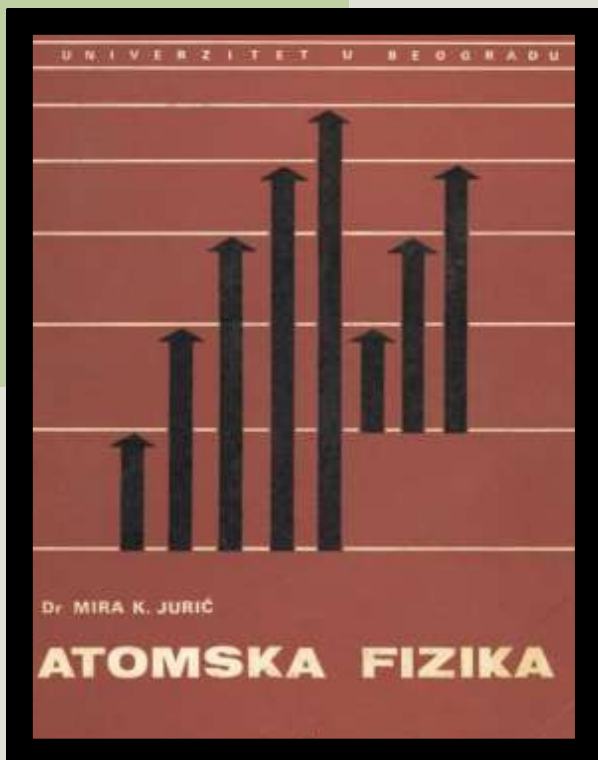
Mira Jurić: U srcu materije

Stoga ne čudi što će 1942. godine pridružiti i partizanskom pokretu, najprije se uključivši u aktivnosti civilnog saniteta, a sljedeće će godine, kao instruktor ZAVNOH-a, otići raditi u Oblasni NOO za Dalmaciju (najvjerovatnije aktivna u Šibeniku pri odboru AFŽ, gdje je bila zadužena za organizaciju zdravstvenih kurseva, ali pominje se i u vezi sela Preodac kod Bosanskog Grahova).

Zadržimo se još malo na periodu NOB-a koji je nedvojbeno bio interesantno poglavlje u životu Mire Jurić. U prosvjetnoj dokumentaciji nalazimo je 1942. godine u Drežnici. Tragom članka objavljenom o časopisu Borba 1943. godine nalazimo je u Lici, tačnije u mjestu Otočac gdje je osnovana Prva partizanska gimnazija. U intervjuu koji je za Borbu dao Vice Zaninović, prvi direktor te ratne škole, pominje se u listi profesora i Mira Jurić.

Škola koja je, kaže nadahnuti novinar, „nerazdvojni deo narodne revolucije“, bila je otvorena u junu 1943. godine s ciljem da ostvari „odgojno-obrazovni rad temeljen na slobodarskim idejama i ciljevima narodne revolucije“. Tamo je radio „dobro probran partizanski kadar“: „Nastavnici nisu mogli biti bilo kakvi ljudi, jer trebalo je da utječu na omladinu, prenose na nju partizanske ideje u području koje su istom napustili Talijani, očišćenom od ustaša i četnika. Narod se kolebao treba li u tu školu slati djecu. Zato su morali napustiti jedinice i prihvatiti se nastavničkog posla u toj školi Marta Korošec Saili, Mira Jurić (...)“ Bila je to škola gdje su školsko dvorište nadlijetali borbeni avioni, veliki odmor prekidali italijanski mitraljezi, ali i škola gdje je, riječima Zaninovića, neobičnim, radinim đacima, ozbiljnim za svoju dob Vladimir Nazor recitovao svoju „Radost“. Konačno, bila je to, s ponosom ističu obrazovni historičari, prva škola gdje su izdate svjedožbe sa petokrakom.

Uz malo naprezanja mašte možemo vidjeti, vjerovatno u posljednjim redovima, i njihovu profesoricu prirodnih znanosti, Miru Jurić, tada u kasnim dvadesetim godinama. Vjerovatno punu antifašističkih i partizanskih ideala, ali i nepoljuljane vjere u to da će obrazovanje spasiti svijet čak i usred najrazornijeg rata koje je čovječanstvo dotad vodilo. Radilo se u teškim materijalnim uslovima, bez novčane naknade, strastveno i posvećeno, ponekad pod vedrim nebom. Strastveni govori partijaca jasno ističu da je zadatak partizanskih škola bilo je stvoriti „novog čovjeka“, ali je prije toga, nastavnik sam morao postati isto to.

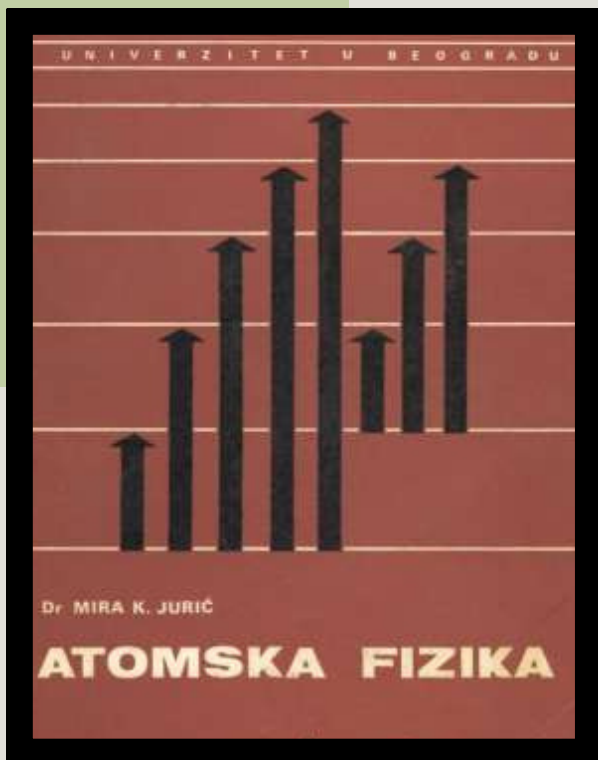

Mira Jurić: U srcu materije

Zaninović piše kako su upravo u toj i sličnim partizanskim školama postavljali temelji budućeg školskog sistema, kojem je i Mira dala svoj doprinos, i to ne samo nastavnički (što potvrđuje i kasniji izvještaj ZAVNOH-u koji podnosi upravo Zaninović, gdje pominje i njeno ime u nizu kompleksnih zadataka Odjela za prosvjetu). Ime Mire Jurić pominje se i u Povjereništvu narodne prosvjete 1945. godine.

Nakon rata, u toku kojeg je sticala nemjerljivo dragocjena predavačka i borbena iskustva, Mira Jurić nastavlja graditi karijeru naučnice, odlaskom na postdiplomski studij u Sankt Petersburg, tadašnji Lenjingrad. Već tada kao svoj osnovni naučni interes otkriva mikrosvijet - od atomske i nuklearne fizike, do polja koje je u to vrijeme bilo terra incognita - fizike elementarnih čestica. Studij okončava 1948. godine, i gotovo odmah po povratku se zapošljava kao asistentkinja i istraživačica na netom osnovanom Institutu za nuklearne nauke u Vinči. Tamo će provesti osam godina (od 1949. do 1957.). Profesorica Dragana Popović, autorica knjige „Žene u nauci - Od Arhimeda do Ajnštajna“, na moje pitanje da li je Mirinom zaposlenju doprinio njen partizanski angažman, odgovara da je Jurić „sigurno bila izuzetna stručnjakinja, jer Vinča je tada okupljala vrhunske kadrove iz svih krajeva bivše Jugoslavije“. „Tamo se zapošljavalo po kvalitetu, okupljani su ljudi koji su, prije svega, bili izvrsni.“

Iz tog perioda datira reportaža iz časopisa Borba, gdje Miru nalazimo među mlađim naučnim osobljem Instituta „Boris Kidrič“ (danas Institut Vinča). Entuzijastični lid članka glasi: U stalnoj borbi s atomima – aparati koji pronađu u srce materije, pripreme za proizvodnju atomske energije. Riječ je o periodu postratne obnove i izgradnje u kojem dolaze do izražaja ne samo nuklearne nade Jugoslavije nego i polet mladih naučnih snaga. Bilo je to vrijeme kada je u „Borisu Kidriču“ boravio holandski naučnik Robert Valen, pozvan da utemelji važne istraživačke laboratorije. Miru nalazimo kod ploče na kojoj „nevično oko ništa ne može videti sem crtica razne veličine, pravca i visine, koje liče na ogrebotine, ispisane neveštom dečjom rukom“, prenosi novinar. Potpisana je kao asistent i 'naučni radnik', a novinaru objašnjava kako su tu ocrtane skoro sve čestice koje je nauka dosad otkrila, jer svaka pravi različit trag: „te prave linije napravili su protoni, a te guseničave isprekidane – elektroni“.

Mira Jurić: U srcu materije

Mira Jurić će odbraniti doktorat u februaru 1956. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na temu „O mehanizmu (d, p) reakcije izazvane deutronima energije 600-1450 KeV”, čime počinje njen akademski uspon. Odmah sljedeće godine oformljava kurs atomske fizike na Katedri fizike, a paralelno gradi predavačku univerzitetsku i istraživačku karijeru. Asistent na Fizičkom institutu (osn. 1961. godine) postaje 1962. godine, a odmah potom i šef Odseka za visoku energiju na Fizičkom institutu.

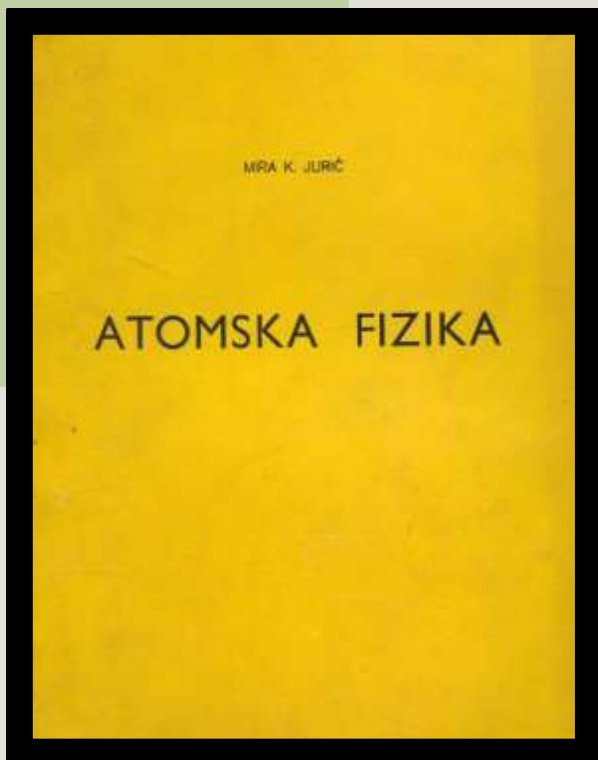
Bilo je to vrijeme kada Jugoslavija počinje osnivati svoje velike naučne institute, a fizika se razvijala „kao jugoslovenska ideja“.

Šezdesete su doba mukotrpnog rada na tada najrelevantnijim istraživanjima u polju fizike – fizici elementarnih čestica. Velika sredstva ubrizgavaju se u naučni rad, dijelom usljed političkih nadanja Jugoslavije da će biti 'konkurentna' u nuklearnoj geopolitici, ali i zbog iskrenog entuzijazma da će nuklearna fizika biti zalog bolje budućnosti društva.

Fizika visokih energija kompetitivno je i eminentno naučno polje u kojem se predviđaju velika otkrića i paradigmatiski naučni pomaci. 1965. godine Miru Jurić nalazimo na odgovornoj poziciji voditeljice grupe za elementarne čestice koja se bavi sudarima elementarnih čestica i intenzivno sarađuje sa CERN-om, zahvaljujući čemu dobijaju nuklearne emuluzije iz detektora te su u mogućnosti analizirati sudarne procese. Godinu poslije odlazi na studentski boravak u Laboratoriju za fiziku čestica u Strasbourgu, čime otpočinju njene brojne međunarodne saradnje.

Iz ovog period datiraju i dvije fotografije Mire Jurić u srednjim godinama, i to dok dočekuje, s ostalim saradnicima Instituta za Fiziku, Džavaharlala Nehrua i Indiru Gandhi. Na obje fotografije njeno lice krase suzdržan osmijeh, ali i vidljivi ponos (1961.).

Studentske demonstracije 1968. godine nisu značajno omele naučni rad na Fizičkom institutu, štaviše, pokazat će se da je zapravo došlo do ozbiljnog zamaha u naučnom razvoju. Mira Jurić te godine sa Smiljom Popov objavljuje nove rezultate dobijene analizom emulzija. Sljedeće godine će sa Živojinom Todorovićem doći do prvog velikog otkrića novih čestica: „U analizi 308 sudara sa hiperfragmentima, koji su dobijeni gađanjem jezgara u emulziji K-mezonima, javlja se 15 neobičnih događaja. Bubnjević i Vidić navode da je „za mikroskopiste Instituta za fiziku neki od njih izazivaju uzbuđenje ravno sletanju na Mesec — uzbuđenje koje se javlja pri svakom koraku u nepoznato.“

Mira Jurić: U srcu materije

Tokom naredne dekade, u Institutu se prestižnom granom fizike – fizikom visokih energija – pod rukovodstvom Mire Jurić bavi desetak naučnika. U ovom će periodu na već poduži niz relevantnih naučnih radova, Jurić dodati i svoj najvažniji. Jurić sa saradnicima 1971. godine otkriva jezgro hipernukleus ^8He , o čemu objavljuje rad u eminentnom časopisu Nuclear Physics.

Suštinska novost je ovdje otkriće egzotičnog izotopa helijuma koji ima jezgro sa „osam“ nukleona, unutar kojeg su neki od neutrona zamijenjeni česticom hiperon. Bilo je to njeno krunsko otkriće, njen hipernuklearni klasik - autentični doprinos standardnom modelu elementarnih čestica koji je i dan-danas jedan od najvećih izazova savremene fizike. Uslijedit će još i istraživanja drugih hipernukleusa, među kojima se jedan i dan-danas citira (prema InspireHEP, posljednji citat je iz 2024. godine). Postoje snažne indikacije da bi se istraživanja hiperjezgara mogla primjenjivati u savremenoj astrofizici npr. u proučavanju neutronske zvijezde koje su primjer tzv. guste materije, bivajući važan dio u rješavanju „hiperonske slagalice“ (hyperon puzzle), jedne od najvećih enigmi savremene astrofizike. Dozvolite mi da malo romantiziram njena postignuća - naslijeđe Mire Jurić moglo bi se vinuti od najsitnijih česica do najegzotičnijih nebeskih tijela...

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, jugoslovenska nauka doživljava i veliki zamah međunarodne saradnje, u čemu je Mira Jurić odigrala značajnu ulogu. Istraživanja i mjerenja koja je ona radila sa svojom grupom zapravo i nisu mogla biti rađena bez međunarodne podrške, poglavito u CERN-u, u čiji je rad od samog početka uključena i Jugoslavija (kao jedna od dvanaest zemalja osnivačica). Ime Mire Jurić nalazimo na listi organizatora za Jugoslaviju velike a za fiziku elementarnih čestica važne Međunarodne škole fizike elementarnih čestica. Škola, nazivana još i „uskršnjom“ ili „proljetnom“ je organizirana u Herceg Novom u drugoj polovini maja 1964. godine zahvaljujući saradnji CERN-a i Savezne komisije za nuklearnu energiju. Članak iz CERN Curiera navodi da je ovo bilo treće izdanje međunarodne škole kojoj je glavni cilj bio prije svega podrška mladim fizičarima i fizičarkama koji koriste nuklearne emulzije u svojim istraživanjima. Nakon prva dva proljetna susreta, „za treće izdanje škole stigla je pozivnica od Savezne komisije za nuklearnu energiju Jugoslavije kako bi se ista održala u Nuklearnom centru u gradiću Herceg Novi na crnogorskoj obali.

Mira Jurić: U srcu materije

Komisija je također velikodušno ponudila da osigura smještaj za određen broj predavača. Ovaj ljubazni poziv, koji je Komitetu za emulzione eksperimente poslala dr Mira Jurić sa Beogradskog univerziteta, prihvaćen je i rezultat je škola koju su zajedno organizirali CERN i Savezna komisija za nuklearnu energiju“.

Škola je okupila 120 studenata iz 24 zemlje, a neki od predavača bili su ključna imena fizike elementarnih čestica onog vremena: E.H.S. Burhop (London), L. Van Hove (Belgija), J. C. Combe, C. Franzinetti... “. Akademski kvalitet okupljanja je bio na takvom nivou da je najdominantnija kritika u evaluacijskom formularu bila ta da je okolina Herceg Novog bila prelijepa, što je značajno umanjilo koncentraciju učesnika.” Osim CERN-ovog glasila, pohvalne riječi o organizaciji i lokaciji susreta iz godine u godinu donosi i list „Za komunizam“ Ujedinjenog instituta za nuklearna istraživanja u Dubni. Evo jednog primjera godine: „Za učesnike škole organizovani su izleti u prekrasni grad Dubrovnik kao i u Kotor, Budvu i druge grade na jadranskoj obali. Vidjeli smo mnogo zanimljivih znamenitosti i običaja u tim gradovima (naprimjer, karnevalska povorka na Dan mladosti). Jugoslovenski drugovi su entuzijastično pričali o svojoj domovini. (...) Nosimo samo najljepše uspomene o Jugoslaviji, o njenom radnom narodu, prijateljski nastrojenom ka sovjetskom narodu.“ Virtuelno prelistavajući ove novine, nailazim i na jedan potencijalno zapretni trag Mire Jurić iz ovog perioda uzbudljivih međunarodnih susreta. U još jednom članku spomenutog sovjetskog glasila, spominje se stanovita „profesor Đurić, energična žena, komunist, bivša partizanka“ s kojom je autor članka razgovarao o partizanskim borbama i zajedničkim poznanicima u Dubni, gdje se nalazi Institut za nuklearna istraživanja, a nakon škole je sovjetsku delegaciju, uz još jednog kolegu, ugostila u Institutu Vinča. Da li je došlo do transliteracijske greške u prevodu sa srpskohrvatskog u ruski, teško je reći, ali sudeći po svim detaljima koje autor članka navodi u ovom šturom, ali dojmljivom portretu, zar to ne bi mogla biti naša junakinja?

Grupa za fiziku visokih energija koju je vodila Jurić će kasnije učestvovati i u drugim međunarodnim projektima kao što su Batavija - kolaboracija devet laboratorija iz Evrope i Kanade (Istraživanje interakcije visokoenergetskih protona i mezona (200–400 GeV) sa jezgrima), Projekat „Relativistička nuklearna fizika“ (saradnja sa Institutom za nuklearna istraživanja, Dubna, SSSR), potom Projekat istraživanja meteorita i minerala (Laboratorija za nuklearne reakcije, Dubna, SSSR), te Istraživanje fisije i fragmentacije teških jezgara (SADVI, Strazbur, Francuska).

Mira Jurić: U srcu materije

Vidimo da u prepoznatljivom nesvrstanom maniru ovdje koegzistiraju ljuti geopolitički neprijatelji, što demonstira da je Jurić, zajedno sa svojim saradnicima, naravno, aktivno gradila mostove naučne saradnje bez kojih je napredak nezamisliv.

Naučna karijera Mire Jurić trajat će sve do 1978. godine, kada odlazi u zasluženu penziju, samo tri godine nakon što je proglašena redovnim profesorom. Na Univerzitetu u Beogradu imala je niz odgovornih funkcija: Šef katedre fizike (1970-71), prvi upravnik Odseka za fizičke i meteorološke nauke (1971-73) i predsjednik Saveta fakulteta (1973-75), te poslije reorganizacije fakulteta i Šef katedre za atomsku fiziku. Dobitnica je niza odlikovanja - Orden za hrabrost, Orden bratstva i jedinstva, II i III reda, Orden rada II reda, Orden zasluga za narod III reda.

Iako je bila uspješna i u predavačkom i u istraživačkom smislu, ipak je prednost imala njena naklonost istraživanju i čudnovatom mikrosvijetu čije je tajne zakonitosti u njeno vrijeme ljudski rod tek počeo razumijevati. Napisala je preko 60 naučnih radova, objavljenih uglavnom u inostranim časopisima, među kojima su i eminentni Nuclear Physics, Physics Letters, Physics Review, itd. Izlagala je na naučnim konferencijama u Parizu, Firenci, Lundu, Minhenu, Heidelbergu i, naravno, gradovima bivše Jugoslavije. Napisala je udžbenik "Atomska fizika" (Naučna knjiga, Beograd, 1976.), te nekoliko naučnopopularnih članaka. "Fizika visokih energija još uvijek je u ofanzivi", piše Jurić za Galaksiju u članku koji nastoji šire slojeve jugoslovenske publike zainteresirati "čudesni svijet mikrosvijeta".

Budući da za njom tragamo po specijaliziranim publikacijama, zbornicima dokumenata, naučnim bazama, staroj štampi, pa, ako hoćete, i fusnotama, vrlo je teško reći kakva je Mira Jurić bila kao ličnost. Dragana Popović opisuje je kao „vrlo skromnu i povučenu osobu“. „Moram reći da smo mi, kao studenti, s njom imali manje kontakta nego s drugim profesorima. Ona se manje družila s nama van predavanja. Ali, na predavanjima je bila vrlo korektna, kao i na ispitima. Jedna ozbiljna, skromna osoba, koja se nije isticala. I ja mislim da upravo zbog toga danas ima tako malo podataka o njoj“, navodi Popović u intervjuu, ističući da se čak i njene bivše kolege nisu mogle sjetiti nekih detalja njenog života.

Mira je jednostavno dolazila na posao, vrijedno radila, korektno se odnosila prema svima, ali je privatni život držala – privatnim. Profesorica Jelena Krstić opisuje je kao izuzetno dobru ženu, omiljenu profesoricu, ali također nije mogla reći mnogo više od toga.

“Bila je klasična predavačica”, priča Popović, “no treba znati da je to bilo vreme kada je većina profesora predavala ex cathedra. Bila su to klasična predavanja i ne mogu da kažem da su bila naročito inspirativna, ali ono što smo tada znali – i kasnije dodatno shvatili – jeste da je ona, da tako kažem, bila mnogo bolja istraživačica nego predavačica. Što se tiče istraživanja, bila je zaista izuzetna. U svoje vreme je bila itekako prepoznata i kada pogledate časopise u kojima je objavljivala, vidite da su to prestižni fizički časopisi, čak i danas je teško objaviti u njima. Tako da je njen doprinos na istraživačkom planu zaista bio značajan.”

Sjećanje Dragane Popović sasvim dobro ilustruje način na koji historija pamti Miru Jurić, tačnije njeno prisustvo u dokumentima do kojih je ovo istraživanje došlo – uvijek na spiskovima zaslužnih, uvijek prisutna i aktivna, ali redovno u pozadini, u posljednjem redu. No možda se argument može ‘obrnuti’ i reći da upravo takvi ljudi, tihi, vrijedni i nenametljivi, grade temelje i uspostavljaju strukture. Mira Jurić bila je utemeljiteljka važnih naučnih institucija i, dijelom, kompletnog obrazovnog sistema tadašnje Jugoslavije od prvog razreda osnovne škole do istraživačkih instituta. Kao spiritus movens jedne uske i specifične naučne grane koja je u njeno vrijeme bila u usponu, vršila je kompleksna eksperimentalna istraživanja u jednoj zemlji koja je istovremeno ponirala u tajne materije i opismenjavalala najšire slojeve stanovništva. Također, naslijeđe Mire Jurić je velikim dijelom i pedagoško i mentorsko – bilo da govorimo o dugogodišnjem radu na Univerzitetu ili o značajnim međunarodnim saradnjama gdje je drugima otvarala vrata u fascinantni kosmos mikročestica.

Mira Jurić: U srcu materije

Njena zadužbina je naučna i pedagoška, ali i antifašistička i feministička, dok njeni podvizi na najbolji način oslikavaju ograničenja i šanse za naučnice u Jugoslaviji.

U zemlji koja se dičila velikim učešćem (ali nikad potpunom ravnopravnošću) žena u prirodnim naukama, Mira Jurić ilustruje, na mnogo načina, šta je značilo biti naučnica i angažirana intelektualka u Jugoslaviji: strpljiv i uporan rad, dobro rukovođenje, gradnju mostova saradnje, ali i skromnost i nenametljivost koja se očekivala od naučne radnice tog vremena. Činjenica da je gotovo posve zaboravljena u savremenom pamćenju i razumijevanju razvoja prirodnih nauka u Bosni i Hercegovini (iako je nešto prisutnija u Srbiji, gdje je gradila karijeru) odjekuje ironijom u vrijeme opštedruštvenog zagovarivanja većeg učešća žena u tzv. STEM oblastima. Međutim, nije ni nerazumljiva - njena ličnost i djelo predstavljaju ne samo njena lična postignuća, nego i, na mnogo načina, trijumfe jugoslovenske nauke, politike nesvrstavanja, pa i narodnooslobodilačke borbe i antifašizma koji su omogućili kako građanska prava žena, tako i njihov fascinantni društveni, politički i naučni uspon, koji je svega par decenija prije toga bio nezamisliv, što se savremena etnički očišćena društva svojski trude ignorirati.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

„Čudo-djevojka“, piše u Facebook komentaru jedne Zeničanke ispod jednog od rijetkih tekstova o Sabahi Čolaković. Više nego dostojan opis koji jednostavno, a tako precizno opisuje ličnost i djelo zeničke ilegalke o kojoj, ironično, znamo tako malo, a pamtimo je (i cijenimo) još i manje.

Priča o Sabahi Čolaković nije samo narativ je čija napetost dostojna najuzbudljivijeg špijunskog trilera, nego je i simbol koji odlično sabira sve naše probleme s kulturom pamćenja. Bila je žena, i to mlada, manje od trideset kad je umrla. Njen rad je uglavnom bio nevidljiv, iza frontovskih linija, u tajnosti i sjeni, ali se odlikovao izuzetnom predanošću i upornošću.

Sabaha je u partijskim komunističkim ilegalnim tokovima bila nezamjenjiva: od rasturanja propagande do rukovođenja. Organizovala odrede, akcije, odjeljivala zadatke, predlagala drugove na funkcije, na samom kraju – odlučivala o životu i smrti. Poslije rata, dala je posljednje atome snage u obnovu zemlje, naročito kad je u pitanju blagostanje žena i djece.

Dakako, njeno ideološko naslijeđe je u savremenom političkom trenutku potpuno nepoželjno.

Malo je ličnih podataka koje imamo o Sabahi Čolaković izuzev toga da se rodila u Sarajevu 1919. godine, te da je imala oca Mustafu i starijeg brata Rifata, stoga je o njoj nemoguće napisati cjelovitu biografiju koja počinje s godinom rođenja i završava godinom smrti. Sabaha pripada onom tipu historijske ličnosti čiji lik izranja iz mozaika sastavljenog od sjećanja i svjedočenja, usputnih napomena, fusnota... Također je nemoguće izdvojiti njen lik iz kolektivne radničke i aktivističke borbe, niti razumjeti značaj njenih djela bez adekvatnog konteksta. Priča o Sabahi Čolaković jeste špijunski film, ali onoga tipa što u kratkom vrmenskom periodu ima obilje događaja, i sa mnogo sporednih likova osvjetljavaju i sjenče različite strane njene ličnosti.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Prve klice radničkog pokreta i početak okupacije

Prvi upis Sabahe Čolaković u historiju naroda ovih prostora desio se 1941. godine, kada postaje članica Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), a u bliske aktivnosti je bila uključena još kao srednjoškolka.

Bio je to period kada se radnička klasa radikalizira, a Komunistička partija Jugoslavija konsolidira. Zenica postaje pravi radnički grad sa 12 hiljada stanovnika, grade se novi kapaciteti željezare 1935. godine. Kao industrijski, radnički grad, Zenica je bila od ogromnog značaja za radnički pokret. Naselje Tetovo, odakle su Čolakovići vukli porijeklo, doživljava sredinom tridesetih ozbiljan razvoj zahvaljujući proširenjima zeničke Željezare i ulaganjima njemačkog kapitala, prvenstveno firme Krupp i Siemens. Tada selo, a danas gradsko naselje, među prvim je naselima u Bosni i Hercegovini dobili struju i električnu rasvjetu. Ubrzano se razvijaju radnička naselja, domovi kulture, čitaonice... Jedan članak iz tog perioda prenosi nam atmosferu: „Prosvjećivanju sela naročito se pridaje velika važnost. Prostorije knjižnice i čitaonice mjesto su gdje se seljani sastaju i dogovaraju. Odbor se pobrinuo te pribavio veći broj dobrih knjiga, dnevne novine i radio, kojeg seljani rado slušaju. Njima su radio, knjige i novine zamijenile gostione, tako da je sada za 80 posto umanjeno trošenje alkohola, kao i kockanje.“ Imajući sve ovo u vidu, nije neobično da je upravo u Tetovu nikla i klica radničkog pokreta.

Godine 1935. obnavlja se Komunistička partija Jugoslavije u Zenici, no neće zaživjeti duže od godinu dana, jer već u periodu mart-april 1936. godine policija u nizu bosanskohercegovačkih gradova hapsi članove – oko 70 aktivista je uhapšeno, a 39 izvedeno pred sud. Već se iz ove kratke epizode vidi šta će biti lajtmotiv i Narodnooslobodilačkog pokreta u Zenici – vrtoglava trajektorija od najdubljeg očaja u trenucima izdaja i onoga što su u ono vrijeme nazivali provalama, do zaraznog entuzijazma i požrtvovanog rada čiji je sinonim bila upravo junakinja našeg teksta.

Uslijedit će buran period radničke borbe i štrajkova, od kojih je najveći održan 1937. godine. Pratilo ga je nasilje, a glavni rezultat neprecizan kolektivni ugovor koji je omogućavao eksploataciju. Jedinstvo radničkog pokreta onemogućavalo je frakcionaštvo unutar same KPJ, ali i konkurentski sindikati. Bilo je jasno da je partija nefunkcionalna, zbog čega je u Zenicu došao prekaljeni aktivista Todor Vujasinović, koji je uspješno proveo reorganizaciju, uspostavio veze s okolnim mjestima, definirao ciljeve i zadatke.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

„Zenica je tada“, piše Ćamil Kazazović, „bila jedno od najjačih industrijskih mjesta u Bosni i Hercegovini središte srednjobosanskog industrijskog bazena. Njena Željezara i Rudnik bili su za okupatora i ustašku NDH od posebne važnosti.“

I pored toga, kroz nju su prolazile željeznička i drumska komunikacija koje su povezivale jug i sjever i izvodile na glavnu komunikaciju Beograd-Zagreb. Zbog toga je okupator, uz pomoć ustaša, nastojao da u Zenici ostvari svoju punu kontrolu i osigura nesmetanu eksploataciju njenog industrijskog potencijala.“

Upravo su zbog toga rukovodioci KPJ oštro ukorili partijce koji se nisu bili u stanju organizirati da pruže ozbiljniji otpor okupatoru – kroz sabotažu industrijskih postrojenja. Plan je bio da se uništi Električna centrala čime bi se rad u Željezari i Rudniku obustavio. Međutim, do diverzije nikad nije došlo zbog izdaje saborca Franje Lera. Ustaše su ga vrbovale mjesecima prije akcije. Prenosio im je svaki detalj. Bila je to izdaja od koje se zenički pokret otpora nikada u potpunosti nije oporavio.

„Puštajte našu omladinu“

U jesen 1941. godine, u Zenici dolazi do obnove partijske organizacije. U fazi pripreme za ustanak pronalazimo i ime Sabahe Čolaković, koja je upravo te godine, uz Seada Škrgu (kasnije narodnog heroja) i Saliha Bešlagića, primljena u Komunističku partiju Jugoslavije. Nakon dolaska Omera Maslića, u šumi zvanoj „Šušnjara“, osniva se i prva partizanska četa koja će izvesti 13 manjih i većih akcija, uglavnom napada na željezničku infrastrukturu u okolini Zenice.

U gradu ilegalski dobijaju dodatni podstrek. Dvadesettrogodišnja Sabaha Čolaković sa saborcima za to vrijeme predano radi na agitaciji i umrežavanju. Jedan od najvažnijih događaja su velike demonstracije protiv hapšenja aktivista SKOJ-a, po mišljenju nekih historičara, jedini građanski protest u okupiranoj Evropi.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Ustaške vlasti pohapsile su brojnu omladinu, među njima članove nekih uglednih zeničkih porodica, ali naravno i ilegalce.

“Upravo je Sabahina grupa animirala kompletno, da tako kažemo, zeničku javnost koja organizuje – ja mislim da je to prvi, možda čak i jedini građanski protest u okupiranoj Evropi – gdje zapravo građani Zenice, koji to nisu radili iz nekih ideoloških razloga, nego čisto ljudski, dolaze pred ustaški logor, protestuju i traže od ustaša da puste tu omladinu koju su pohapsili. I zapravo, što je interesantno – uspijevaju. Ustaše su bile prinuđene da puste te ljude, jer su vidjeli da se kompletna javnost okrenula protiv njih”, priča zenički historičar Mirza Džananović. To je jedan od značajnijih, a tako često zaboravljenih momenata u historiji Zenice tokom Drugog svjetskog rata, dodaje naš sagovornik.

No uskoro će sa bojišta stići loše vijesti. Zenički partizanski odredi raspadaju se u četničkom puču koji izvodi Golub Mitrović sa saradnicima. Da šok bude veći, Mitrović je bio i član KPJ. Tokom puča poginulo je 30 najboljih boraca. „Epilog ove mučke izdaje bio je sporazum četnika sa ustašama u Zenici o zajedničkoj saradnji i borbi protiv partizana“.

Borci koji su odbili stati uz Mitrovića ušli su Grupe udarnih bataljona. Većina je poginula.

„Ako bude moguće da pregazim Bosnu...”

Poslije četničkog puča i povlačenja partizanske vojske s područja Zenice, u gradu je zavládala atmosfera poraza. Zenica je, bar iz perspektive partijaca i ilegalaca, morala djelovati izolirano. Duže od pola godine nije bilo ni mogućnosti kontakta sa drugim partizanskim jedinicama, a druge partijske organizacije u mjestima u blizini već su ranije anulirane. Jedini glasić nade dolazio je sa radio stanice „Slobodna Jugoslavija“. Tetovski komunisti, jedina preostala grupa NOP-a u Zenici, mora da su sa zebnjom, ali i nadom slušali vijesti, strpljivo čekajući priliku da stupe u akciju. Valjalo je do tog trenutka očuvati plamen borbe u vremenima koja su postajala sve očajnija. Bio je to glavni zadatak tetovskih aktivista, u kojem se kao najvatrenija istakla upravo Sabaha.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

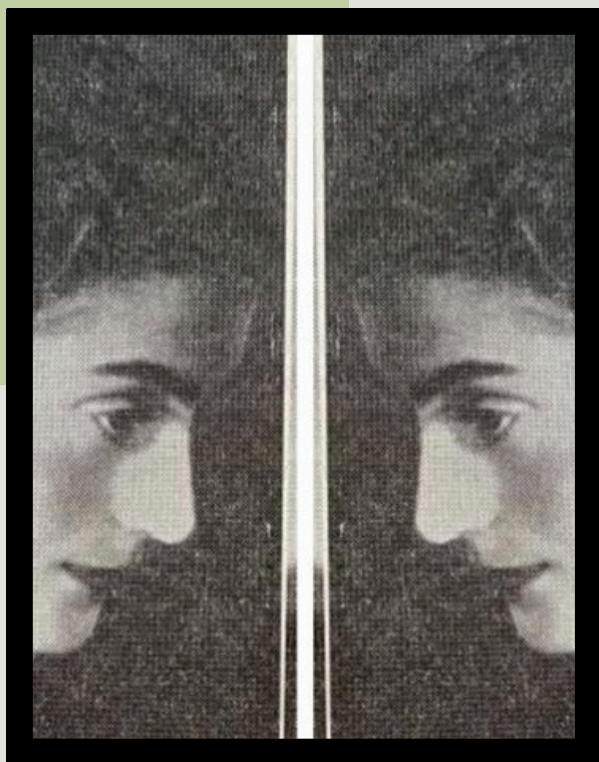
No to što su se partizanske borbe odvijale drugdje, nije značilo da treba sjediti skrštenih ruku. Od ključnog je značaja bilo suzbijati neprijateljsku propagandu, objašnjavati i dijeliti saznanja sa fronta, spriječiti mobilizaciju mladih u domobransku vojsku. U ovom periodu se Sabaha Čolaković, uz njenog brata Rifata i Ivana Račkog, istakla kao vođa ilegalnog rada u Zenici.

Odlazila je u Tetovo na sastanke, održavala kontakt sa aktivistima, kojih je bilo kako u Željezari i Rudniku, tako i među omladinom. Visoko na listu prioriteta stavila je sprečavanje mobilizacije muslimanske omladine u neprijateljske vojne formacije.

Organizirala je zajedničko slušanje „Slobodne Jugoslavije“, moskovskog i londonskog radija, prekucavala je vijesti i umnožavala ih u Željezari, potom ih dijeleći aktivistima. „Baza“ joj je bila ordinacija dr Brune Novaka gdje je održavala sastanke sa saradnicima, sastavljala štampani materijal i vijesti, organizirala zadatke. Najčešće je sama raznosila i prikupljala letke.

Njen ilegalni rad odlikovao se izuzetnim oprezom. Kretala se nenametljivo, pod zarom. Rad je organizirala precizno, određivala je ko i kuda nosi štampani materijal. Oprez i pažljivo planiranje pomogli su joj da izbjegne hapšenje do samog kraja. Nije izgubila kontrolu ni u jednom trenutku. Ulozi su bili preveliki.

Međutim, najvažnijim svojim zadatkom tetovski su komunisti smatrali ponovo organiziranje oružanog otpora u Zenici. I Sabaha je u taj zadarak „ulagala sve svoje sposobnosti“, koristeći rijetke prilike da se poveže sa drugim jedinicama pokreta otpora. To joj je i uspjelo kada se saznalo da se dvojica partizana skrivaju u blizini Zenice. Poslije borbe na Vlašiću, Kasim Buljubašić iz Travnika i Rasim Ismić iz Gradišća pronašli su sklonište u kućama tetovskih aktivista; Rasim je bio i teško ranjen u četničkoj zasjedi. U ljeto 1942, kada su se oporavili, počeli su ih posjećivati komunisti, među njima i Sabaha. Ona je već sve isplanirala: ko će uz njih dvojicu činiti novu partizansku grupu, čak i ko će biti rukovodilac, osigurala je opremu, oružje... Međutim, nikakve akcije nisu poduzimane dok se četa brojčano ne ojača. Kasim je ispričao svoje sjećanje historičarima, pominjući kako je uz još dvojicu aktivista bila i Sabaha koja ih je redovno obilazila, te obećavala pojačanje u ljudstvu i oružju.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

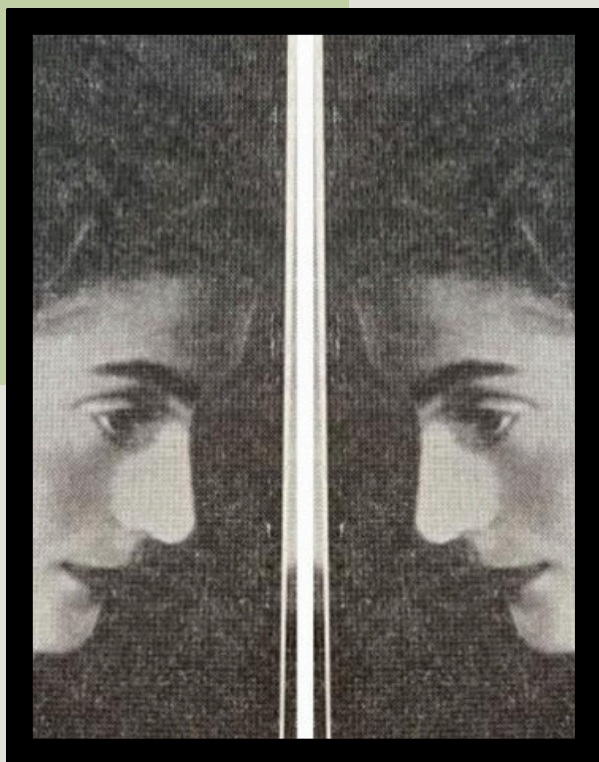
Sabaha i ostali komunisti su u to doba održavali kontakt sa partizanima u četničkom zarobljeništvu – Todorom Butinom i Markom Mišušom, koji su planirali da razoružaju četničku grupu i pridruže se tetovskoj grupi čim se ukaže povoljna prilika.

Iz ovog perioda sačuvano je jedno Sabahino pismo Todoru Butini u kojem ih obavještava o prisilnoj mobilizaciji za njemačku i domobransku vojsku, te izlaže plan da se mladići u toku transporta „oslobode“ i pridruže partizanima:

Ovaj moj plan zamišljen je stvarno smjelo, ali nema izlaza drugoga. Potrebno je da se mi poradi toga sastanemo i posavjetujemo da ti je moguće provesti ovaj plan. Ja ću se još dotle posavjetovati sa komandnirom. Moramo to pitanje generalno pretresti, jer nesmiјerno učiniti ništa nesmišljeno. Dakle mi ćemo se svakako sastati u nedjelju naveče. Ako bude moguće da pregazim Bosnu ja ću doć i tamo, ako ne onda po starom.

U pismu zvuči samouvjereno, ali i dalje izuzetno oprezno. Njeni rizici su proračunati, ali nikada nesmotreni. Vidljivo je da se oslanjala na strukturu grupe i zajedničko odlučivanje. Bila je voljna „pregaziti Bosnu“ da provede ovu zamisao. Međutim, do ostvarenja ovog plana nije došlo. Umjesto toga, Sabahu i tetovsku grupu čekalo je još jedno gorko razočarenje. Tokom mjeseci oporavka nakon bitke u Dračiću, Todor je boravio u selu Sviće i kao četnički zarobljenik, morao je da se čuva svakog kontakta s komunistima pod prijetnjom strijeljanja. Nikad se nije saznalo kako je otkriven, najvjerovatnije su ga pratili, ali kada im je bilo jasno da je Butina i dalje u kontaktu s komunistima, pozvali su ga u štab u mjestu Perin Han. Tu su ga brutalno istukli (svjedočanstva seljaka su da nije mogao hodati, morali su ga prevesti kolima i liječiti kozijim kožama), ali se nisu usudili da ga ubiju zbog ugleda koji je uživao među Zeničanima.

No Todor nije odustao, tek mjesec dana kasnije, uspostavio je vezu sa Sabahom i ostatkom grupe i stupio u akciju. Zamislite scenu: na tajnom sastanku prisustvuju Todor, Sabaha i još dvojica ilegalaca. Dogovara se akcija: Todor će sa saveznicima razoružati četničku žandameriju, a potom se prebaciti preko Bosne u organizaciji Tetovljana.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Međutim, organizacijske slabosti, koje su djelimično dolazile i od toga što su članovi tetovske grupe operirali s vrlo ograničenim resursima, u krajnje nepovoljnim uslovima, osujetile su uspjeh i ove akcije. Todor i saborci su uspješno razoružali četnike, ali nisu se uspjeli prebaciti preko Bosne jer su oružnici ubili borce koji su im bili veza.

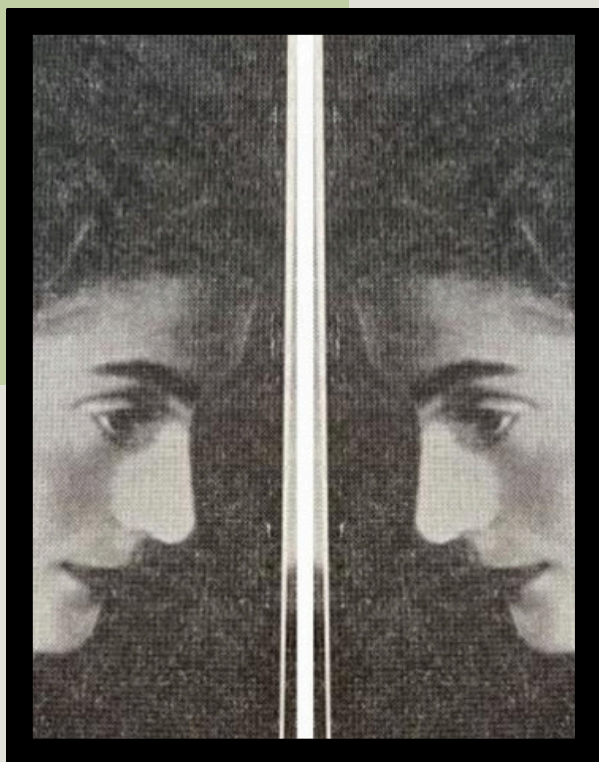
Odlučili su pokušati ponovo sutradan, ali jedan od „drugova“ je izdao i pod okriljem noći pobjegao, potom obavijestivši četnički štab. Sljedeće noći dočekala ih je zasjeda u kojoj je Butina poginuo, dio je pobjegao, a dio je uhapšen. Četnici su odmah pozvali svoje ustaške saveznike da im pokažu tijelo ubijenog komunista, a među njegovim stvarima nađeno je i Sabahino pismo.

Uskoro je poginuo i Rasim Ismić, a njegova je grupa razbijena u selu Gradišće. Napad su vodile ustaške snage. Bio je to kraj nastojanja tetovske grupe da u ovom periodu obnovi zenički partizanski odred. Ubrzo potom četnici su uhvatili i ostale saradnike grupe – Marka Mišuru, Đuru Milešića. Golub Mitrović je još jednom pozvao ustaše da se „pohvali“. Tijela su fotografirana. Četnički zapovjednik je očekivao odlikovanje, ali ga nije dobio.

Sabaha nije odustajala. Cijela je grupa bila izuzetno pogođena ovim razvojem događaja, žalili su za ubijenim drugovima, ali nije bilo prostora za oklijevanje niti odustajanje. Uz tolike gubitke i uloge, ilegalci su morali nastaviti dalje. Opet je prednjačila odlučnošću, podnoseći bez žaljenja sva iskušenja. Ona odlazi u Tetovo i Gradišće, redovno komunicira s omladinom iz Željezare i Rudnika. U ovo vrijeme, ona je praktično rukovodilac ilegalnog rada u gradu. Kretala se sama, u sjenama, pod okriljem noći, uvijek oprezna, ali i uvijek računajući na zaštitu drugova. Nisu je sprečavali ni slaba fizička konstitucija, nagrižena plućnom bolešću. Ne znamo od čega je tačno bolovala, jedna od vjerovatnijih pretpostavki je tuberkuloza, ali ostala su svjedočanstva o krhkoj djevojci koja nevjerovatnom snagom volje savladava sve prepreke.

Obnova kontakta, nastavak rada

Sabaha je znala da će doći bolja vremena, i to se i desilo. U kasnu jesen Vrhovni štab NOV-a donosi odluku da pojača ofanzivu u dolinama rijeka Une, Bosne i Save. Pozitivni pomaci na zapadu Bosne donijeli su tračak nade i zeničkim komunistima. Oni odmah intenziviraju svoje aktivnosti.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Ofanzive u dolini Bosne i Lašve počinju u decembru 1942. godine. Pojavljuju se Prva dalmatinska i Prva crnogorska brigada sa iznenadnim akcijama koje su iznenadile neprijatelja. Zauzimaju željezničke stanice Vranduk i Nemila, razrušili prugu... Rukovodioci Prve dalmatinske stupaju u kontakt sa tetovskim komunistima iako nikog u Zenici nisu poznavali. Poslali su pisma preko radničkih aktivista u Željezari ne znajući hoće li doći u prave ruke. Dobijaju povratnu poruku koja im daje detaljne informacije o broju i rasporedu neprijateljskih snaga.

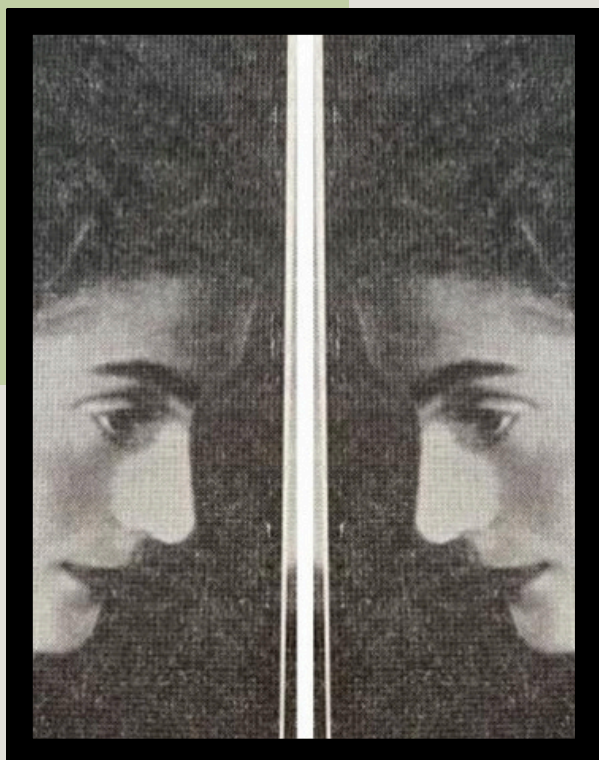
Već sutradan je organiziran sastanak između predstavnika Prve dalmatinske i tetovskih komunista. Međutim, ovaj dugo iščekivani prvi kontakt sa partizanskim snagama nije protekao u veselju. Drugovi borci nisu štedjeli ilegalce; otvoreno su im rekli da su se „u radu začaurili“ da im aktivnost nije bila dovoljno „široko i masovno postavljena“ te da su zakazali u organizaciji radnika koji bi mogli poći u borbu. Njihov su rad označili kao „sektaški i pasivan“.

Rezultat sastanka bio je jedan letak u kojem se radnici zenice pozivaju na rušenje fabričkih postrojenja i izlazak u partizane. Komunisti su dobili i broj „Borbe“ koji je sadržavao proglas prvog zasjedanja AVNOJ-a. Materijal je trebalo umnožiti i rasturiti u što većem broju među građanima Zenice. Za to se pobrinula upravo Sabaha. Sve je slutilo na ponovno podizanje ustanka i obnovu borbe, ali vremena je bilo premalo – vojna situacija se komplikovala i vojska je morala poći dalje. Zabilježeno je da su tetovljani pokušali ostvariti kontakt sa Prvom dalmatinskom još jednom. Upravo je bila Sabahina inicijativa da jedan kurir pođe preko Vlačića, pod dubokim snijegom, bez puta, da predaju važne obavještajne podatke te podijele materijal za pisanje, sanitetski materijal... Jedan je uspio, dobivši partizansku propusnicu i nekoliko primjeraka Borbe. Halil Selimović je donio i brošuru o zločinima u Jasenovcu, što je vjerovatno prvi put da se o tim zločinima nešto saznalo u ovim krajevima. Drugi se kurir morao vratiti...

No vremena za ono najvažnije, restart oružanog ustanka, jednostavno je bilo premalo. Kada se u drugoj polovini januara 1943. godine vojska vratila u blizinu Zenice, tetovska grupa više nije postojala.

„Pretresli su svu Zenicu tražeći je..“

Do kraja januara 1943. uhapšeno je preko 500 ljudi: od ljudi koji su od ranije bili bliski narodnooslobodilačkom antifašističkim pokretu do svih koji su bili „sumnjivi“. Bili su smješteni u sabirni logor u zeničkoj kaznionici. Odatle su otpremani u Jasenovac ili odvođeni na strijeljanje. Neki su obješeni duž pruge kako bi služili kao opomena mještanima.

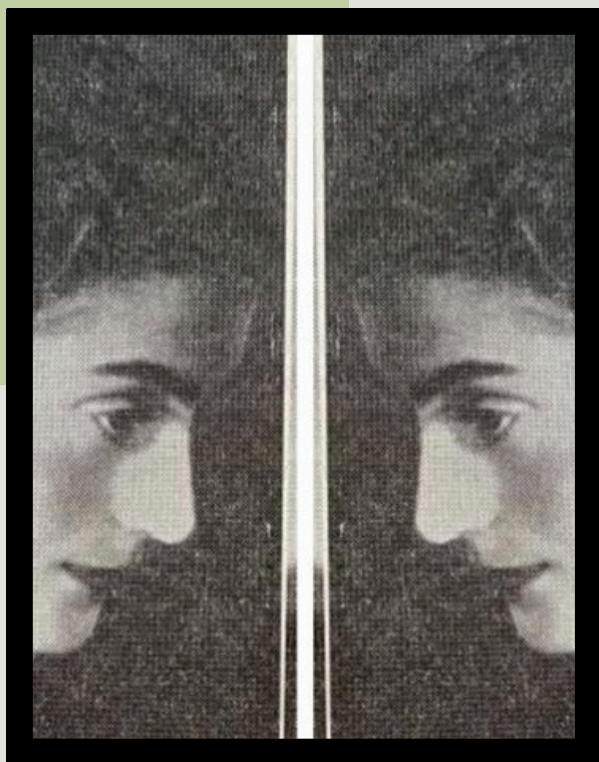
Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

No prvi su, dakako, bili komunisti, među njima i članovi tetovske grupe. Uhapšeni su skoro svi članovi tetovske organizacije, među njima i Sabahin brat, Rifet Čolaković. Sabaha se, uz još nekoliko članova grupe, uspjela sakriti. Uz pomoć Derve Praskić i Fatime Isaković prošla je kraj ustaške straže na drvenom mostu u naselje Bilimišće, gdje se skrivala. „Nijemci i ustaše su pretresli svu Zenicu tražeći je“, piše Kazazović. Za onoga ko je nađe ili uhvati bila je raspisana nagrada.

Nakon hapšenja, Nijemci su sprovodili saslušanja. Rifet Čolaković i drugi Tetovljani i Gradišćanci su odmah odvojeni od ostalih uhapšenika. Zatvorenici su ulazili u odvojenu prostoriju, jedan po jedan. Podvrgavani su najgorim mučenjima kako bi se iz njih izvukle informacije o partizanskim borcima i drugim saradnicima.

Ovdje se u priči pojavljuje Oto Cipra. Ovaj Nijemac iz Plzena se u Zenicu doselio 1913. godine gdje se zaposlio kao šef knjigovodstva u Rudniku i Elektani. Odmah po početku okupacije stavio se na raspolaganje njemačkoj komandi kao prevodilac. Prema mišljenju historičara, Cipra je bio jedan od vodećih pripadnika tajnih službi u Zenici, kreator većine operacija u kojima su razbijane partijske organizacije, vodeći ka stradanju i hapšenju mnogih Sabahinih saboraca. U kaznioni, tokom saslušanja, Cipra je bio zadužen da prevodi pitanja i odgovore, a svoju moć posredovanja često je zloupotrebljavao, nekorektno prevodeći – a od njega je često zavisilo da li će optuženi biti maltretiran. Njegovo postupanje otkrio je jedan od zarobljenika koji je poznao njemački jezik. Našao je način da upozori drugove na slobodi o ovome. Cipra je istog trenutka postao meta najnovije akcije Sabahe Čolaković.

Dok je njegova sestra kovala plan o likvidaciji ustaškog prevodioca, Rifet je, ako je vjerovati legendi koja se godinama kasnije ispredala po Tetovu, u zatvoru pokazao jednaku dovrtljivost. Odlučio je „udovoljiti“ njemačkim oficirima koji su tražili spisak a zauzvrat nudili slobodu. Rifet im je dao imena ustaša, ustaških agenata, kolaboranata, građana koji su bili „proustaški raspoloženi“, a neupućeni njemački oficiri koji nisu ordinirali u Zenici, nego u Sarajevu, odmah su naredili hapšenje svih imenovanih.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

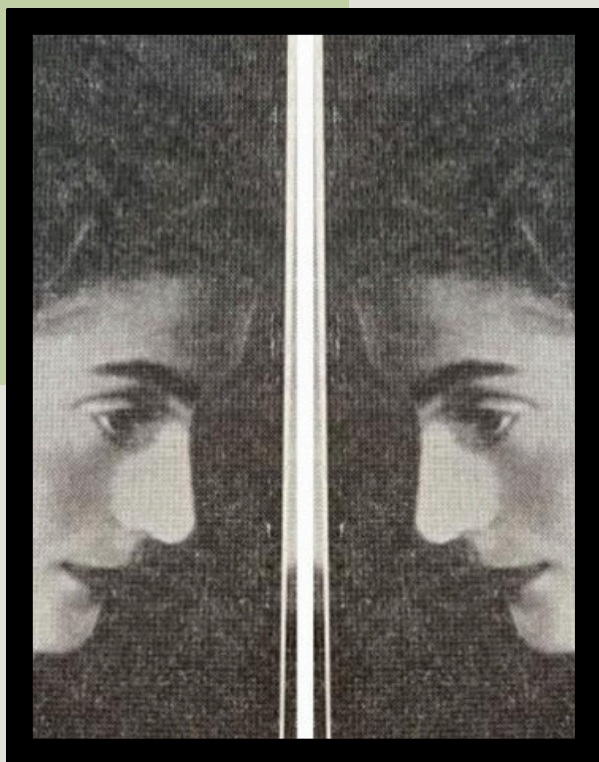
Ovo je izazvalo ozbiljnu konfuziju, čak i konflikt sa lokalnim ustaškim vlastima. Pričalo se da je tada u kaznionu dovedeno i nekoliko osvjedočenih ustaša. Tek nakon niza telefonskih poziva u Sarajevo i Travnik Rifetov čvor se razmrsio.

On i njegovi saradnici strijeljani su sutradan. Jedan od zatvorenika kojem je naloženo da iskopa jame za strijeljanje ostavio je sljedeće svjedočenje:

„Dali su nam lopate i krampove i naredili da kopamo (...) Bila je vrlo jaka zima i dubok snijeg pa je kopanje sporo išlo. Zemlja je bila tvrda i smrznuta a ruke su nam se mrzle. Zbog toga su nas stražari požurivali i udarali kundacima“. Sljedećeg jutra su kroz prozor gledali pogubljenje. Tek tada su shvatili smisao svojih postupaka.

Kako bi sprovela svoj dosad najodvažniji plan, Sabaha je našla način da kontaktira zatvorenike Omera Porobića i Dževada Glamočanina. Njih su dvojica su 1942. godine uhapšeni kao pripadnici NOP-a i izvedeni pred prijeki ustaški sud. U zeničkoj kaznionici im je određeno da služe dugogodišnju robiju, ali su uspjeli pobjeći u novembru 1942. i stupiti u zenički četnički odred, što su, po pisanju Ćamila Kazazovića, „shvatili kao mogućnost da ostanu živi i u pogodnoj prilici pređu u partizane“, što u ljeto iste godine i učinili. Omer i Dževad su prihvatili Sabahin plan da se zloglasni Cipra likvidira. Sabaha je bila odlično upoznata s njegovim kretanjem – znala je da kao prevodilac učestvuje u pregovorima sa četnicima, čak i u koju kafanu svraća na rakiju i mezu. Nije prošlo dugo i nabujala Bosna izbacila je tijelo Ota Cipre. U izvještaju ustaškog stižernika iz Travnika navodi se da je „zaklan i sasječen, te zatim bačen u rijeku Bosnu Oto Cipra, činovnik kaznionice Zenica“.

I Omer i Dževad su kasnije poginuli u borbama.

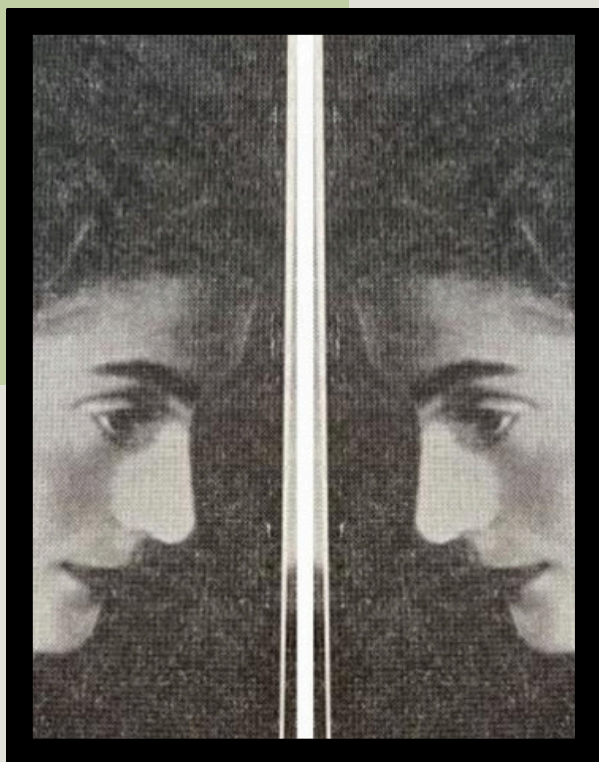
Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Nakon ove posljednje akcije, Sabaha ulazi u potpunu ilegalu. Tada je njena boljka već uzela maha i preporučeno joj je mirovanje. U Bilimišću je provela dva mjeseca, a potom se vratila kući i krila u zemunici koju je iskopao njen otac Mustafa Čolaković. Mustafa „više nije imao povjerenja u druge ljude. Doveo je Sabahu kući, iskopao rov u kuhinji i pokrio ga kredencem“, piše Selvedin Avdić.

Iz dostupnih izvora može se zaključiti da je pod zemljom provela bar nekoliko mjeseci, jer je poznato da je u ljeto 1943. je pod zarom napustila Zenicu, i to samo zahvaljujući željezničarima koji su bili prijateljski raspoloženi prema NOP-u. Prešla je na slobodan teritorij između Bugojna i Gornjeg Vakufa pod kontrolom Visočko-zeničkog partizanskog odreda. Odmah dobila nova zaduženja u mjesnoj komandi Gornji Vakuf, gdje je radila sa aktivisticama Antifašističkog fronta žena i na drugim zadacima.

Iz perspektive ustaških i njemačkih službi, moralo se činiti da je Sabaha u isto vrijeme i svugdje i nigdje. Sveprisutna a nevidljiva. Dugo nakon njenog bijega iz Zenice su je organi vlasti tražili. U septembru 1943. se u Željezari pojavio „partizanski kurir“, prikriveni ustaški agent koji je pokušavao saznati nešto o ilegalnom radu. Zeničani pamte da se posebno interesirao za Sabahu Čolaković. Nakon oslobođenja, okružni komitet KPJ za Sarajevo rasporedio je Sabahu na rad u Sreskom komitetu Visoko, konkretno, bila je angažirana na terenu Breze, gdje je radila sa ženama u okviru AFŽ-a. Znajući koliko je napora ulagala u svoj ilegalni rad, možemo, bez puno naprezanja mašte, zamisliti s kolikim se entuzijazmom upustila u organizovanje obnove zemlje.

Iz dragocjene dokumentacije AFŽ-a vidimo da je bila zadužena za sve organizacijske aspekte ženskog aktivizma. Dok je još bila u Visokom, podnijela je jedan izvještaj Glavnom odboru AFŽ-a iz kojeg je jasno vidljiva njena agilnost, ali i kritički duh. „Bilo je mnogo žena koje kak nijesu znale šta znači riječ antifašizam“, izvještava ona, zorno svjedočeći o tome kakvo je stanje vladalo među ženama na kraju rata. U drugom izvještaju, Sabaha demonstrira pronicljivost i otvorenost za kritiku; naglašava da „aktivistkinja ima više seljanki nego intelektualke“, ali i otvoreno kritikuje „žene razbijače“, one koje opstruiraju njihove napore.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

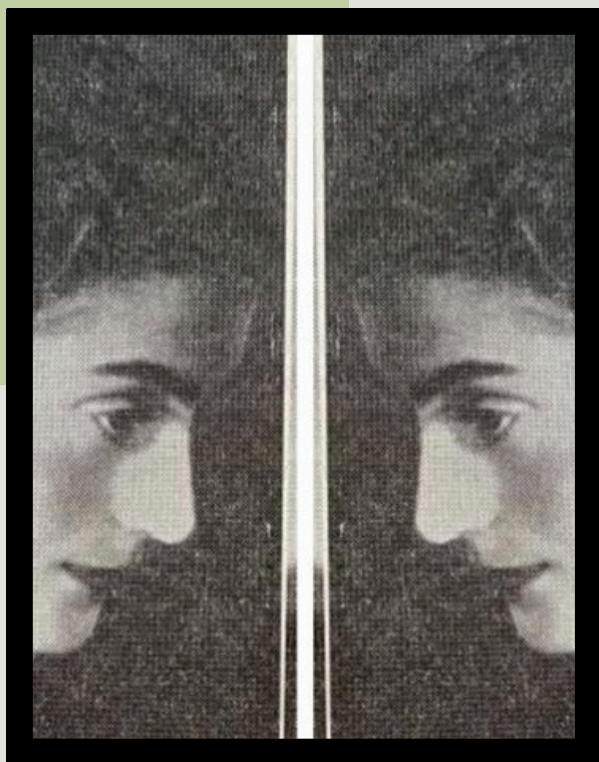
“Rade organizovano, naročito na produbljivanju vjerske i nacionalne mržnje”, kaže uz žaoku ironije. Posebno je kivna na one koji sabotiraju trud da se ostvari pomirenje među “muslimankama i Hrvaticama”, upozorava da se “posebne konferencije” moraju održavati pažljivo, “da se ne podmetne parola ‘govorite nam o bratstvu i jedinstvu, a sami pravite razlike’”.

Na istom sastanku, jedna od drugarica nakon iscrpnog Sabahinog izvještaja zaključuje: “Visočka organizacija dala je do danas najbolje rezultate rada, tako da iskustvo i inicijativa ove organizacije može da posluži za ugled i da se prenese na ostale srezove.” Sabaha je bila i delegatkinja BiH za Prvi kongres antifašistkinja Jugoslavije. Inteligentna, agilna, visprena. Nema sumnje da joj se smiješila svijetla budućnost.

Nažalost, u slobodnoj zemlji koju je sanjala i za koju se toliko borila živjela je svega dvije godine. Teška bolest pluća s kojom se borila godinama odnijela je pobjedu nad njenom nepokolebljivom voljom, mladošću i elanom. Umrla je u Brezi 1947., u 28. godini života. Tu je i sahranjena.

Revolucionarka pod zarom

Malo šta je simbolično za ulogu žena u NOB-u i ilegalnom radu kao što je pokrivena žena koja pod valom nosi komunističke agitacijske letke, tajne poruke, lijekove za borce ili čak oružje. Zar, vala, burka odnosno neprozirni veo koji su muslimanke kao dio tradicionalne nošnje na ovim prostima nosile sve do kraja Drugog svjetskog rata, neke od njih i poslije, važan je simbol emancipacije bosanskohercegovačke žene: ono što je omogućavalo ilegalni rad, za aktivistice je nakon rata simbolizirao retrogradna shvatanja položaja žene u društvu, te su se organizirale masovne akcije skidanja zara na sastancima najveće ženske organizacije Jugoslavije, AFŽ-a. Riječima partizanke Zage Umičević Male: „Ispod burke i vela, simbola stoljetne opresije žena, izvršavale smo zadatke Partije s ciljem potpunog oslobođenja čovječanstva”

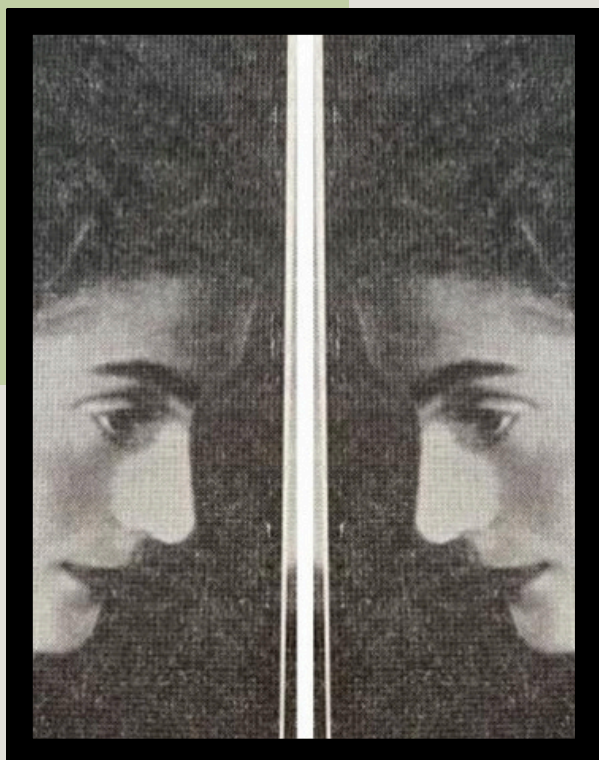

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Mnogi su historičari isticali ulogu žena u periodu okupacije kao ključnu upravo zato što su ustaške okupatorske vlasti potcjenjivale ovdašnja društva kao konzervativna kada je u pitanju položaj žene, te su se stoga one mogle da urade mnogo na organizaciji, agitaciji, povezivanju jer su se mogle slobodno kretati po gradovima.

„Zašto Sabaha zapravo postaje faktički lider ilegalnog pokreta u Zenici? Zato što je žena. Ženama je ipak bilo malo lakše hodati kroz grad, jer tajne službe nisu baš smatrale da žene imaju taj kapacitet da nešto urade. I dok su njeni saborci, koji su bili uglavnom muškarci, u gradu zapravo morali biti u dubokoj ilegali, s ograničenim kretanjem jer faktički nisu ništa mogli, njoj je sam taj rodni identitet u tom trenutku bio prednost. Po informacijama koje imamo, ona je koristila zar, kako bi hodala po gradu i prenosila informacije i sve ono što je zapravo bilo potrebno za oživljavanje ilegalnog pokreta u Zenici.”

Historija učešća žena u radničkom i partizanskom pokretu kompleksna je tapiserija koja otkriva vjekovni patrijarhalni ustroj i njegov, bar trenutačni, pad u toku antifašističkih borbi i poslijeratne obnove. Učešće žena u borbi i ilegalnom radu se podsticalo i hrabrilo, a one su pokazale da je bez njih borba bila nezamisliva, a pobjeda možda i nedostižna. O važnosti uloge partizanke u kulturnom pamćenju Jugoslavije ispisane su mnoge knjige, no ipak se to pitanje u akademskom polju tek počelo otvarati. Sabaha Čolaković, međutim, ne odgovara sasvim tom idealu - najviše zbog toga što nije bila nikad proglašena narodnom heroinom, titulom koja je bila rezervisana za borce, komandante i političke radnike koji su se naročito isticali junaštvom i požrtvovanošću u NOB-u. Titula se u pravilu dodjeljivala posthumno, što je Sabahu “diskvalifikovalo”, budući da nije poginula u direktnoj borbi nego od, birokratski rečeno, “prirodnih uzroka”. Priznanje koje joj je društvena zajednica odala bilo je sasvim minorno - dječiji vrtić u Brezi, gradu gdje je umrla, ponio je njeno ime, a stariji građani Breze pamte da je njen grob sa minimalističkim spomenikom bio u neposrednoj blizini.

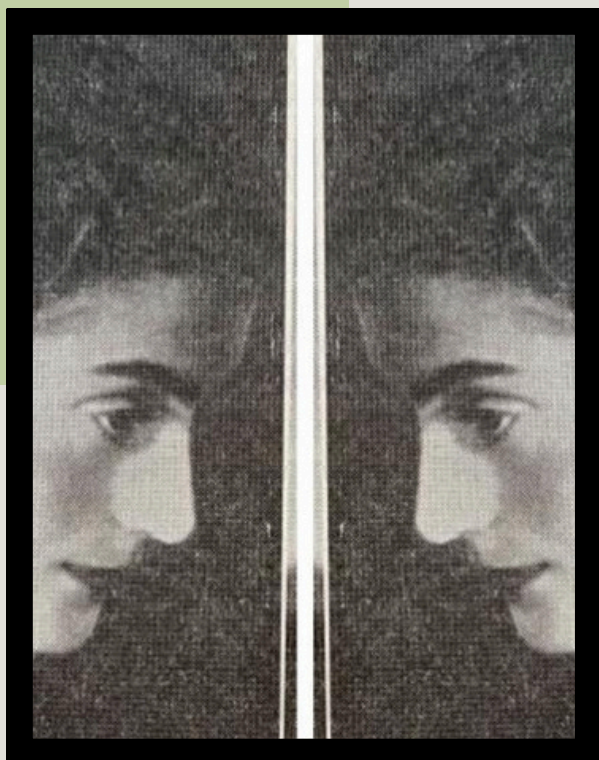

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Sjećanje na neokrunjenu heroinu potom blijedi, da bi ga donekle revitalizirao zenički historičar Ćamil Kazazović osamdesetih godina prošlog stoljeća, dok u posljednje vrijeme Sabaha živi u kulturnom pamćenju ponajviše zahvaljujući naporima umjetnika kao što su Selvedin Avdić, pisac knjige “Moja fabrika” gdje je jedno poglavlje posvećeno priči o Sabahi, Rifetu i Otu, te pozorišna režiserka Selma Spahić, koja je u svojoj teatarskoj adaptaciji iste knjige posebnu pažnju poklonila upravo Sabahi.

Ova revitalizacija sjećanja na neuhvatljivu ilegalku dolazi nakon decenija pažljivog brisanja skoro svakog traga jugoslovenskog naslijeđa iz javnog prostora bosanskohercegovačkih gradova. Sjećanje na heroje, a naročito heroine poput Sabahe sasvim je nepoželjno u društvima koja žele biti etnički čista, pa i svoju historiju temelje radije u srednjem vijeku ili neposrednoj prošlosti.

To je najbolje vidljivo u nazivima institucija i ulica koja se u BiH neobično često daju po istaknutim ličnostima. Nigdje kao u imenovanju prostora nije jasna smjena režima i revizionistički odnos prema prošlosti koji ima mnogo zajedničkog sa animalnim označavanjem teritorije.

Sabaha Čolaković: Neuhvatljiva ilegalka

Ženskih imena tu ionako nema mnogo, a ako su pripadale nepoželjnom jugoslovenskom naslijeđu, gotovo u pravilu su nestajala. U Zenici su tako škole koje su nosile imena po partizankama i SKOJ-evkama preimenovane u skladu s novim "vrijednostima". Nekadašnja škola Sestara Ditrih, mladih djevojaka koje su bile aktivne u ilegalnom pokretu, a ubijene su u logoru Jasenovac, danas nosi ime Miroslava Krleže; sestrama je ostala mala i neugledna ulica, a spomenik je sklonjen na drugu lokaciju. Medicinska škola "Desanka Todić" koja je također nosila ime jedne partizanke, danas se zove prosto - Medicinska škola. Sve je ovo dio istog trenda koji nije zaobišao ni javni spomen Sabahe Čolaković. Vrtić u Brezi danas se zove "Umihana Čuvidina", što nam poručuje kakav je ženski ideal poslijeratne Bosne i Hercegovine: ne borbena i emancipovana partizanka, nego pjesnikinja iz osmanskog perioda, mnogo više "po mjeri" nacionalističkoj kulturi pamćenja, kojoj je sačuvana jedna jedina pjesma i čija su djela uglavnom ostala nepotpisana. To naravno ne znači da ne zaslužuje da se pamti, ali govori više od hiljadu riječi o prioritetima savremenih elita.

Ostaje neodgovoreno pitanje - zašto ne bi naši gradovi pamtili i Sabahu i Umihanu?

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

*Cestama jutros vijore radosti / poklika
pune. Ko val kada krene /
klikću, prolaze ponosno i moćno / u bolji
život, naše nove žene!*

Vera Obrenović Delibašić, „Prolaze žene“

”

Priča Vere Obrenović Delibašić priča je o otpornosti, preživljavanju i razočarenju, ne uvijek u jednakim omjerima, ne nužno tim redoslijedom. Ovome nizu mogli bismo dodati i zaborav, koji je rezultat marginalizacije za života i zanemarivanja sjećanja na nju nakon smrti.

Ova jugoslovenska spisateljica, muzičarka, prevoditeljica arhivistica i predavačica – jednom sintagmom, kulturna radnica – zadužila je Sarajevo na nekoliko načina, a ono joj se malo čime odužilo. Štaviše, sjećanje na nju sasvim je zapreteno kompleksnim historijskim i društvenim mijenama tokom i nakon njenog života. Moglo bi se reći da je dvostruko izbrisana – jednom za života, drugi put nakon smrti. Njeno djelo i njen život danas predstavljaju onu lakunu u književnoj i kulturnoj povijesti jednog grada koja poprima oblik političkih ruptura i kulturalnih lomova koji gutaju, nesumnjivo, prvo živote žena. Rekavši to, treba dodati i da životne i stvaralačke sudbine poput njene nisu uklopive u savremene bosanskohercegovačke kulturne narative koji oblikuju makaze nacionalizma. Stoga njen primjer i nije samo odličan pokazatelj šta se – i kako – gubi u nacionalističkom čišćenju književnog kanona, nego kako i naša savremena kulturna historija biva siromašnijom jer odbacujemo znanja koja nisu po mjeri sadašnjosti, koja ne odgovaraju savremenim ideološkim ciljevima.

Možda je dobro da, zbog svega navednog, umjesto datumima i činjenicama, krenemo od postignuća. Koga smo to zaboravili? Prvu bosanskohercegovačku romansijerku. Prije Vere Obrenović Delibašić nije zabilježeno da je ijedna spisateljica objavila roman. Već samo to bilo bi dovoljno, u društvima koja drže do svoje povijesti, da ostane upisana u kanon, jer pionirski napor nose historijsku vrijednost ponekad i bez obzira na vrijednost samog djela. A vrijednost djela svakako zaslužuje barem pamćenje.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Dalje, Vera Obrenović Delibašić bila je književnica Revolucije. Ako je išta odredilo njeno djelo, onda je to narodnooslobodilačka borba. Vjerovatno bi netačno reći da je ona cijeli život pisala jednu knjigu. Ali ako je ta knjiga Kroz ničiju zemlju, objavljena 1948. godine, i kojoj se vratila u skraćenoj verziji (Višnja iz Ničije zemlje) 1971. godine, onda možda nije pretjerano reći da ju je temaski potpuno odredila.

Konačno, VOD se bavila ženskim likovima u revoluciji (i nakon nje). U tome nije bila jedina, a zasigurno ne ni najoriginalnija. Ali je bila među prvima, među najrevnostnijima u svom nastojanju da osvijetli živote žena u jendom od najturbulentnijih historijskih trenutaka Jugoslavije. Ona ispisuje u liku Olge Petrović trajektoriju od zbunjene građanske djevojke, uhvaćene u vrtlog historije, do samouvjerene revolucionarke, kakvu je, vjerujemo, i sama prošla. Ispisuje za nju drugačiju sudbinu nego što je prije viđena u jugoslovenskim književnostima – sudbinu izvan tradicionalnog braka, seksualno oslobođene žene u tridesetim godinama koja roman završava obraćanjem na zasjedanju Antifašističkog fronta žena. Danas možemo da se i podsmjehnemo njenoj naivnosti, ali ne možemo umanjiti značaj takve emancipatorne vizije ženskog života. Međutim, neće samo emancipovana revolucionarka biti fokus njenog pripovijedanja – ona će se zanimati za iskustva žena koje su iz drugih pozicija proživljavale ta traumatična vremena – bilo kao majke ili ljubavnice, čak ponekad i s one strane „pravovjerne“ ideologije.

Ponudimo, stoga, ovdje jedan kratki pregled njenog životnog puta kroz njene knjige. Sudbina Vere Obrenović-Delibašić primjer je neraskidive povezanosti literature i života: svaka njena životna faza može se iščitati iz književnosti koju je pisala – ne mislim ovdje nužno na biografski pristup koji je u mnogome prevaziđen, nego radije na međuigru lične (hi)storije sa književnim temama i literarnim životom u kojem je učestvovala, jer ova je spisateljica i angažirana intelektualka uvijek polazila od toga da književnost treba služiti životu, a ne obratno.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Vera Obrenović rođena je 1906. godine u Livnu u učiteljskoj porodici. Velika porodica – sedam sestara i jedan brat – i česte selidbe, tipično za učiteljsku profesiju tih godina. Livno u najranijem djetinjstvu, potom Bosanski Šamac, Kostajnica i napokon Sarajevo, koje joj je obilježilo mladost, česte promjene mjesta stanovanja kao da najavljuju slična lutanja i u budućem životu.

No život Obrenovićevih nisu teškim činile samo selidbe i brojnost obitelji, koja je u ono vrijeme bila daleko tipičnija nego danas. Ne, Vera Obrenović je odrastala i formirala se kao ličnost u posve specifičnom historijskom periodu mijena i turbulencija koje su potresale Balkan i Bosnu koliko i cijeli svijet. Treba imati u vidu da je Vera rođena par godine prije Aneksijske krize, a da je u vrijeme Prvog svjetskog rata bila djevojčica; veliki povijesni lomovi pratili su njen život od početka do kraja.

Nemamo mnogo svjedočanstava o tome kakva je Vera bila kao djevojčica. Autorici ovih redova nije poznato da li je bila maženo i paženo mlađe djetete ili starije, koje bi u ona vremena gotovo u pravilu preuzimalo i odgovornosti odraslih, ili pak ono „srednje“, prepušteno vlastitoj probitačnosti i snalažljivosti. Pitanje je i koliko naša savremena shvatanja porodice zapravo oblikuju naše poimanje, jer historijski zanimljiva vremena rijetko kad produkuju tipične porodične strukture. Treba biti, pak, uvjeren da su vremena bila teška i da su bosanskohercegovačke učiteljske porodice ipak uglavnom živjele u siromaštvu. No ono što je jasno jeste da je od najranijih dana odrasla u porodici progresivnih shvatanja, koja je – uprkos siromaštvu i neukorijenjenosti – kod svoje djece razvijala ljubav prema učenju, obrazovanju, umjetnosti. Njen je otac Pavle Obrenović njegovao je antifašistička i jugoslovenska shvatanja. Pavle je također bio i učitelj je Gavrila Principa, čiji je atentat na Franza Ferdinanda bio, po mišljenju većine historičara, povod za početak Prvog svjetskog rata. Ova je činjenica porodici u vrijeme austrougorskog progona srpskog i pravoslavnog stanovništva donijela mnogo nedaća: Pavle i njegova supruga, Verina majka, često su bili ispitivani i povrgavani saslušanjima. Umro je dok je Vera još bila mlada i ostavio brojnu obitelj u velikim finansijskim poteškoćama. Porodica je na sudu izgubila pravo na očev dio nasljedstva, što je Verinu majku, također učiteljicu, prisiljavalo da uz ionako loše plaćen predavački posao prihvati i čišćenja kuća i poslovnih prostora. Ne znamo mnogo, ali zasigurno znamo da to nije bilo bezbrižno djetinjstvo. Poznavaoi prilika kažu i da Verina porodica nije mogla sebi priuštiti više od dva obroka dnevno.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Po dolasku u Sarajevo, Vera završava Višu učiteljsku i osmogodišnju muzičku školu. Veru srednjoškolku i mladu djevojku možemo zamisliti kao tipičnu predstavnicu tzv. napredne međunarodne jugoslovenske komunističke omladine. Ideje marksizma i socijalizma, pa i ranog feminizma počinju cirkulirati i među jugoslovenskom omladinom, baš kao i među mladima u Evropi.

Permanentno siromaštvo napravilo je od nje odgovornu mladu ženu koja je zarađivala i pomagala brojnu porodicu dajući školske instrukcije i privatne časove violine. Inspirira se idejama socijalne pravne i jednakopravnosti, otkriva i njeguje ljubav prema književnosti. Ne vidim ju kao sanjarku sa glavom u oblacima, nego kao mladu i odlučnu ženu koja grabi odlučno na svom putu, koja umjetnost vidi kao svoju misiju – i neumitnu sudbinu. Vidim ju kako, recimo, nosi svoje rukopise na poštu da ih pošalje eminentnim književnim časopisima nakon što ih je noćima pažljivo prepisivala i popravljala. Možda ovdje baš najviše liči na svoje rane pjesme – sanjarske, ali ukorijenjene u bolima i patnjama ljudi ove zemlje, u njihovim čežnjama i strahovima.

Dvadeset jedna joj je godina, ljubav prema muzici i prema književnosti ispreplitale su se sa žarom za boljim životom i pravednijim svijetom. Uskoro izlazi i njena prva zbirka pjesama, *Nemiri mladosti*, 1927. godine. Iste godine dobija prvi angažman u Sarajevskoj filharmoniji kao prva violina i udaje se pisca i profesora francuske književnosti Mihajla Delibašića. Za godinu dana već ima dječe u naručju – sina Predraga. Nekoliko godina kasnije završava muzičku školu i dobija posao u Višoj učiteljskoj školi, kao nastavnica muzičke kulture i umjetnosti. Život, čini se, postaje bolji. Mlada je nada bosanskohercegovačke lirike; njenu će zbirku „*Nemiri mladosti*“ kritičar Borivoj Jevtić opisati kao knjigu koju je pisalo „vruće srce i ustreptala ruka“, dok će autorku označiti kao „najoriginalniju među pesnicima koji pišu, u ovaj trenutak, u Bosni“, koja „nije bez iskrenosti ni onda kada luta“ i koja „ume da nađe za svoje unutrašnje raspoloženje i sopstveni akcenat“. Kod Rizvića nalazimo i sljedeći navod iz kritike ondašnjeg vjerovatno najcjenjenijeg pisca, Hamze Hume, za kojeg je svaka njena pjesma „žedna... života i bolna i zbog hitre prolaznosti njegove“, te kako nam žena izgleda „najbliskija i najprirodnija kad peva o ljubavi“. „Kod nje volimo laganu i bolećivu osetljivost, preko koje bi mi muškarci surovo prešli i zbog toga se osetili ponosnijim i snažnijim“, piše Humo.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Sasvim je jasno da su onovremeni kritičari za mladu pjesnikinju imali rodno uslovljenu "modlu", da su je u startu čitali, neki i otpisivali, kao "žensku", što u ono vrijeme nije baš bio kompliment.

Bilo kako bilo, za Veru će skoro uslijediti i afirmacija – najprije, članstvo u eminentnom sarajevskom udruženju niževnika i književnica – Grupi sarajevskih književnika, vjerovatno jednom od prvih organiziranom književničkom udruženju u Bosni i Hercegovini. Tu će biti, osim nje, samo još jedna žena - Milica Miron. Objavljuje drugu zbirku pjesama, jednostavnog naslova Pesme (1930). Piše na ekavici, u maniri tadašnjih naprednih pisaca, koji su samovoljno mijenjali matičnu ijekavicu za ekavicu, ili ćirilicu za latinicu, u težnji da stvore zajednički jugoslovenski kulturni prostor.

Njena posvećenost emancipaciji, naročito emancipaciji ženskog subjekta kroz revoluciju jeste povezana s njenim ličnim iskustvom, ali na donekle neočekivan način. Vera Obrenović-Delibašić nije bila rođena na selu i nije se suočavala sa tradicioalnim ogadama ženskoga života kao što je to morala činiti jedna seljanka. Njeno porijeklo nije ni u klasičnom smislu bilo „proletersko“ – dolazeći iz učiteljske pozicije ipak je nosilo određen status. Ono što se nije priznavalo jeste činjenica da je učiteljski život bio skroman, možda nije bio potpuno bijedan kao proleterski, ali svakako nije imao mnogo toga „građanskog“ u sebi. „Upravo zbog toga što nije dolazila iz krajnje bijede, što nije bila "klasični revolucionarni profil", često je bila ismijavana i marginalizirana, čak i unutar partizanskog i komunističkog kruga.“ Njeni su dani unutar Sarajevske grupe književnika i ostalih kulturnih krugova tog vremena sigurno morali biti obilježeni ličnim trvenjima i borbama. Osvještavanje vlastite privilegiranosti u kontekstu gdje je većina stanovništva neobrazovana, i time, ali i usljed drugih dubokih razloga deprivilegirana, uz uvijek mukotrпно traženje vlastitog autorskog glasa, sigurno je za nju bio težak proces.

Iz ovog vremena datira i jedna interesantna književna kritika koju navodi prof. dr. Mevlida Đuvčić. Kikić, pisac ljevice i angažirani intelektualac, za njenu poeziju piše da je „ženstvena, nesocijalna, bez viših pretenzija i kvaliteta“, što, po mišljenju Đuvčić, potvrđuje da ženski poetski senzibilitet nije mogao glasno odjeknuti u kontekstu međuratne kulture, zabavljene pitanjima Roda i Nacije.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

No u život Vere Obrenović Delibašić ponovo se umiješala Povijest. Monarhističke vlasti Kraljevine SHS nisu opraštale komunističke stavove i Obrenović je već 1932. godine, nakon tek godinu dana rada, dobila otkaz u Višoj učiteljskoj školi. Od 1930. godine pripada, kako sama piše u biografskoj bilješci, „narodnom radničkom pokretu, a od 1932. godine radila ilegalno pod rukovodstvom KPJ“.

Imajući u vidu okapanja sa vlašću njenog oca, ali i muža, koji je prije ženidbe bio uhapšen 1921. godine, nakon zabrane djelovanja Komunističke partije Jugoslavije (1920.) robijao u zatvorima Glavnjača i Stara tvrđava sa još nekoliko drugova komunista, jasno je da je Verina sudbina i ne može da se misli izvan političke subverzivnosti. O njenim stavovima možemo najjasnije suditi uglavnom samo na osnovu njenih pjesama, u kojima se javljaju prvi proplamsaji socijalnog bunta, empatije prema potlačenima, saživljavanja sa patnicima.

Vera nastavlja pisati i objavljivati, uglavnom pjesme, povremeno esejistiku, u gotovo svim važnijim književnim publikacijama između dva svjetska rata, paralelno radeći u privatnom Željezničkom internatu na Ilidži. Treća zbirka pjesama izlazi joj 1940. godine u izdanju sarajevskog SPKD Prosvjeta. No normalan životni tok (ponovo!) biva prekinut kapitulacijom Jugoslavije pred silama Osovine. Mihailo odlazi pred progonima u Bijeljinu, gdje mu je ponuđena služba u gimnaziji, Vera se sa dvanaestogodišnjim sinom Predragom sklanja u selo Batkovica kod Višegrada, „kod naprednih seljaka“. Svaki su se dan morali javljati ustaškoj žandarmeriji. No Vera nije gubila vrijeme. Osjetila je bujanje narodnog bunta; ono što su joj nekad navješćivale knjige, teorija i literatura, pa i strastvene ljevičarske rasprave njenih kolega, sada se obistinjavalo. Aktivno se uključila u pripremu narodnog ustanka protiv okupatora, prikupljajući oružje, pripremajući se za borbu, organizirajući lokalnu omladinu, dijeleći ideje, što nije bilo jednostavno u kraju koji je više naginjao četničkim i nacionalističkim idejama nego komunističkim. Valjalo je objasniti zašto je važno priključiti se partizanima i zamišljati šta poslije pobjede – kakva je to država koju želimo graditi? Možda se može reći da tek ovdje Vera stasava u istinski angažiranu intelektualku, na terenu, ne među knjigama i klupama, nego u direktnom kontaktu s narodom.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Razmišljam o Veri koja bježi prilikom sprovođenja u logor i prebacuje se sama, nakon što je sina povjerila jednom željezničkom radniku, preko Drine na područje koje kontroliraju partizani. Koliko li je trpnje i odricanja, a koliko odlučnosti i vjere u pobjedu bilo potrebno da se preživi taj beznadni ratni period?

Na slobodnoj teritoriji će joj se pridružiti sin i muž, a u Užicu će postati i članica Umjetničkog partizanskog odreda „Dimitrije Tucović“. Tokom rata se aktivno uključuje u borbu na kulturnom frontu, uređujući glasilo crnogorskog Antifašističkog fronta žena (AFŽ) Naša žena.

Svjedočanstvo njenog revolucionarnog optimizma je knjiga koja nastaje u ovom periodu, a koja će ostati njen trajni i najvažniji biljeg u historiji bosanskohercegovačke književnosti. To je roman „Kroz Ničiju zemlju“, objavljen nakon oslobođenja u dva nastavka (1948. i 1950. godine), tematski posvećen upravo ničijoj zemlji, tromeđi Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore gdje je provela veliki dio rata. Vjerovatno nećemo pogriješiti ako kažemo da je to i roman njenoga života – ne toliko u autobiografskom smislu, iako su i ti elementi vjerovatno prisutni i snažni – nego u pogledu toga da je ona doista kroz ovu književnu opsesiju založila svoj kreativni život za jugoslovenske i antifašističke ideale. Da je ovu knjigu vidjela kao svoje najvažnije djelo vjerovatno potvrđuje i činjenica da će joj se vratiti i objaviti je u skraćenom vidu 1971. godine, pod naslovom „Višnja iz Ničije zemlje“, ovaj put se fokusirajući na drugu važnu junakinju priče.

Roman Kroz ničiju zemlju vjerovatno nije štivo po ukusu savremenog čitaoca. Pisan u hroničarskoj maniri, epskoga je zahvata, savremenom bi – a moguće i onovremenom – čitatelju mogao izgledati suviše detaljan i razvučen u svojoj težnji da ponudi što vjerniju sliku društvenih zbivanja, a djelomično i psiholoških trvenja svojih likova. Stilski ga najpreciznije možemo odrediti kao socrealizam, što je bio prilično krut i žanrovski vrlo strogo određen književni izričaj koji književnost temelji na angažiranosti, na prilagodbu estetike političkoj i društvenoj stvarnosti, odnosno socijalno-pedagoškoj funkciji književnosti kroz koju se trebaju utisnuti socijalistički ideali u čitateljstvo, a u najrigoroznijim poimanjima – na služenje vladajućoj ideologiji.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Međutim, ono što ga čini (bar) književnohistorijski vrijednim svakako je to što Vera kompletan narativ ispisuje iz ženske perspektive, što je bio raritet u kompletnoj jugoslovenskoj književnoj produkciji koja obrađuje narodnooslobodilačku borbu, empancipacijske procese i revolucionarni preobražaj Jugoslavije.

Polazeći od zbunjene i stidljive „buržujke“ Olge, pijanistkinje koja se udaje za starijeg muškarca i po svemu što čini nastoji ispuniti društvena očekivanja, Vera ispisuje trajektoriju njenog života kroz golgotu Drugog svjetskog rata i njenu transformaciju u revolucionarku, da bi je na kraju romana vratila u oslobođeno Sarajevo, gdje se vraća na antifašistički miting kao potpuno oslobođena, da posudim naziv jednog ondašnjeg časopisa, kao nova žena. Savremeni zapisi svjedoče da je roman bio izuzetno čitan, a ima naznaka i da je tiraž bio rasprodan. Riječ je bila, doista, o kulturnom događaju tog vremena.

Poput svoje junakinje, Vera se nakon oslobođenja Jugoslavije vraća u Sarajevo i otpočinje novi život sa porodicom u stanu na adresi Obala Kulina bana 9, u centru Sarajeva. Njene ratne zasluge čine ju utjecajnom društvenom i kulturnom radnicom u novoj državi. Vidna je njena uloga u izgradnji institucionalnih kapaciteta društva u kulturi i glede prava žena: postaje članica Sekretarijata Glavnog odbora AFŽ-a za BiH, Plenuma AFŽ-ova centralnog odbora za Jugoslaviju, Biroa za štampu BiH i suosnivačica Udruženja književnika BiH 1945. godine. Uključena je u obrazovanje odraslih, potom dobija svoj dugogodišnji posao urednice – mjesto glavne urednice AFŽ-ovog časopisa Nova žena, potom poziciju glavne i odgovorne urednice ilustriranoga časopisa Vidik u izdanju organa Izvršnog fronta BiH.

Vera kao spisateljica je u vrijeme obnove i izgradnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije izuzetno plodna. Knjige koje objavljuje u ovoj životnoj fazi su raznolike, ali opet se jedna posebno ističe. Pjesme izlaze 1946. godine, zbirke pjesama za djecu Po njivama pabirčimo i Sa rodne grude 1952. godine, a čak se okušava i u formama drame i scenarija, iako bez većeg uspjeha. Međutim, ipak će zbirka pripovjedaka Zore nad mahalama (1955) definitivno definisati ovaj njen životni period.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Ove priče su o ženama, iz ženske perspektive, a pristupaju netom završenom ratu na način...*par rečenica o zbirci* no da bismo razumjeli zašto baš ova knjiga obilježava njene četrdesete godine, treba se vratiti na historijski turbulentan period za Jugoslaviju, koji se jednako dramatično reflektirao i na Verin život.

Period poslijeratne obnove za Veru je posebno bio težak zbog zdravstvenih problema s kojima se suočavala, zapravo posljedicama ratnih iskušenja i tegobnih uslova usljed čega se razboljela prvo od stomačnog tifusa, potom i viroznog recidiva upale moždane opne i vidnoga polja oba oka, zbog čega je nekoliko godina bila gotovo slijepa. Ipak, nastavljala je raditi sve do invalidske penzije koju dobija 1950. godine u Sarajevu, a vid joj se postepeno vraća tek nakon nekoliko godina i niza kompleksnih hirurških intervencija. Uz slabo zdravlje koje joj otežava da se bavi svojim životnim pozivom i aktivno učestvuje u izgradnji društva koje je toliko sanjala, poseban će šok za Veru biti hapšenje njenog sina Predraga.

Desilo se to iste godine. Predrag je robijao najprije u zatvoru Glavnjača u Beogradu (u ironičnom obratu sudbine, u istom zatvoru gdje je nekih tridesetak godina ranije bio njegov otac), a potom je otpremljen u zloglasni logor Goli otok gdje su po kazni odlazili politički zatvorenici. Predrag je po vlastitom svjedočenju u knjizi Gotovo zaboravljena historija: sećanja na rane dane jugoslovenskog filma na Golom otoku završio zbog banalnog ličnog sukoba sa svojim profesorom na Filmskoj školi u Beogradu. Predragov denuncijator bio je profesor Vjekoslav Afrić, reditelj prvog poslijeratnog jugoslovenskog filma „Slavica“. Delibašić u knjizi iznosi da se Afrić požalio na nekoliko studenata koje je optužio „za podrivanje njegovog rukovodećeg autoriteta [...] pominjući imena svojih studenata u negativnom kontekstu [...] optužio je svoje studente, te da njihova 'krivica' ima i političku pozadinu.“ To je bilo sasvim dovoljno da dobije vrlo rigoroznu kaznu, rezerviranu za najopasnije, politički subverzivne elemente.

Predrag je, na izvjestan način, kao i članovi njegove porodice u prethodnim dekadama, žrtva dramatičnih historijskih mijena koje ponekad iniciraju nesrazmjerno autoritarne prakse vlasti.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Takva je bila i znamenita Rezolucija Informbiroa. Jugoslavija je u ovom periodu prolazila kroz korjenite političke promjene i glasovito Titovo „njet“ Staljinu, čime ova država osvaja vlastitu političku autonomiju i polaže temelje za razvoj samostalne vanjske politike, potom i ekonomskog razvoja, značila je da će se brojni Jugosloveni – čak i oni koji su se svesrdno borili za nju – naći pod povećalom režima, a njihova će se vjernost testirati najrigoroznijim mjerilima.

To je značilo i da nema onih koji su potpuno nevini, a takvim su policijske strukture ocijenile i sina književničkog para Obrenović-Delibašić. Njegova je golotočka epizoda trajala 18 mjeseci, tokom kojih su roditelji urgirali kod svih svojih kontakata, a vjerovatno je ključno bilo Verino poznanstvo sa Milovanom Đilasom. Nakon Predragovog povratka iz zatvora „intervencijom s 'najvišeg mjesta'“, porodica se promptno seli za Beograd. Predrag upisuje studij režije na Akademiji pozorišnih umjetnosti (današnji Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu), a porodica će stanovati u Francuskoj ulici u Beogradu, ponovo u centru grada, dok će njihov sarajevski stan dobiti direktor fabrike Jugopetrol. Predrag Delibašić u knjizi navodi kako ga je na slobodu „ispratio“ pomoćnik šefa državne bezbednosti Aleksandra Rankovića, Vojo Biljanović, riječima: „Ali znaj da još nije gotovo. I ti i tvoja majka.“ (ibid, 71).

Verin se život, dakle, „odmotava“ u svega u nekoliko mjeseci – penzionisanje, operacije, hapšenje i potom oslobađanja Predraga, onda hitra selidba u Beograd. Ne znamo kako je podnijela hapšenje i dugo čekanje, mjesece ispunjene borbom za sinovljevu slobodu. Ne znamo kako je „progutala“ razočarenja državom za koju se borila, niti kakve je posljedice takav jedan stres ostavio na Predragovog oca. Ne znamo ni je li voljela Beograd i novo okruženje, Francusku ulicu, šetnju do Hotela Moskva. No znamo, bar po Predragovom svjedočenju, da se u Sarajevo više nije vratila, ali da joj tu već 1955. godine izlazi zbirka pripovjedaka Zore nad mahalama, u kojoj možemo iščitati njene nove tematske opsesije, prije svega, majčinstvo.

Junakinje pripovjetki iz knjige Zore nad mahalama su, kako piše Mevlida Đuvić, „nositeljke iskustva unesrećenosti, dezorijentacije i gubitka“ što je nevidljivo na prvo čitanje; budući da su pripovjetke „čitljive“ na podlozi socrealističkog narativa, da se lako zavarati u razumijevanju pripovjedanog svijeta kao modela reprezentacije „poželjnih“ identiteta vremena.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Sjajan primjer koji naknadnom pameću možemo čitati kao literarno transponirano lično iskustvo majčinskog nemira jeste svakako naslovna pripovjetka u kojoj pratimo sarajevsku Jevrejku Donu Albahari, koja je karakterizacijski sva satkana od majčinskog treperenja za „zalutalom“ djecom. Djeca Sidik i Đusta su, naravno, partizanski ilegalci, dok je za muža Šabotaja implicirano da je ubijen u ustaškim progonima.

Dona se skriva kod susjede Beglerbegovičke, čiji je sin Tufik također ilegalac, u ambaru punom neosušenog sijena, a skončava u hororičnoj, gotovo fantazmagoričnoj sceni ustaškog pretresa, s imenom najmlađeg sina Haima na usnama. Ovo potresno svjedočanstvo o vremenu kada „ljudska glava posta jeftinija od kokošije“ nema sretan kraj, ukoliko isključimo preživljavanje dječaka koji se sakrio na obližnjoj njivi, i posve iskače iz žanrovske matrice prema kojoj revolucionarna književnost mora slaviti isključivo narativ pobjede. Đuvić piše i da je u priči Utopija doma koja se unosi u narativiziranu realnost posredstvom legende o porodičnoj sreći koja se strpljivo zida marljivim radom i pregalačkim odricanjem (...) desimbolizirana, u čemu je teško ne vidjeti odjek Verinih najintimnijih misli nakon rušenja porodičnog sklada koji je također počivao na (socijalističkim) idealima vrijednog rada i odricanja, a biva grubo prekinut političkim nasiljem. No treba imati u vidu da biografski pristup ima svoja ograničenja, te da Dona, kao ni Vera, uostalom, nikada ne dovodi antifašističke ideale u pitanje.

Uprkos evidentnom povlačenju iz javnog života, zlogukim riječima bezbjednjaka, te naknadnim intepretacijama književnih historičara/ki, Vera Obrenović-Delibašić i u narednim dekadama nastavlja biti aktivna sudionica društvene i kulturne izgradnje. Oporavlja se od bolesti, i dalje piše i objavljuje, okušava se u novim formama poput drame i scenarija, produbljuje interes za književnost za djecu, te pronalazi službu u Crnoj Gori, Istorijskom institutu na Cetinju, gdje je zaposlema kao arhivarka i istraživačica – skupljačica historiografske građe. Ovaj položaj donosi svojevrzni društveni prestiž (historičari bilježe da joj je dodijeljen vozač i osobna asistentica), a ostavlja i mogućnost da nastavi pisati, što potvrđuju knjige “Od kolijevke do Sutjeske” (1961), te “Višnja iz Ničije zemlje” (1971).

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Roman "Kroz Ničiju zemlju" ponovo je štampan u izdanju sarajevskog Oslobođenja 1987. godine, utvrđujući njen značaj za književnost NOB-a. Međutim, jasno je da njena literatura i angažman polagano tokom godina postaju sve manje vrednovani – književnost doživljava poetičku transformaciju i stare forme u kojima je ona bila toliko vješta više nisu relevantne.

Stoga je vrlo malo njenog pisanja i objavljeno, a ono što jeste, bazirano je na postojećem materijalu, te dokumentaristici koja ne izlazi iz režimsko-prigodničarskih okvira. Stoga je možda najbolji primjer njenog poznijeg rada (a moguće i života) upravo romansirana biografija Save Kovačevića Mizare, slavnog partizanskog komandanta, koja izlazi u Podgorici. Umjesto savremenom političkom i društvenom stvarnošću, o kojoj je sigurno imala štošta za reći, Vera bira da plovi slavnom prošlošću i da bilježi sve ono što je važno za buduće generacije.

Danas govorimo o njenom brisanju iz kanona književne povijesti, ali možda su riječi marginalizacija i zaborav ipak prikladnije. U knjizi Zabilježene nalazimo crticu o njoj koja navodi sljedeće: „Njena se zaostavština i angažman nakon okončanja ratnih sukoba doslovno briše iz svih zvaničnih pregleda historije jugoslavenske i bosanskohercegovačke književnosti, čime se, pored ostalog, željelo predstaviti i to da je revolucionarno angažovana književnost muški posao“. U istoj knjizi nalazimo i dirljiv zapis jugoslovenske spisateljice Svetlane Slapšak o njoj: „No dok su mnogi bivši predstavnici socijalističkog realizma uspješno preživeli, neki uspješno nudeći usluge odmah, neki posle dugih godina ćutanja i patnje i često sa novim teškoćama, Vera Obrenović-Delibašić nikad nije dobila drugu mogućnost.“ Neće se svako složiti sa ovom konstatacijom, npr. Zlatan Tunjić ističe da je Vera već za života bila kao književnica marginalizirana, što pripisuje spletu životnih okolnosti, dok zaborav koji obuhvata njeno ime nakon 1992. godine smatra sistemskim.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Činjenicu da se, u smislu javnog angažmana, povlači u sjene nakon hapšenja sina, Tunjić objašnjava kao njenu nemogućnost da se snađe u turbuletnom političkom trenutku, njenu nespremnost na kompromis i konsenzus, jer „koliko god da je bilo turbulentno, to je bio ključni trenutak u našoj historiji“, poentira on, referirajući se na Rezoluciju Informbiroa. „Biti revolucionarka znači podržati i u u nekim ne tako dobrim trenucima. U određenim okvirima koji možda i ne donesu pozitivne ishode. Ali iz ove perspektive, mi ne možemo znati koji bi to bili pozitivni ishodi. Morate biti sposobni da djelujete u tom trenutku, da znate šta radite, a to nije za svakoga“, ističe Tunjić.

No danas je sasvim svejedno da li su Vera i Mihajlo, kao posvećeni a potom razočarani revolucionari, bili nesnađeni u novom vremenu ili ne. Danas je bjelodano zašto je sjećanje na Veru Obrenović-Delibašić odsutno iz književnohistorijskih, etnički čistih čitanki nakon ratova devedesetih, kada je zajednički kulturni prostor parceliziran i zvanično uništen. Antifašistkinja, književnica revolucije koja je svim srcem vjerovala u premoć socijalizma i jugoslovensku ideju svakako da je postala 'nepoželjna', što nije toliko zavisilo od njenog roda koliko od njenih ideoloških uvjerenja. Ako sagledamo drugu stranu političkog spektra – lijevu, feminističku, i ona je uzore tražila drugdje, sigurno ne u socijalističkom realizmu, odnosno toj njegovoj najranijoj fazi koja je već deceniju kasnije bila ocijenjena kao poetički zastarjela. Imajući to u vidu, možemo reći da je Vera Obrenović-Delibašić dvostruko izbrisana, za života i nakon smrti.

Vera Obrenović Delibašić: Dvostruko izbrisana

Vera Obrenović-Delibašić umire u Beogradu 1992. godine. Nikada nećemo saznati kako se osjećala dok je svjedočila sporom raspadu svih onih ideala u koje je vjerovala. No ono čemu svakako svjedočimo danas jeste obnova istraživačkih i akademskih interesa za period u kojem je živjela i djelovala, kao i za oblike zajedničkog života i prakse u koje je vjerovala. Na svu sreću, savremeni historičari i historičarke imaju istančano čulo za različite perspektive, a ženska perspektiva je svakako nešto što uvijek imaju u vidu. Stoga ostaje da se nadamo da će u tim novim naporima glas Vere Obrenović Delibašić biti pravedno vrednovan.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

U ženskoj historiji posebno mjesto pripada pionirkama – onim ženama koje su bile prve u nekoj oblasti ili su se singularno izdvojile kroz neko postignuće ili otkriće. Djela pionirki, čime god se one bavile, gotovo da zauzimaju privilegirano mjesto u ženskoj, a u muškocentričnoj zvaničnoj historiji ih je nemoguće zaobići upravo zbog toga što su u nečemu bile prve.

Čak i kada njihovi podvizi, recimo, umjetnički, ne ispunjavaju određeni standard ili se odlikuju prosječnošću, ostaju zabilježeni kao proboj žena u određeno područje i zadržavaju ono što nazivamo historijskom vrijednošću.

Kada osvijestimo ovu činjenicu, ustvari opšte mjesto kulturnog pamćenja, slučaj Vesne Ljubić, filmske, televizijske i radijske režiserke i scenaristkinje, prve žene u Bosni i Hercegovini koja je režirala cjelovečernji igrani film, čini se posve neobičnim. Ova filmska autorica nevelikog opusa doista je zavrijedila da se svrsta u pionirke filmske umjetnosti u Bosni i Hercegovini, ali ne samo zato što je bila prva. Njen žanrovima i formatima bogat opus (kratki metar, igrani, dokumentarni, televizijski) po umjetničkoj vrijednosti nesumnjivo spada u vrhunce jugoslovenske i bosanskohercegovačke kinematografije. Dobitnica je niza referentnih filmskih nagrada, ali skoro isključivo na inostranim festivalima. Iako primarno filmska umjetnica – u prvom redu režiserka i scenaristkinja – svoju je dugogodišnju karijeru gradila u radiofonskim vodama, što je materijal koji tek treba privući pažnju istraživača. Režirala je i uredila na stotine emisija i radiodrama, spasila je arhivski materijal pa i kompletan dramski program javnog emitera. Cijeli njen profesionalni život odlikovala je duboka vjera u umjetnost i kulturu i njihovu moć da transformišu svijest.

Ne računajući piratske kopije, koje osim privremenosti karakteriše i očajan kvalitet, danas se filmovi Vesne Ljubić ne mogu naći digitalnim platformama, eventualno, ako imate sreće i ako uopšte gledate televiziju, možda naletite na neki od njenih filmova na repriznom programu javnih televizija. Javno se prikazuju vrlo rijetko, najčešće u sklopu nekih specijalnih projekcija za koje se u pravilu traži prigodan povod.

Gorka je ironija da se savremeni bosanskohercegovački film vidi kao područje gdje su režiserke važna i nezaobilazna kreativna sila, a da je sjećanje da smo pionirku, onu koja je krčila put, gotovo potpuno zaboravili.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Štuke biografske informacije o Vesni Ljubić koje se mogu bez mnogo muke pronaći kažu otprilike sljedeće. Rodila se 25. maja 1938. godine u Prnjavoru. Diplomirala je na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, potom je završila i filmsku režiju na glasovitom Centro Sperimentale di Cinematografia u Rimu.

Njeni rani radovi uključuju prvi film Putovanje, te diplomski film Smrt se otplaćuje živeći (1972.). Iz studentskih dana ostaje zabilježeno da je bila asistentica Federicu Felliniju na drugoj godini studija. O ovoj epizodi njenog života ne zna se mnogo iz jednostavnog razloga što o njoj, kako kaže njen radijski kolega Miralem Ovčina, nije mnogo pričala. Međutim, znala je reći ponešto "o načinu na koji je Fellini radio sa glumcima, o njegovom posebnom metodu da glumce natjera, nekada i pomalo okrutno, da iziđu iz svoje zone komfora, da odbace svoj ego i glumačku rutinu i da zajedno sa njim od početka grade lik onako kako je maestro zamislio i kako najviše odgovara njegovoj filmskoj viziji."

Savremeni istraživači/ice filma povremeno ističu Fellinijev utjecaj u njenim filmovima, no za Ovčinu, ona nikada nije bila epigon: "Vjerovatno je, "stojeći na leđima gorostasa" kakav je Fellini bio i radeći u gravitaciji njegove poetike prihvatila neke vidove njegovog umjetničkog izraza i o tome su mnogi s pravom govorili, ali meni se čini da je Vesna snažna i samosvjesna stvaralačka ličnost i u tom uslovno rečeno epigonstvu ipak bila autentična i našla svoj osobeni put, svoju poetiku koja ujedinjuje goli, elementarni život i poetske, mitske i simboličke elemente. Kako na filmu tako i u svim različitim umjetničkim vidovima kojima se bavila."

Po povratku u Bosnu i Hercegovinu, zaposlila se na RTV SA i u televizijsko-radijskim vodama provest će cijeli svoj radni vijek, i to na Dramskom programu, gdje je režirala i uređivala raznovrsne emisije i radio drame. Njena će se uloga nastaviti i nakon poslijeratnih transformacija ove medijske kuće tri: Radio Sarajevo, Radio Bosne i Hercegovine te Federalni radio. No o Vesninoj cjeloživotnoj romansi s radijskim medijom više ćemo reći nešto kasnije.

Ubrzo nakon studija počela je snimati i filmove. Godine 1971. snima dokumentarni film „Halil Tikveša“ o slavnom bosanskohercegovačkom umjetniku, a odmah zatim i igrani TV film „Simha“, prema pripovijetci Isaka Samokovlije.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Već se ovdje jasno vide dvije važne crte njenog stvaralaštva – ljubav prema likovnoj umjetnosti i književnosti, kao i interes za život bosanskohercegovačke jevrejske zajednice. Uslijedili su „Prkosna delta“ 1980. godine, film koji joj je donio titlu „prve bh. režiserke cjelovečernjih igranih filmova“, potom i njen vjerovatno najpoznatiji film „Posljednji skretničar uzanog kolosijeka“ (1986.).

Kratki film „Iluzionisti“ (1991) snima uoči samog početka rata, nakon čega će igranu formu zamijeniti dokumentarnom. Iako će rat nakratko prekinuti njenu karijeru, koja se dotad kretala uzlaznom putanjom, neće zaustaviti njenu kreativnost, jer čak i u toku rata radi na filmu „Ecce Homo“ koji izlazi 1994. godine i donosi joj odlične kritike i međunarodnu priznatost. Nakon rata slijedi kreativna pauza, koja će se okončati 1999. godine novim dokumentarnim filmovima: „Sveti prah Indije“ (1999), te sjajnim „Adio kerida“ (2002.), ljubavnom pismu sarajevskim sefardima i njihovoj vanvremenskoj muzici. Vesna Ljubić će snimiti još i film „Bosanska rapsodija na rubu znanosti“ (2011.), satiričkim otklonom obradivši glasovitu posjetu marokanskog „iscjelitelja“ Mekija Torabija Sarajevu.

Da, to je sve uradila, ali ko je zapravo bila? Riječima prijateljice Dubravke Zrnčić-Kulenović: “Kada govorimo o Vesni, onda se odmah sjetim njezine upornosti, s jedne, i strastvenosti, s druge strane, ali i jedne blagosti i topline koju je posjedovala. Vjerovala je u ono što može i što hoće, i sama se borila da ono što uradi dopre do gledalaca, te da vrlo argumentirano stoji iza svog rada. Njena strast, ali i nevjerovatna imaginativnost uvijek je imala uporište u duhovnosti. Kao da svaka biljka koja izraste i svaki čovjek kojeg upozna ima svoju dušu, svoju svrhu postojanja i susreta s njom.”

Vesna Ljubić je umrla u Sarajevu 2021. godine, od posljedica zaraze Covid-19. Iza nje je ostao žanrovski bogat filmski, televizijski i radijski opus, stotine radijskih emisija i drama koje je uredila i kreirala, scenariji koji nisu doživjeli uprizorenje, generacija radijskih radnika koje je naučila sve što je znala.

Nakon njene smrti nijedan sarajevski filmski festival nije upriličio retrospektivu ili bar projekciju kojom bi joj odao počast. I o tome – nešto kasnije. Pogledajmo sada koje su to teme kojima se bavila ova neopravdano zaboravljena filmska autorica.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Prkos posljednjih

Samozatajna priroda, ali mnogo više sistemski nenaklonjenost stvarateljici koja nije pripadala nikome, osim samoj sebi, najvažniji su uzroci što danas o filmovima Vesne Ljubić ne znamo mnogo toga. Kao što je ranije rečeno, oni se iznimno rijetko mogu gledati, osim ako imate stomak za pirateriju. Iz onoga što jeste dostupno, pak, možemo zaključiti da je Vesna Ljubić u svojim umjetničkim traganjima bila posebno zainteresirana za rubne priče, nesvakidašnje

fenomene, ekscentrične karaktere s neispričanim pričama. I tematski, ali i na planu filmskog jezika i estetike je odolijevala očekivanjima:

„Ljubić nije pripadala nijednom od dva dominantna filmska trenda u bivšoj Jugoslaviji; avangardni pokret poznat pod imenom crni talas koji je proizvodio političke, polemične filmove, ni mainstream praksu partizanskog ili konformističkog filma“, piše režiserka Rada Šešić koja je karijeru počela, između ostalog, kao asistentica režije na filmu „Posljednji skretničar uzanog kolosijeka“.

Vesnina prvi igrani film „Prkosna delta“ ponajbolji je primjer ovog svjesnog nepripadanja. Neimenovano selo u delti Neretve žrtva je dvaju pošasti – prirodne i ljudske. Godišnje poplave uništavaju vrijedni rad seljana i odnose živote stanovnika, ali isto čine i vojske koje periodično napadaju i ruše izgrađeno, svaki put u novoj uniformi, sa drugačijim epoletama. Filmski hronotop je bajkovito neodređen, iako su prostorne i vremenske odrednice prepoznatljive; djeluje kao zgusnuta alegorija balkanskih ratova i kolonizacija čiji ciklus uništenja i obnove nikada ne prestaje.

Film je fokusiran na lik Ivane, vizionarke, koja nastoji spasiti selo svojom smjelom idejom tunela koji bi povezao selo s morem i spriječio dalje poplave. Od vojnika koji s vremena na vrijeme teroriziraju selo će uzeti eksploziv, a uradit će šta god je potrebno kako bi to postigla. Ljubić sa mnogo nježnosti prikazuje čvrsto spletnu seosku zajednicu, zaštitnički nastrojenu prema neobičnoj djevojci čiji je jedini pratilac koza. No nažalost, ni to neće biti dovoljno da spasi Ivanu, suviše smjelo i radikalno za okolinu u kojoj je potekla.

Dugi lirski kadrovi čamaca koji plove na vodi u rapsodiji svjetla, stari hercegovački napjevi ukršteni sa snovitim soundtrackom (koji je komponovao slavni Vangelis), epska odvažnost mlade junakinje – sve to čini ovaj film sasvim neobičnim za epohu u kojoj se pojavio, a, s druge strane, savršeno savremenom alegorijom balkanske provincije koju jednako pustoše okrutna priroda i još surovije kolonizatorske vojske. Iako jasno odudara od trendova vremena, što je možda kumovalo njegovoj skrajnutosti, Prkosna delta je univerzalan i svestremen film, i izuzetno pogodan za savremena feministička i postkolonijalna čitanja.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

S druge strane, „Posljednji skretničar uzanog kolosijeka“ također govori o zajednici osuđenoj na propast, no ovaj put u itekako prepoznatljivom kontekstu jugoslovenskog socijalizma. Sama činjenica da govori o konačnom gašenju uskotračne pruge, koja je bila zalog modernizacije i industrijalizacije Jugoslavije, jasno svjedoči o tome da je autorica ovdje, za razliku od „Delte“, željela ponuditi nešto precizniju, čak pomalo satiričnu sliku (ovaj put) bosanske provincije i jače je uvezati sa aktuelnim društveno-političkim kretanjima.

Suptilna kritika jugoslovenske ideologije progresa, što podrazumijeva i neumitni, time nužno i okrutni, tehnološki napredak, isprepletena je ovdje sa galerijom ekscentričnih karaktera željezničara i njihovih porodica. Posebno su zanimljivi raznoliki ženski likovi: „domaćica“ stanice, žena nemogućeg imena Japanolija, permanentno prezriva prema primitivizmu i zaostalosti seljana, egzibicionistkinja Klara, unuka graditelja stanice Rudolfa von Messnera, te Stana, nesuđena kafanska pjevačica koja udajom za bezazlenog željezničkog radnika bježi od zlostavljača.

Propast provincijske željezničke stanice, ionako udaljene od života koji se uvijek zbiva drugdje, prikazana je sa nježnošću i simpatijama za sve ono što je nestalno i ranjivo, osuđeno na nestajanje. Tehnološki napredak, koji će transformisati zemlju, za ove ljude značio je kraj života kakvog su ga poznavali, svršetak, na kraju krajeva, i zajednice koju su uz mnogo čarki izgradili. Film samo diskretno naznačava potonje posljedice ovakvih društveno-tehnoloških pomaka: cijeli oblici života gubili su se gašenjem uskotračnih pruga koje su za mnoge seljane značile životno važnu vezu sa većim mjestima, posljedično ih natjeravši na preseljenje u gradove, potom u urbane centre. To što Ljubić uspijeva toplinom i suptilnom ironijom protkati jednu mnogo ozbiljniju priču samo svjedoči o majstorstvu njenog filmskog pripovijedanja.

Zanimljivo je, u najmanju ruku, kako u dva novija teksta o filmovima Vesne Ljubić (više od toga je doista teško pronaći) obje autorice ističu tranzitnost njenog filmskog pisma. Vesi Vuković filmove „Prkosna delta“ i „Posljednji skretničar uzanog kolosijeka“ čita kroz „sveobuhvatni naslov tranzicija“ kojih u vezi djela i naslijeđa Vesne Ljubući pronalazi nekoliko – od tranzicije starog analognog filma u digitalni, preko tematsko-motivskih tranzicija između prošlosti i sadašnjosti, kolonijalnog i postkolonijalnog, života i smrti, stvarnosti i sna, jugoslovenskog i postjugoslovenskog, te konačno tranziciju od dominantnog fokusa na režisera u prethodnim istraživačkim člancima u fokus na režiserku. Lamija Milišić, pak, zanima se ponajviše za gradnju prostora u nizu Ljubićkinih filmova, te ističe kako režiserka pokazuje „sklonost ka likovima bez staništa što prolaze kroz tranzitne prostore“, te samim tranzitnim prostorima kao što su selo u delti Neretve koje svake sezone počinje život iznova, kao i prostor stanice uskotračne željeznice koji je već po svom krajputaškom identitetu prolazan.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

To nam govori o vjerovatno najvažnijoj poveznici svih ovih međusobno vrlo različitih filmskih uradaka – o ljubavi ka prolaznom, fragilnom, ali nikad efemernom – čemu se vjerovatno može dodati i „Adio Kerida“, film o traganju za izgubljenim precima i zajednici koja je također na historijski okrutan način bila „tranzitna“ na ovim prostorima, a čiji neumitni tok propadanja film, kao umjetnička forma „zaustavljenog vremena“, nastoji ovjekovječiti.

Sličan impuls je očigledan i u nekim Ljubićkinim radijskim emisijama, od kojih su rijetke dostupne online. Radijski dokument „Hasanaginica“ koji potpisuje sa Miralemom Ovčinom vodi nas kroz adaptacije i ekranizacije slavne južnoslavenske balade. Iako citira sve poznate pisce koji su je dramatizovali - Šantića, Ogrizovića, Isakovića, Alispahića, najviše pažnje posvećuje ipak amaterskom pozorištu u Livnu, budući da je taj grad prepoznala kao mjesto koje najbolje, ili možda s najviše ljubavi, živi sjećanje na tu baladu. Intervjui sa vremešnim naturšćicima od kojih neki i dalje znaju svoje replike, od riječi do riječi, zorno svjedoči o tome s koliko je ljubavi i nježnosti Vesna Ljubić tretirala krhke i privremene kulturne fenomene, one u kojima se najbolje ogleda život jedne zajednice.

Osim toga, Vesnu Ljubić nikada nisu interesovale gradske i urbane priče, teren gdje ona snima svoja najuvjerljivija djela jeste upravo bosanska (ili hercegovačka) provincija, bilo da je to neimenovano selo u delti Neretve ili krajputaški „Brezovi dani“, odnosno provincijski kulturni fenomeni kao što su amaterska pozorišta ili narodni „ljekari“, tačnije franjevačke „likaruše“ u „Bosanskoj rapsodiji“. Čak i kada se bavi gradskom pričom, Ljubić će izabrati manjinsku zajednicu čiji usud je nestajanje ili rasipanje (sarajevski Sefardi u filmovima „Simha“ i „Adio kerida“) – sve u pokušaju da sačuva ove autentične, neobične oblike života od pustošenja.

U toku i poslije rata, Ljubić će sve više početi pokazivati naklonost prema dokumentarnom filmu. No prije nego što se pozabavimo filmom „Adio kerida“, u kojem, kako kaže Zrnčić-Kulenović, ima mnogo same Vesne Ljubić, recimo nešto i o dokumentancu koji je možda najglasnije odjeknuo u inostranstvu – „Ecce Homo: Behold the Man“.

Dokumentarno i fiktionalno

Ovaj kratki dokumentarni film iz 1994. godine zvanični sinopsis opisuje film koji nije politički, nego predstavlja ličnu refleksiju o smrti. Ljubić nije željela napustiti Sarajevo pod opsadom, iako je imala više prilika da to učini. Ostala je raditi, čuvati artefakte bosanskohercegovačke kulture od uništenja, udahnjivati život radiju koji je Sarajlijama tada bio jedini kulturni sadržaj i, naravno, snimati, u permanentnoj opasnosti od snajpera i granata.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

„Uvijek sam se osjećala kao građanka svijeta, svugdje sam bila doma. Ali kada je počela opsada Sarajeva, osjetila sam da moram dijeliti sudbinu mog grada i njegovih ljudi“, rekla je, upitana o svojoj odluci. Umjesto odlaska, odlučila je umjetnošću prkositi agresiji. Snimala je svakodnevnicu opsade Sarajeva od proljeća 1992. skoro do kraja 1994. godine, bez komentara u offu, samo kroz gole slike, i soundtrak koji ukršta zvuk molitve sve četiri monoteističke religije prisutne u ovom gradu sa graktanjem vrana.

Ljubić nam prikazuje sahrane na improviziranim groljima, ruševine, zapaljeni tramvaj, uništene stanove. Ljubić svjedoči kako je prikupljala koprivu pod granatama, priča o svom narušenom zdravlju usljed dugotrajne gladi, prepričavala je kako je prolazila kroz Tunel spasa baš u trenutku kada je pogođen granatom: „Ljudi iza mene su nagrnuli baš u tom trenutku kako bi se sakrili od bombardovanja, a ja sam pretrčala preko svih tih mrtvih tijela, ne znajući da li je krv na mene njihova ili moja“.

Najpotresniji trenutak filma je prizor nadgrobnog spomenika Danice Ljubić, režiserkine majke, gdje vidimo i nju. Međutim, Ljubić odbija poziciju žrtve. „Svi smo ovdje prošli kroz isto“, kazala je Gordani Crnković. Kompletan ovaj filmski dokument napravljen je u tom duhu – njegov tvrdi realizam tu je da svjedoči i bilježi, a ne da nudi sudove, polemizira, čak ni da oplakuje. On samo kaže: evo čovjeka, i već samim tim preosvaja sliku rata koju su senzacionalistički zapadni mediji pretvorili u morbidnu atrakciju. „Ljudska smrt je intimna stvar, a ipak, kamere su po cijelom Sarajevu virile u ljudske iznutrice i krv, odričući im privatnost smrti, tvoreći gotovo pornografski spektakl“, kaže režiserka.

Ecce Homo prikazan je na dvadeset svjetskih festivala, uključujući filmske festivale u Veneciji i slavni IDFA Amsterdam, gdje je prvi bosanskohercegovački film ikad prikazan. Nakon njene smrti prikazan je javno samo jednom, i to ne u Sarajevu, nego u Trstu.

Dokumentarni izričaj Ljubić će dodatno izoštriti i usavršiti u televizijskom dokumentarcu „Adio kerida“ (2002.), produciranom za Televiziju Sarajevo. Film nosi ime po poznatoj sefardskoj pjesmi čiji se naslov prevodi kao „Zbogom voljena“, a prati mladića iz Seattlea, Petera Lippmana, koji u Sarajevu traži svog davno izgubljenog pretka, sarajevskog Jevreja, Aškenaza koji je oženio Sefardkinju i sasvim usvojio njenu kulturu. Jedino što o njemu zna jeste da je volio pjevati stare sefardske romanse, naročito naslovnu pjesmu, a od njega ima samo jednu staru požutjelu sliku.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Lippmanova potraga vodi ga u domove sarajevskih Jevreja, koje njegova ljubopitljiva naivnost nadahnjuje da mu pokazuju svoje porodične albume, govore na ladinu, jezik Sefarda, pokazuju običaje, i, dakako, pjevaju pjesme, što je savršen režiserkin trik da dokumentuje i ovjekovječi život jedne kulture u povlačenju. Naime, sudbina bosanskohercegovačkih Jevreja dobro je znana – od progona koji su doživjeli u Španiji utočište su našli u tadašnjoj osmanskoj Bosni, koja je bila donekle inkluzivnije društvo.

Većina će ih pak stradati u holokaustu koji je fašistički marionetski režim, Nezavisna država Hrvatska, ovdje provodio prilježnije čak i od svojih nacističkih mentora.

No iako je priča obremenjena historijom, reklo bi se da zahtijeva dokumentarnost i faktičnost, Ljubić zaigrano i lako izmiče konvencionalnostima dokumentarne forme, i to spretno umiješavši fiktionalne elemente. Kako piše Crnković, i Lippman i njegov predak su stvarne ličnosti, ali se režiserka poslužila jednom lukavštinom, predstavljajući vezu između njih dvojice kao stvarnu, iako je posve fiktionalna, kako bi umjesto stereotipnog dijaloga između dokumentariste i njegovih sagovornika dobila nešto mnogo intimnije i dirljivije. Nije moguće zaključiti da je u pitanju „mockumentary“ ukoliko ne istražujete dublje; autorica je svoj izbor, piše Crnković, pravdala time što je to smatrala korisnim „stilskim sredstvom“ da se dublje uđe u samu materiju – život Sefarda. Bilo kako bilo, krajnji rezultat opravdava ovu njenu malu 'prevaru', jer smo dobili nevjerovatno poetičan, na momente komičan, ali uvijek dirljivo human film, čija finalna scena, potpuna predaja pred fikcijom, neko bi rekao i magijskim realizmom, svjedoči život jedne zajednice koja uzmiče pred okrutnošću historije.

Radiofonska magija

Rekli smo već da je Vesna Ljubić zaradila penziju u RTV domu. Za nju je radio bio, pak, više od posla: utočište. O tome najbolje govore njeni saradnici i saradnice, svi oni, a nije ih bilo malo, kojima je otvorila čudesni svijet radiofonije, inspirirajući u njima stvaralački duh i profesionalizam.

„Davao joj je mogućnost da radi, istražuje, a da nije pritisnuta industrijom, komplikovanim procesima, radom s velikim ekipama. Kada se vratila na radio poslije snimanja „Skretničara“ bila je slomljena. Bio je to za nju preveliki napor. Vesna je bila talentovana žena koja se nije snalazila u lošoj organizaciji i mačističkom filmskom svijetu, teško se nosila sa svime što je tada bilo potrebno da se napravi film. Radio je nudio intimu, mogućnost da se radi jednostavnije, ali ne manje umjetnički uvjerljivo“, ispričao je Miralem Ovčina, njen dugogodišnji saradnik, u intervju za Abraš radio nakon njene smrti.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Ovčina je evocirao jednu ratnu uspomenu koja sjajno ilustrira kakva je osoba bila Vesna Ljubić, ali i koliko joj je značio radio kao medij: „Tokom rata, radijska redakcija je bila opustošena. U Sivi dom su tada dolazile Vojka Đikić i Vesna Ljubić, ostali su se rasuli po drugim redakcijama, krpile su se rupe, radilo se svašta. Već 1993. godine, bilo je vrijeme da se ponovo pokrene dramski program. Ako su Vojka i Vesna to odlučile, nije bio šanse da se to ne uradi! Uskoro smo počeli snimati radio romane, doku drame, drame... sve zahvaljujući upornosti dvije veličanstvene žene.“

Dubravka Zrnčić-Kulenović se prisjetila se napora Vesne Ljubić da tokom rata sačuva snimke radio drama koji su bili u to vrijeme ugroženi. „Na tom prvom sastanku ispričala mi je nešto što javnost možda i ne zna – a to je da se tokom cijelog rata borila da sačuva magnetofonske trake na kojima su bile snimljene radiodrame i emisije za koje je smatrala da su bile vrhunske, ali i da su predstavljale trag jednog vremena koje je, nažalost, tokom rata polako nestajalo. Ta borba da ih sačuva išla je dotle da je dolazila i u konflikt s kolegama, jer tada, naravno, nije bilo novih magnetofonskih traka i neke su morale biti žrtvovane. Odmah mi je predložila da se, prije nego što uopće počnemo saradnju, nađemo i počnemo preslušavati sve te trake koje je uspjela sačuvati. Ti trenuci preslušavanja radiodrama, prepoznavanje glasova glumaca, ta sreća što smo ih poznavali, što ih još uvijek prepoznajemo i što možemo pričati o svim onim bardovima koji su zadnjih 30 godina zaista obilježili sarajevsko glumište – to mi je bilo nezaboravno.“

Zrnčić-Kulenović je ispričala da su na tim trakama ostali zabilježeni glasovi sarajevskih glumačkih legendi poput Darinke Gvozdenović, Borisa Smojeta, Rudija Alvađa, Zvonka Markovića, Olivera Kostić. Podsjetila je na dramski serijal baziran na Čehovljevim pismima kroz koja je on govorio i o izvedbama svojih drama:

Višnjik, Ujka Vanja, Tri sestre, te radiofonsku dramatizaciju njegovih dramoleta kao što su Medvjed, Ženidba i drugi.

Ovčina je ispričao još jednu anegdotu – o tome kada je međunarodna zajednica u BiH prvi put reformirala javne emitere: „Tada je u Sivi dom došao neki sanitetski pukovnik koji je ponudio strukturu javnih emitera u kojoj dramski program jednostavno nije postojao. Vesna je sa tog sastanka došla blijeda kao krpa. Šokirana. Nije mogla da vjeruje da su ponudili takvu strukturu gdje dramski program nije postojao. Otišla je kući, vjerovatno nije cijelu noć spavala, a onda se sutradan vratila, sazvala sastanak redakcije dramskog programa. Pročitala nam je jednu karticu teksta – bio je to najbolji tekst koji sam ikad čuo, prava apologija dramskom programu i njegovom mjestu i ulozi na javnom emiteru. Odnijela je taj tekst na sljedeći sastanak i poslije toga je dramski program vraćen u programsku shemu.“

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Vanredna je ironija da je umjetnica koja je sama imala senzibilitet ka kulturnim vrijednostima prošlosti, i bila je voljna čak i ući u konflikte da bi sačuvala radiofonsko blago, danas ta koja je zaboravljena. No ne radi se samo o tome da je sjećanje na nju u javnom životu sasvim skrajnuto. Djela Vesne Ljubić – njeni filmovi – na korak su od nestajanja.

Stvaranje u tišini

Razmišljajući o marginaliziranosti sjećanja na veliku Vesnu Ljubić, možemo govoriti o raznolikim uzrocima. Ponajprije, njeno djelo pripada periodu Jugoslavije, jugoslovenskoj kinematografiji – čak je i fizički rasijano od Zagreba do Beograda – soundtrack ovamo, original tamo... Imajući to u vidu, vrlo razložno zvuči i sud Vesi Vuković: „Jugoslovenski filmovi se često smatraju neželjenim naslijeđem davno prošlog doba ako se oni i njihovi režiseri ne mogu reinterpreterirati kroz nacionalnu optiku postjugoslovenskih država.“ Međutim, to ne objašnjava činjenicu da je njen jedan ratni i nekoliko poslijeratnih filmova čak i teže pronaći na javnim projekcijama, televizijskim reprizama ili digitalnim platformama. Neki sarajevski umjetnici koji su period opsade proveli u gradu i nastavili raditi su praktično na osnovu svojih „ratnih zasluga“, govoreći bez ikakve pizme, izgradili ozbiljne karijere. Sama činjenica da je „Ecce homo“ morao biti prikazan/repriziran u dalekom Trstu umjesto u rodnom Sarajevu govori više od bilo kakve riječi.

Moramo uzeti u obzir i činjenicu da se sama režiserka čuvala pripadnosti bilo kakvim umjetničkim klanovima ili interesnim skupinama. To je možda najljepše rekla Dubravka Zrnčić-Kulenović: „Ona je bila umjetnica koja je stvarala u svojim tišinama i u njima je sjajno funkcionirala.“ Ili pak riječima Miralema Ovčine: „Bila je lijepa i umna žena što je u startu na ovim prostorima podrazumijevalo da je imala mnogo više problem (...) Svjesno je izbjegavala svijet filma, čuvala je svoj prostor vrlo mudro.“ No feminističkom optikom gledano, shvatamo da njena samozatajnost i nenametljivost, iako možda jesu dio njene ličnosti, svakako nisu mogle ne biti, jednim dijelom, i reakcija na vječito podijeljeni, 'klanovski' svijet umjetnosti i filma, i u bivšoj i u sadašnjoj državi, kaljužu u kojoj ponajbolje 'plivaju' karijeristi i mediokriteti. „Ne mogu ni da zamislim sa kojom gomilom prepreka, predrasuda i nipodaštavanja se sretala na tom putu.

Na sarajevskoj Akademiji nikada nije bila spomenuta (...) Nisam imala čast raditi sa Vesnom, ali sam joj beskrajno zahvalna što je nama, ženama, omogućila da kročimo na put koji je ona utrla u patrijarhalnom svijetu filma“, napisala u svom in memoriamu Jasmila Žbanić, savremena bh. režiserka, potvrđujući kako je i akademski establišment imao dio odgovornosti u zapostavljanju baštine Vesne Ljubić.

Vesna Ljubić: Prešućena pionirka bh. filma i radija

Naravno, ne možemo izbjeći ni ono s čime smo ovaj tekst počeli: povijest odviše lako prelazi preko djela žena, što se nesumnjivo desilo i u slučaju junakinje ovog teksta. Bosanskohercegovačka kinematografija, bilo da su filmovi nastali prije ili poslije disolucije Jugoslavije, u mnogome je bila mačistička, naklonjenija kako režiserima, tako i „muškim“ temama i pristupima.

Nebojša Jovanović pisao je o karakterističnom „ratu spolova u kome se sučeljavaju muškaci vođeni praiskonskim, divljim impulsima, i žene koje utjelovljuju civiliziranost i modernost.“

Iako nikada u tome nije bila deklarativna, Ljubić je ovome motivu prilazila itekako polemički, ponajprije kreirajući galeriju raznolikih ženskih likova, obrćući tzv. muški pogled (Laura Mulvey), kako u liku Klare iz „Skretničara“, tako i u liku Ivane iz „Delte“, koje odbijaju seksualnu objektifikaciju čak i kad su potpuno nage u kadru. Osim toga, Ivana je pokretačica radnje, sanjarka i inovatorka koja radi za dobrobit zajednice. Nije nezamislivo da je njen suptilni, po današnjim standardima čak i stidljiv otpor toksičnim filmskim tropima, baš zato što je takav, suviše odudarao od filmskog mainstreama da bi ostao na značajniji način zabilježen. Konačno, njeni filmovi su zagovarali ideal solidarnosti neposredne ljudske zajednice – današnjem filmskom ukusu, a o komercijalizaciji filmskog ukusa da ne govorimo, sasvim nezanimljivi, što također doprinosi marginalizaciji. Međutim, riječ je o filmovima svezremene kvalitete, štaviše, vrlo potentnima za savremena feministička, postkolonijalna, čak i ekokritička čitanja, budući da donose vrlo originalan pogled na prirodnu katastrofu i tehnološki progres.

Na samom kraju, recimo još da je djelo Vesne Ljubić ugroženo i na onom najnižem nivou – materijalnom. To znači da su originalne filmske trake njena dva igrana filma, zasad, nedostupne instituciji koja je nosilac prava na njih, odnosno, da trenutno nije moguće govoriti o njihovoj digitalizaciji. Detaljan pregled donosi Vuković, no ovdje prilično komplikovanu situaciju možemo, bez upiranja prstom, sažeti na sljedeći način. Filmovi nastali u Jugoslaviji prolazili su različite postproduksijske faze u različitim gradovima, uglavnom Beogradu ili Zagrebu koji su imali neophodnu tehnologiju. Nakon disolucije Jugoslavije, međutim, originali su ostali samo u Jugoslovenskoj kinoteci (Beograd), dok su ostali materijali ostajali „rasuti“ između jugoslovenskih gradova. Nosilac prava, Filmski centar Sarajevo, originale ne posjeduje, i nema izgleda da će ih, bez velikih finansijskih ulaganja, moći dobiti. Dalje, bosanskohercegovački je arhiv u toku i nakon rata doživio ozbiljnu devastaciju, zbog čega su postojeće trake oštećene vlagom. Iako postoje indicije da će filmovi prve bh. režiserke biti prioritetni za digitalizaciju, konkretnih planova još nema.

Neka i ovaj tekst, osim nužnog podsjećanja na veliku i neopravdano zaboravljenu umjetnicu, bude apel da se čuvanju njenog djela urgentno pristupi, jer šteta po ovu kulturu može biti nepovratna.

HERstory

**Co-funded by
the European Union**

“Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.”